

KUREGEM

DEEL 3 VERZET EN DEPORTATIE

Tekst

Dirk De Caluwé

Vertaling naar het Frans

Jean-Marie De Smet

Foto's

Beeldenstorm

Illustraties / Oude foto's

Algemeen Rijksarchief (p. 72), Kazerne Dossin (p. 46 en 56), SOMA (p. 20), Kries Claeys (p. 32 boven), Bernard Fenerberg (p. 44, 46 en 47), Sophie Granos (p. 20 boven en 42), Edith Geleyn (p. 34) en Liliane Snick (p. 34)

Vormgeving

Kurasaw Productions, www.kurasawproductions.be

Druk

Gillis Printing Company

Dank aan

Touria Aziz voor haar bijdrage “In tegenstelling tot misdaad wordt actie altijd beloond”, José Garcia en Sem Bucman voor de interviews;

Jeannine Burny, Frédéric Crahay, Pierre Demol, Marie-Christine Deprez, Micha Eisenstorg, Gérard Fenerberg, Marcel Jacobs, Lucien Lamair, Sophie Rechtman-Granos, Lieven Saerens, Joseph Benjamin Serfaty, Lieven Soete, Dorien Styven, Bella Swiatlowski, Marie-Thérèse Szewczyk, Barbara Tournay-Dufrenne, Ina Van Looy, Luc Van Waeyenberge en Pierre-Alain Wiener voor het nalezen van de teksten, informatie en suggesties;

Jean-Jacques Bouchez, Kries Claeys, Julienne De Blieck, Arnaud De Brier, Gregory De Cock, Ginette De Corte, Véronique De Leener, Franck Delforge, Roger De Winter, Bernard Fenerberg, Edith Geleyn, Eric Gijsen, Jean-Claude Haenen, Luc Kreisman, André Lamberts, Anna Megens, Oscar Mestdag, Daniël Rabinovitsj, Emma Schak, Laurence Schram, Paulette Smet, Liliane Snick, Albert Vanderlinden en Luc Van Liedekerke voor informatie en hulp bij het opzoekwerk;

Gert De Caluwé (Engels), Arlette Desmaré (Frans), Jean-Marie De Smet (Frans), Robert Georlette (Frans), André Jacquemyns (Frans), Joseph Benjamin Serfaty (Hebreeuws en Jiddisch) en Roger Van Gossem (Duits) voor het vertaalwerk;

Leo Van linden voor de stijl- en taalcorrecties in de Nederlandstalige uitgave;

Sem Bucman, Housnia Oualdhadj (p. 22), Joseph Benjamin Serfaty (p. 24 onder) voor de foto's;

Manu Aerden, Pol Arnauts, Frédéric Crahay, Véronique De Leener, Bernard Desmet, Didier De Swert, Christiaan De Vilder, Niki D'Heere, Isabelle Durieux, Abdelouahid El Makhoukhi, José Garcia, Dirk Gillis, Nik Honinckx, Hamadou Ka, Sandra Lefèvre, Johan Martens, Cornelia Neuner, Roger Oeyen, Elke Roex, Johan Serck, Albert Stas, Joris Tiebout, Bart Vandeput, Angela van de Wiel en Laure Van Ranst om de realisatie mee mogelijk te maken.

Contact

Dirk De Caluwé – 0484 916 252 – dirkdca@gmail.com

ISBN 978 90 817848 2 5
Wettelijk depot D/2014/12.692/1
NUR 688 / 740
Verkoopprijs 13,95 €

Uit deze uitgave kan worden overgenomen mits de bron wordt vermeld en een exemplaar van de publicatie wordt bezorgd.

Reeds eerder verschenen:
Kuregem. Deel 1. Historische context (januari 2012)
Kuregem. Deel 2. Goed nieuws (januari 2013)
Deze werken zijn verkrijgbaar in gedrukte vorm of zijn te downloaden op beeldenstorm.be (Promotie en producties), maksvzw.be (Kuregem), rechtopwonenkuregem.be (Publicaties), tochtenvanhoop.eu (Kuregem).

KUREGEM

DEEL 3

VERZET EN DEPORTATIE

IS EEN UITGAVE VAN

ADIF – Infor-Femmes

Beeldenstorm

Het Zuiden in Zicht

Intal-ICS Heist-op-den-Berg

Oxfam-Wereldwinkel Hulshout

MAKS – Media Actie Kuregem-Stad

Museum van de Belgische Weerstand

Syndicat des Locataires – Huurdersbond

Tochten van Hoop Brussel

MET DE STEUN VAN

Abattoir

Gemeente Anderlecht – Schepen Vlaamse Gemeenschapsmateries

Gillis

huisvandeMens Brussel

Masereelfonds

Samenlevingsopbouw Brussel

Stichting Auschwitz

Vlaamse Gemeenschapscommissie

Uitgave september 2014

Inhoud

Inleiding	5
Intro	7
Een Pastoor Cuylitsstraat	7
Christine Forani-Bonnecompagnie en haar creatie op de Albert I-square	9
De jaren '30 en de Tweede Wereldoorlog	11
Leven onder de Duitse bezetting	11
De Geheimzinnige Ster	17
De Joodse bevolking in Kuregem	19
Ingenieur Abram Lipski en de Zuidertoren	22
De textieldriehoek	27
Het verzet	29
Een 'museum van het verzet' in Kuregem	29
Het verzet tegen de bezetter	31
Inlichtingennetwerken	31
Sluikpers	33
Gewapend verzet	35
Sabotage	37
Ontsnappingsroutes	38
Het Joods Verdedigingscomité	39
Werkweigeraars verstoppen	41
Het Verborgen Kind	43
Joodse meisjes gered uit klooster in de Clemenceaulaan	45
Bernard Fenerberg	49
“In tegenstelling tot misdaad wordt actie altijd beloond”	50

De deportatie	53
Deportatie naar de kampen	53
Uitsluiting, deportatie en uitroeiing van de Joden	55
Ooggetuige Jeannine Burny	59
Gedenkplaten voor overledenen	61
Gemeentelijke meisjesschool nummer 5 in de Hoedstraat	61
Gemeentelijke jongensschool nummer 3 en middelbare school Joseph Bracops in de Ropsy-Chaudronstraat	63
Instituut Marius Renard in de Georges Moreaustraat	65
Sarah Goldberg	67
Instituut Notre-Dame in de De Fiennesstraat	69
Instituut voor Kunsten en Ambachten in de Slachthuislaan	69
Synagoge in de Hoedstraat	73
Monument voor de foorreizigers op de Luchtvaartsquare	73
Stolpersteine	75
Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren van België	79
Mostalgie.	
Herinneringen levend houden	82
Uitgeleide	85
Aanvulling webversie	87
Lagere jongensschool Saint-Pierre langs de Bergensesteenweg	87
De Sociale Voorzorg op de Luchtvaartsquare	88
Bronvermelding en bibliografie	90

Sinds 1972 is er in Kuregem in de Van Lintstraat een Museum van de Belgische Weerstand, waar massa's documenten en uiterst waardevolle voorwerpen worden bewaard voor het nageslacht. Het museum is meer dan een bezoek waard.

Het Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren van België bevindt zich eveneens te Kuregem. Sinds 1970 staat het indrukwekkend memoriaal aan de Martelarensquare, op de hoek van de Grondelsstraat en de Emiel Carpentierstraat.

Inleiding

Vele werken zijn er reeds gepubliceerd over verzet, deportatie en de Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook met betrekking tot Kuregem werden enkele interessante publicaties – meestal in het Frans – uitgegeven: “Histoire et Mémoire des Juifs d'Anderlecht”, “Histoire et Mémoire de la Résistance à Anderlecht”, “Ces enfants, ils ne les auront pas!” en in het gedenkboek van 50 jaar “Institut des Arts et Métiers de la Ville de Bruxelles” is een volledig hoofdstuk aan het onderwerp gewijd. In het Nederlands vermelden we nog “Brood in mijn hoofd”, waarin het levensverhaal van Anderlechtenaar Chil Elberg werd opgetekend, en “Verhalen van verzet” van Media Actie Kuregem-Stad.

Met de publicatie die u nu in de hand hebt, is het geenszins de bedoeling om er nog eens een algemeen werk aan toe te voegen. We leggen de focus op Kuregem. De aandacht gaat uit naar de talrijke verwijzingen die er rond het thema van verzet en deportatie zijn in deze wijk. Het is nog te weinig bekend dat zowel het Museum van de Belgische Weerstand als het Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren van België zich in Kuregem bevinden. Om de publicatie ruim toegankelijk te maken, ook zonder kennis van het oorlogsverleden, geven we – waar het nodig is – een bredere context en treden we buiten de grenzen van Kuregem.

De publicatie wil eveneens een bijdrage zijn om stil te staan bij wat er vandaag in onze wereld gebeurt. Bezetting en oorlog behoren geenszins tot het verleden: Afghanistan, Irak, Palestina... Door welke motieven zijn interventies in Afghanistan, Irak of Syrië ingegeven? Door de bouw van Israëlische nederzettingen – en niet Joodse zoals door de media vaak verkeerd bericht – wordt steeds meer Palestijns grondgebied ingenomen. Joden hebben daar niets mee te maken. Wel de staat Israël en zijn regeringen. Hoe is het in het Midden-Oosten en ook bij ons gesteld met de uitsluiting van individuen en groepen?

En dichterbij huis: de manier waarop de parlementen het Europese begrotingsverdrag hebben goedgekeurd, zonder enig debat en zonder raadpleging van de burgers over beleidsmaatregelen die de levensomstandigheden van iedereen bepalen, staat haaks op wat een democratie zou moeten zijn. De opkomst van de Partij van de Gouden Dageraad in Griekenland vertoont heel wat gelijkenissen met de jaren '30 en stemt meer dan tot nadenken. Als we de aard en de oorsprong van racisme en fascisme kunnen duiden, zullen we vandaag ook beter het verzet hiertegen kunnen organiseren. Hoe democratisch is vandaag onze samenleving? Wordt verzet gezien als een vitaal onderdeel van democratie?

Worden er – nog dichterbij huis – voldoende kansen gecreëerd om de angst en de afkeer tegenover alles wat vreemd is, weg te werken? Verzetten we ons steeds even consequent tegen xenofobie (antisemitisme, islamofobie, homofobie...)? Telt de wijk Kuregem werkelijk mee? Vandaar dat de publicatie volledig aansluit bij deel 1 “Historische context” en deel 2 “Goed nieuws”, die reeds eerder verschenen. In Kuregem was niet alleen vroeger maar is ook vandaag verzet aanwezig. Dagelijks verzetten talrijke organisaties zich in de wijk tegen uitsluiting op het vlak van inkomen, werk, onderwijs, wonen, cultuur, participatie... Verzet is een engagement, een betrokkenheid bij de maatschappelijke problemen en een strijd tegen onrecht. Onrecht eist immers verzet.

Monumenten / gedenktekens

- 1 Borstbeeld Albert I
- 2 Pierrot (foorreizigers)
- 3 Jeanne Van Hamme-Souweine
- 4 Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren van België
- 5 Stolpersteine / struikelsteen

Gebouwen met een gedenkplaat

- 6 Gemeenteschool / Curo-Hall
- 7 Instituut Marius Renard
- 8 Instituut Notre-Dame
- 9 Instituut voor Kunsten en Ambachten
- 10 Synagoge

Gebouwen

- 11 Chevra Kadisha
- 12 Klooster
- 13 Maïmonide
- 14 Museum van de Belgische Weerstand
- 15 O.-L.-V. Onbevleete Ontvangeniskerk
- 16 Opslagplaats Duits leger
- 17 Station Klein Eiland
- 18 Sociale Voorzorg
- 19 Textieldriehoek
- 20 Uitgeverij Lombard
- 21 Zuidertoren

Intro

Een Pastoor Cuylitsstraat

De Eerste en de Tweede Wereldoorlog vertonen zekere gelijkenissen. Zo was er ook tijdens de Eerste Wereldoorlog een Belgisch verzet. In Kuregem ageerde de merkwaardige pastoor Cuylits tegen de Duitse bezetting, waarvoor na zijn overlijden de Pottenbakkersstraat werd omgedoopt tot Pastoor Cuylitsstraat. Jean Paul Cuylits werd geboren te Ukkel op 22 juni 1856. Hij ging naar school in het Franstalig Sint-Michielscollege te Brussel. Daarna trok hij – tot grote verbazing van zijn vader, die arts was – naar het grootseminarie in Mechelen. Op 21 december 1878 werd hij te Mechelen tot priester gewijd. Tot 1893 gaf hij les aan het college *Saint-Louis* te Brussel. Zijn leven lang maakte hij vele reizen in binnen- en buitenland met lange wandelingen in de natuur.

In 1893 werd hij onderpastoor van de Sint-Bonifatiusparochie te Elsene. In de sterk evoluerende samenleving op het einde van de 19e eeuw stond Cuylits open voor hervormingen in democratische zin om meer sociale rechtvaardigheid te bewerkstelligen. Hij kwam regelmatig in contact met vooraanstaande christen-democraten en redactieleden van *La Justice Sociale*, het in 1895 opgerichte weekblad van Brusselse christen-democraten. Van op de preekstoel hekelde onderpastoor Cuylits de rijkelui en hun kapitalisme. Hij laakte vooral de schandalige huisvesting van de arbeidersgezinnen en gaf vaak kritiek op Charles Woeste, die politicus en lid van de kerkfabriek was.

Deze leider van de toenmalige katholieke rechterzijde stond bekend omwille van zijn fanatieke strijd tegen priester Daens. Priester Cuylits toonde veel bewondering voor Daens' sociaal-economische denkbeelden en acties ten voordele van de arbeiders. Bij de verkiezingen in 1894 gaf Cuylits priester Daens 500 frank steun en wenste hij hem in een brief proficiat met zijn verkiezing tot volksvertegenwoordiger. Hij stelde zich eveneens progressief, sociaal en vrijgevig op. Dit was tegen de zin van de kerkelijke overheid, die priester Cuylits verbande naar Strijtem, gelegen in het westelijk deel van de provincie Brabant.

Onder het voorwendsel dat Cuylits' moeder om gezondheidsredenen op het platteland moest wonen, werd Paul Cuylits op 23 februari 1898 aangesteld tot pastoor van de Sint-Martinusparochie. Door zijn beruchte en opzienbarende preken kwamen ook gelovigen uit omliggende parochies er naar de vieringen. Cuylits was godsvruchtig, intelligent en sociaalvoelend. In Strijtem toverde hij, vooral door zijn artistiek-religieuze kwaliteiten, de kerk om tot een waar curiosum. Door het aanbrengen van overvloedig beeldmateriaal tegen de muren in de kerk en op glasramen had Cuylits de bedoeling zijn parochianen, van wie velen niet konden lezen en schrijven, onderricht te geven. Hij maakte van de Strijtemse kerk een beeldcatechismus zoals weleer ook het geval was in de grote gotische kathedralen.

Dat Cuylits in het begin van de 20e eeuw priester Daens de rug toekeerde, kwam er mede omdat de kerkelijke overheid geestelijken de opdracht gaf om Daens in een slecht daglicht te plaatsen en hem te bekampen. Cuylits wou geen conflict met zijn overheid. Hij had er ook alle belang bij om goed te staan met de kasteelheer – tevens burgemeester – van Strijtem. Cuylits spoorde zelfs zijn parochianen van op het preekgestoelte aan om een verkiezingsmeeting gehouden door Daens – op 6 april 1902 op het erf van landbouwer Karel Van Doren – te verstoren. Dit betekende het definitieve einde van de vriendschap tussen de twee priesters. Priester Daens schreef hierover in een open brief “In plaats van vrede te stichten en 't Evangelie te prediken heeft pastor Cuylits twist en tweedracht gezaaid in zijne gemeente.”

Op 5 februari 1907 werd priester Cuylits aangesteld tot pastoor van de Sint-Niklaasparochie in het naburige Gooik. Als groot bewonderaar van Jan van Ruusbroec (1293-1381) publiceerde hij verscheidene werken over deze Brabantse mysticus. Tijdens zijn ambtsperiode in Gooik schreef hij “Ruysbroeck en de Mystiek”.

Van 6 februari 1911 tot aan zijn dood was Cuylits pastoor van de Onze-Lieve-Vrouw Onbevleete Ontvangenisparochie te Kuregem. Ook hier liet hij decoraties aanbrengen in de kerk zoals muurschilderingen van de verschillende bedevaartplaatsen naar Onze-Lieve-Vrouw waaronder Jezus-Eik, Halle, Alseberg, Hanswijk en Scherpenheuvel. Hij kreeg hierop veel kritiek en verkwanselde hiermee een erfenis van wel 32 000 Belgische frank. Bij het herschilderen van de kerk omstreeks 1950 verdwenen de schilderingen. Cuylits hield er wel vaker zonderlinge gedachten op na. Onderpastoor Davidts – die na de dood van Cuylits pastoor werd in de kerk van Kuregem – vond zijn pastoor soms onhandelbaar. Cuylits liet rekeningen lang onbetaald en liet zijn onderwijzers maandenlang wachten op hun loon.

In tegenstelling tot zijn pastoorsperiode in Strijtem ontpopte Cuylits zich te Kuregem toch vooral tot een sociaal geëngageerde pastoor. Zijn strijd tegen de krotwoningen en voor de bouw van werkmanswoningen, waarvan Kuregem lange tijd verstoken bleef, leverde hem zijn bijnaam ‘pastoor van de krotten’ op. Cuylits werd ook een vurige verdediger van de Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ) die in 1925 werd opgericht door priester Jozef Cardijn.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog beschuldigden de Duitsers pastoor Cuylits ervan hen tijdens een preek uitgescholden te hebben voor ‘vuile moffen’. In 1915 werd hij in zijn pastorij aangehouden. De soldaten wilden geld maar Cuylits zei niets meer in huis te hebben. De Duitsers geloofden hem niet en brachten hem naar de gevangenis van Sint-Gillis. Hij werd veroordeeld tot een jaar opsluiting. Uit vrees dat Cuylits naar Duitsland zou worden overgebracht, werd in de parochie geld ingezameld om hem met een borgsom vrij te kopen. Hij kwam vrij en werd onder huisarrest geplaatst.

Omdat hij op de nationale feestdag van 1916 een mis had opgedragen voor de oorlogsslachtoffers en bij deze gelegenheid voor de katafalk de vlaggen van de geallieerde landen had geplaatst, belandde hij een tweede keer in de gevangenis. De Duitsers – die deze daad van verzet niet konden waarderen – plaatsten hem voor de keuze: een geldboete of de gevangenis. Opnieuw werd er geld ingezameld. Tijdens de één maand durende opsluiting schreef Cuylits teksten neer over zijn medegevangenen die later door onder andere de socialist Emile Vandervelde en de vrijzinnige Edmond Picard geprezen werden.

Na de Eerste Wereldoorlog uitte pastoor Cuylits zijn wrevel tegen de bezetter door een manskroonbeeld bij de preekstoel te plaatsen, vooraan links in de kerk. Dit standbeeld van beeldhouwer Paul Stoffijn stelde de aartsengel Sint-Michiël voor, gelijkend op koning-ridder Albert I, met aan zijn voeten een Duitse krijger met helm die door de aartsengel met een speer wordt doorboord. Dit verwijst naar een hymne op het feest van Sint-Michiël op 29 september: “Hij stort de draak, die dreigend zwicht, in 't diepste van de afgrond neer en drijft door pijn en bliksemschicht het satansheir uit d'hemelsfeer.” Toen de nazi's in 1940 het land binnenvielen, liet pastoor Jan De Ridder uit alle voorzichtigheid het beeld van Sint-Michiël gedeeltelijk opruimen en verplaatsen naar een minder zichtbare plaats in de kerk. In 1947 werd wat er nog overbleef van het beeld door pastoor Remi Janssens naar de parochietuin afgevoerd. Daarna verdween het volledig.

In 1921 heeft burgemeester Fernand Demets priester Cuylits vereerd door hem het Burgerlijk Kruis eerste klasse te overhandigen. Paul Cuylits overleed op 3 november 1928. In de eerstvolgende gemeenteraadsvergadering, dertien dagen later, werd reeds beslist een straat naar hem te noemen. Dit voor Cuylits' sociaal werk, zijn patriottisme en zijn veroordeling door de Duitse krijgsraad voor spionage. De sinds 1866 in Kuregem bestaande Pottenbakkersstraat werd omgedoopt tot de Pastoor Cuylitsstraat.

Christine Forani-Bonnecompagnie en haar creatie op de Albert I-square

Madeleine Lucie Antoinette werd geboren op 22 juni 1916 te Aarlen. Ze was enig kind van het rijke landbouwerskoppel Nestor en Lucie Bonnecompagnie. Als baby was ze veel ziek. Ze ging niet naar school maar genoot privéonderwijs. Ze studeerde eerst archeologie in Brussel. Daarna lieten Madeleines ouders haar kunstonderwijs studeren in Parijs. Ze werd beeldhouwster. Madeleine Bonnecompagnie huwde met de rijke Italiaanse baron en Brusselse zakenman Antonio Forani. Samen kregen ze twee dochters. Ludmilla werd geboren in 1937, huwde met een Amerikaan en ging in de Verenigde Staten wonen, waar ze eerder als uitwisselingsstudente voor één jaar verbleef. Isabelle werd geboren in 1939, huwde een Amerikaanse schilder en vestigde zich in Parijs.

Toen de oorlog uitbrak stopte Madeleine Forani-Bonnecompagnie met beeldhouwen. Ze vond dat haar voornaamste taak tijdens de Tweede Wereldoorlog erin bestond de Duitse agressie mee te helpen stoppen. In haar huis verborg ze twee Joodse meisjes. Ook haar familie werkte mee om Joodse vluchtelingen onderdak te geven. Haar Italiaanse echtgenoot collaboreerde niet met de Duits-Italiaanse as uit respect voor haar familie. In 1942 voegde ze zich bij het Belgische verzet en kreeg de naam 'Christine' als schuilnaam. Vanaf dan ging ze door het leven als barones Christine Forani.

In 1944, na de Belgische bevrijding, werd ze door het Belgische verzet naar Engeland gestuurd voor een training als valschermspringer. Ze werd de eerste vrouwelijke Belgische parachutist. Leden van de *Special Allied Airborne Reconnaissance Force* (SAARF) werden gedropt in concentratiekampen om te voorkomen dat de Duitsers nog slachtingen zouden uitvoeren op het ogenblik van de bevrijding van de kampen door de geallieerden. Christine maakte deel uit van een groep die zou worden gedropt in Dachau. Omdat de geallieerden snel oprukten, heeft de dropping in Dachau niet plaatsgevonden. Na de bevrijding werkte Christine nog twee maanden in dit concentratiekamp vooraleer naar Brussel terug te keren. Ze kreeg in 1944 de Belgische Verzetsmedaille en het Belgisch Oorlogskruis.

Vanaf de late jaren '40 legde ze zich volledig toe op de beeldhouwkunst. Als Belgische beeldhouwster reisde ze naar verschillende landen in Europa en naar de Verenigde Staten voor talrijke exposities. In 1954 trok ze, in opdracht van het Afrikamuseum, voor een jaar naar Congo om impressies en afdrukken te maken van allerhande versiersels. Ze stelde een collectie Afrikaanse kunst samen en maakte ook bustes van stammenleiders, die later in Tervuren werden tentoongesteld. In 1965 werkte Christine Forani gedurende een korte periode samen met Salvador Dali. De samenwerking werd stopgezet na een ruzie over een beeldhouwwerk dat op een tentoonstelling ten onrechte werd toegeschreven aan Dali. Het is in deze zaak zelfs tot een proces gekomen dat in haar voordeel werd uitgesproken.

In 1966, na het overlijden van haar echtgenoot, stopte Christine Forani met beeldhouwen om de zaak van haar man over te nemen. Ze was eigenares van een art-decohuis in de Brusselse rand en van een appartementsgebouw in Cannes. Ze woonde afwisselend in Brussel en in Parijs, bij haar jongste dochter. Vanaf 1969 knoopte ze een relatie aan met een bekende Engelsman, Tom Harrisson, met wie ze op 9 januari 1971 huwde. In 1945 was Tom in Borneo actief betrokken bij het verzet tegen de Japanners. Daarna werd hij in Borneo, van 1947 tot 1967, curator van het Sarawakmuseum. Op 16 januari 1976 komen Christine en Tom bij een verkeersongeluk in Thailand om het leven.

Sinds 21 september 1952 staat op de Albert I-square een buste van koning Albert I. Het borstbeeld is het werk van Christine Forani-Boncompagni. In 2009 werd het beeld ernstig beschadigd door vandalen. Het werd beklad met tags en er was schade aan de helm, de neus en het plakkaatje met het onderschrift. Om de nodige herstellingen uit te voeren verdween de buste een tijdlang van de square. In augustus 2011 werd het gerestaureerde beeld teruggeplaatst. De gemeentelijke anti-tagdienst verwijderde de graffiti. Voor de andere herstellingen maakten de restaurateurs Françoise Lombaers en Marianne Decroly gebruik van een speciale mortel en van een roestvrije staaldraad die in de sculptuur werd verankerd. De mortel werd gekleurd met minerale pigmenten om de tint van het oorspronkelijke beeld zo dicht mogelijk te benaderen.

De oprichting van het standbeeld van Albert I, kort na de Tweede Wereldoorlog, benadrukte de verbanden van deze oorlog met de Eerste. Meestal wordt Albert I als ruiter afgebeeld en, passend voor de held van '14-'18, met helm zoals het kunstwerk van Christine Forani op de Albert I-square. Koning Albert kwam op 17 februari 1934 om het leven, na een val van de rotsen in Marche-les-Dames. Zijn dode lichaam werd toen tot in het station Klein Eiland gebracht, dat gelegen was op de grens met Kuregem.

Buste van koning Albert I op de naar hem genoemde square. Kunstenaar Christine Forani-Boncompagni heeft Albert afgebeeld met helm.

De jaren '30 en de Tweede Wereldoorlog

Leven onder de Duitse bezetting

In de jaren '30 bepaalden in verscheidene Europese landen fascisten het beleid. In Italië maakte Mussolini zich in 1922 meester van de regering, die hij als dictator leidde. In Spanje kwam generaal Franco aan de macht na een hevige burgeroorlog van juli 1936 tot maart 1939, en tot 1975 regeerde hij als dictator. In andere Westerse democratieën waren er ook talrijke politieke groeperingen die er dezelfde ideeën op nahielden als de Duitse nazi's. Als Hitler begin 1933 in Duitsland rijkskanselier werd, begon een tijdperk van misdaden tegen de mensheid. Op twaalf jaar tijd zetten de nazi's een bloedige dictatuur op poten, ontketenden ze een wereldoorlog en voerden ze een genocide op industriële schaal uit.

Op 30 januari 1933 benoemde de Duitse rijkspresident Hindenburg Hitler – die 10 jaar eerder voor een poging tot staatsgreep in de gevangenis belandde – tot rijkskanselier (eerste minister). Dit gebeurde mede onder druk van industriëlen die ervan overtuigd waren dat het alternatief, een linkse regering, hun belangen zou schaden. In de eerste regering Hitler zaten slechts drie leden van Hitlers partij, de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP). De *Reichstag* (parlement) werd door de president ontbonden en nieuwe verkiezingen op 5 maart werden uitgeschreven. Individuele vrijheden werden ingeperkt: de persvrijheid en de vrijheid van vergaderen werden afgeschaft. Ondanks deze repressie gaven de nieuwe verkiezingen geen meerderheid voor de NSDAP.

Door de Communistische Partij van Duitsland (KPD), met 81 verkozen vertegenwoordigers, buitenspel te zetten – waartegen geen enkele andere partij protesteerde – gaf het parlement toch zijn vertrouwen aan de nieuwe regering onder leiding van Hitler. Een grondwetswijziging met de steun van enkele andere partijen zorgde ervoor dat de regering-Hitler bij volmacht wetten kon uitvaardigen en zette het democratisch verkozen parlement volledig buitenspel. Steun kwam er van de Duitse industriëlen: Bosch, Junker, Krupp, Siemens, Thyssen en anderen. Dankzij de NSDAP konden ze eindelijk een sociale afbraak doorvoeren.

De regering-Hitler blokkeerde de lonen en door de invoering van een 'arbeidsboekje' werd de arbeiders totale onderwerping aan hun werkgever opgelegd. De werknemers verloren al hun verworven rechten en werden bedreigd met opsluiting in een concentratiekamp als ze staakten. Racistische wetten die gericht waren tegen jehovagetuigen, zigeuners, geesteszieken, homo's, Joden... werden ingesteld. Tegenstanders van de regering werden gearresteerd en in kampen opgesloten. Andere politieke partijen dan de NSDAP werden verboden.

De NSDAP beschikte reeds vanaf 1921 over een eigen 'knokploeg', de *Sturmabteilung* (SA) of Bruinhemden, alsook, sinds 1925, over een paramilitaire organisatie, de *Schutzstaffel* (SS) of Zwarthemden, die van persoonlijke lijfwacht van Hitler uitgroeide tot een elitekorps onder nazi-Duitsland. In 1931 richtte de NSDAP haar eigen inlichtingendienst op, de *Sicherheitsdienst* (SD), die enkele jaren later de staatsinlichtingendienst werd. In 1933 werd de *Geheime Staatspolizei* (Gestapo) van nazi-Duitsland opgericht.

Het schilderij – een werk van Maurice De Winter – toont de terugkeer in 1941 van mensen die gevlucht waren naar Frankrijk. In de De Fiennesstraat zijn ze op weg naar het Instituut Notre-Dame, waar teruggekeerde vluchtelingen werden opgevangen. Maurice De Winter was naast kunstschilder ook beeldhouwer en had in de De Fiennesstraat een beenhouwerij. Roger De Winter – zoon van Maurice en tijdens de oorlogsjaren leerling van het instituut – heeft later het schilderij geschonken aan het Instituut Notre-Dame, waar het een plaats heeft gekregen in het directiebureau.

Op 17 mei 1940 om 6 uur 's morgens werden in Anderlecht door de Engelsen alle bruggen opgeblazen om zo de komst van de Duitsers nog tegen te houden. Verscheidene gebouwen in de omgeving van de bruggen werden ernstig beschadigd.

In 1936 ontstaan er verschillende afdelingen van de politie-eenheden: een reguliere politie, de *Ordnungspolizei* (Orpo) en de *Kriminalpolizei* (Kripo), die samen met de Gestapo werd ondergebracht in de *Sicherheitspolizei* (Sipo). De Kripo, de Gestapo en de SD werden in 1942 samengevoegd en onder het bevel geplaatst van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA).

Op 10 mei 1940 viel het Duitse leger België binnen. Na 18 dagen gaf België zich over. Tussen 10 en 17 mei kwamen in Anderlecht veel gevluchte burgers aan uit andere bezette gebieden met de bedoeling om te vluchten naar Frankrijk. Lange stoeten van vluchtende mensen ontstonden op de Bergense- en de Ninoofsesteenweg. Tijdens deze exodus herbergden en voedden de scholen *Notre-Dame* en *Arts et Métiers* (Instituut voor Kunsten en Ambachten) duizenden vluchtelingen. Ook bij hun terugkeer uit Frankrijk werd er een onthaal voorzien in het Instituut *Notre-Dame*. Dat lag immers vlak bij het Zuidstation, waar gevluchte mensen in goederenwagons aankwamen.

Op 17 mei 1940 werden in Anderlecht alle bruggen opgeblazen. Het Instituut voor Kunsten en Ambachten, gelegen vlakbij de kanaalbrug aan de Ninoofsepoort, bleef grotendeels gespaard. Daardoor kreeg de school deels een onverwachte bestemming zoals het huisvesten van rijkswachters en werden er verschillende diensten in ondergebracht, zoals bijvoorbeeld voor de afhaling van rantsoenbonnen. Op 18 mei werd Anderlecht door de Duitsers bezet. België moest leven onder een dubbel bezettingssysteem van de Duitsers: enerzijds de Duitse militaire overheid en anderzijds de verschillende organisaties van de nazipartij.

De bevoegdheden van de gemeentelijke administraties werden geleidelijk aan afgebouwd en Duitse wetten werden meer en meer ingevoerd. De Duitse bezetter zorgde voor een fusie van de Brusselse gemeenten tot één entiteit om also de weigering van verscheidene burgemeesters tot samenwerking met de bezettingsmacht te omzeilen. Er kwam ook een Duits militair bestuur. Dit beschikte over twee militaire politiediensten: de *Feldgendarmarie* en de *Geheime Feldpolizei*. In juli 1940 kwam er een Belgische SS-afdeling. De Sipo-SD of de Duitse SS-politie – in de volksmond de Gestapo – begon met vervolgingen.

Er was een enorme werkloosheid en de werkloosheidsuitkeringen waren zeer laag. Er werd druk op de werklozen uitgeoefend om in Duitsland te gaan werken. Tot oktober 1942 vertrokken 200 000 werklozen vrijwillig. Vanaf oktober 1942 ging men over tot verplichte tewerkstelling voor mannen tussen 18 en 50 jaar en voor vrouwen tussen 21 en 35 jaar.

Er heerste hongersnood. Vooral de oorlogswinter van 1941-1942 was zeer koud. Het voedsel en ook de steenkool werd gerantsoeneerd. Vele akkers werden vernietigd en in de zomer van 1940 was er een probleem om de oogst binnen te halen. De voedselprijzen stegen fors. Er ontstond een zwarte markt. De Duitsers lieten regelmatig de tram stoppen voor een identiteitscontrole en om smokkelwaar te onderscheppen. In de scholen werden er aan de leerlingen dekens en voedsel uitgedeeld. In sommige fabrieken kregen de arbeiders eten om het werk te kunnen volhouden. Maar de arbeiders wilden hogere lonen om de stijging van de prijzen te kunnen volgen. Op 9 en 10 mei 1941 had er een grote staking plaats. Er werd een loonsverhoging, de enige tijdens de hele bezetting, van 8% verkregen.

In de zuurkoolfabriek van de familie Lamberts, die zich bevond achter het woonhuis op de Bergensesteenweg, werkten voor de oorlog drie tot acht arbeiders. Bij het uitbreken van de oorlog was de aanvoer van witte kool vanuit Nederland gestopt en werd er geen zuurkool meer gemaakt. Via familie vroeg Benoit Lamberts aan landbouwers om witte kolen te planten zodat in 1941 de fabriek weer kon worden opgestart. Bij de aanvoer van witte kool werden onder de lading aardappelen en bloem verstopt. De familie Lamberts heeft tijdens de oorlog een oven gekocht zodat ze dan zelf brood konden bakken, niet alleen voor zichzelf maar ook voor andere mensen. De Duitsers zijn komen vragen om voor hen zuurkool te produceren. De familie Lamberts weigerde dit alhoewel het interessant leek. Gelukkig drongen de Duitsers niet verder aan.

Het Duitse leger had in de Pottengoedstraat en de Dauwstraat – in gebouwen van het vroegere Brusselse slachthuis – een opslagplaats.

In 1943 roofden Duitse militairen twee klokken uit de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Het brons werd gebruikt voor de gigantische wapenindustrie van nazi-Duitsland.

Tijdens de Duitse bezetting werden de pers en de films in de bioscopen gecensureerd, schoolboeken werden gecontroleerd en politieke partijen verboden. Het verloop van de oorlog konden de mensen volgen op de Engelse radio, die ook uitzond in het Frans. Belgische gevangenen, waaronder de gevangenis van Sint-Gillis, werden door de Duitse bezetter gebruikt om tegenstanders in op te sluiten. Op 20 september 1940 startten de nazi's met het kamp van Breendonk. In tegenstelling tot de andere gevangenen werd hier dwangarbeid verricht. Verzetslieden werden er gefolterd en terechtgesteld.

De bus van het Instituut *Notre-Dame*, die diende voor het leerlingenvervoer, werd opgeëist door de Duitse militairen. Ook bij het treinverkeer waren er vaak rijtuigen voorbehouden voor de Duitsers. Het slachthuis kwam tijdens de Tweede Wereldoorlog onder toezicht van de Duitse bezetter. Het was een ideale bevoorradings- en bewaarplaats van vlees en groenten voor de Duitse manschappen. Onmiddellijk na de bevrijding werd deze geplunderd door de bevolking. Bij de bevrijding sloegen de Duitse soldaten op de vlucht richting Duitsland. Twee Duitse vluchtende tanks reden zich vast in de menigte in de Dr. De Meersmanstraat.

Tijdens de oorlog hadden de mensen veel schrik. Kuregem was wel grotendeels gespaard gebleven van bombardementen met uitzondering van het station Klein Eiland. Er was in Kuregem veel lawaai van de kanonnen die opgesteld waren in de buurt van het Weststation en waarmee de Duitsers vliegtuigen van de geallieerden neerhaalden. Het veroorzaakte, naast lawaai, ook enorme trillingen. De stad zat ook volledig zonder verlichting en als er wel elektriciteit was, was er de verduisteringsplicht.

In de scholen waren er regelmatig onderbrekingen van de lessen. Telkens als het Zuidstation of Klein Eiland door een bombardement werd bedreigd, moesten de scholen geëvacueerd worden. Bij bomalarm werden de kelders van de scholen door de leerlingen ingenomen tot het gevaar geweken was. Leerlingen kwamen soms enkel naar school om hun huiswerk op te halen en dan terug naar huis te keren. Omdat in het derde trimester van het schooljaar 1943-1944 het risico op bombardementen vergroot was, moesten alle leerlingen thuis blijven. In 1944 eindigde het schooljaar voor de retoricaal leerlingen van het Instituut *Notre-Dame* pas in augustus om verloren lessen in te halen en vooral om zo de jongeren te laten ontsnappen aan de verplichte tewerkstelling in Duitsland. In de winter van 1944-1945, na de Slag om de Ardennen, gingen de retoricaal leerlingen van de school *Notre-Dame* naar de Ardennen om dakloos geworden gezinnen te helpen bij de heropbouw van hun woning.

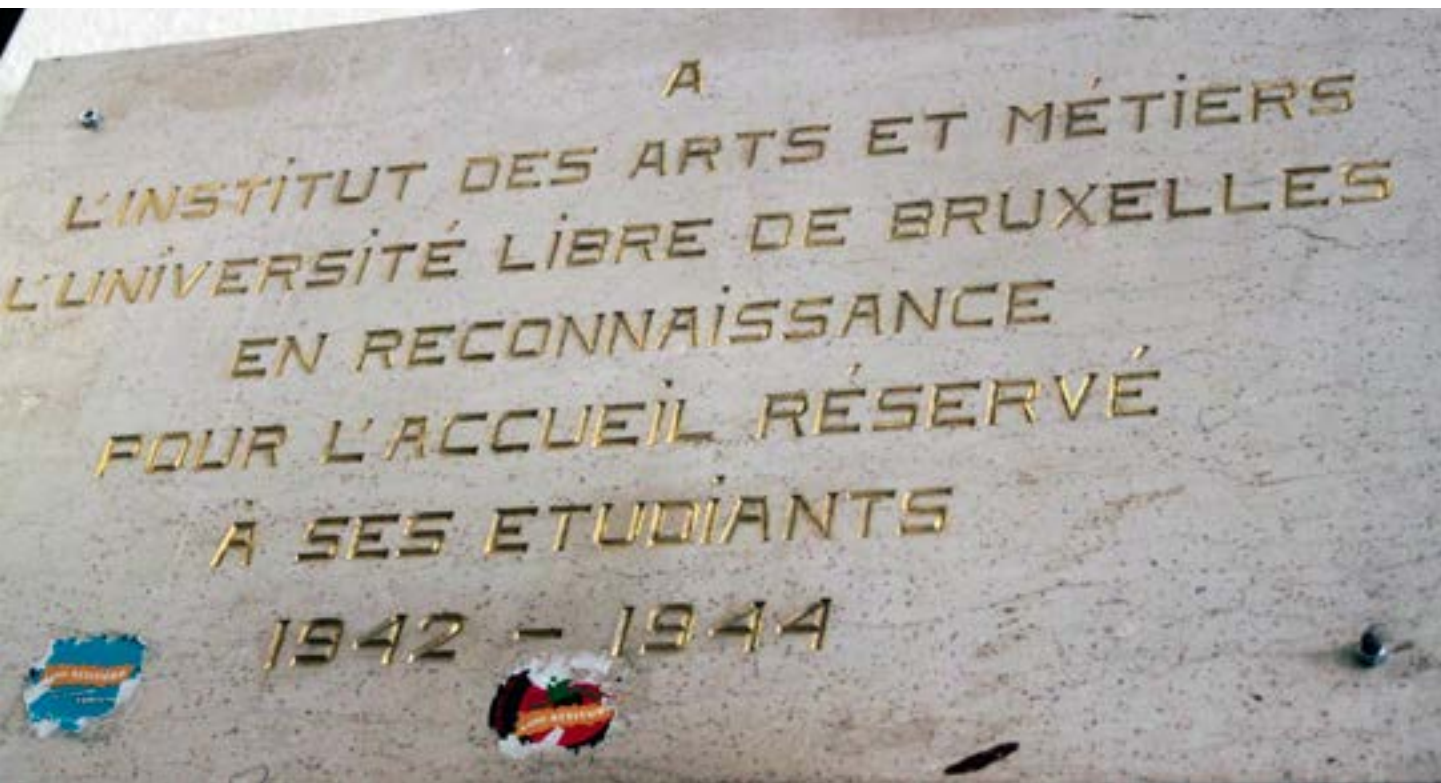
In het onderwijs voor sociale promotie van het Instituut voor Kunsten en Ambachten werden leerlingen die sympathiseerden met het nazisme aangepakt door antifascistische jongeren. Hierdoor daalde de aanwezigheid van leerlingen in het avondonderwijs. Het dagonderwijs daarentegen kende tijdens de bezettingsjaren een groei omdat door de slechte economische toestand het moeilijk was om een plaats als leerjongen te vinden. Op 25 november 1941 sloot de bezetter de *Université Libre de Bruxelles* (ULB). Vanaf maart 1942 werd in de leslokalen van het Instituut voor Kunsten en Ambachten ook aan universiteitsstudenten lesgegeven. Sommige leerkrachten van het instituut werden ook bereid gevonden om enkele van deze cursussen clandestien te geven. Vanaf ongeveer het begin van het schooljaar in 1944 tot maart 1945 werd het Instituut voor Kunsten en Ambachten gebruikt door Britse eenheden.

De lagere jongensschool *Saint-Pierre*, gelegen achter het huizenblok aan de Bergensesteenweg, werd bezet door de Duitsers. Eén klaslokaal deed dienst als slaapplek voor Duitse soldaten en een ander klaslokaal als keuken. De leslokalen van *Saint-Pierre* verhuisden tijdens de oorlog deels naar de technische school Chomé Wijns en deels naar een winkel vlakbij de Chomé Wijnsschool. Twee onderwijzers – Cornelis en Vrancken, die respectievelijk een Nederlandstalige en een Franstalige klas deden – waren actief in het verzet. Ze zijn allebei om het leven gekomen in een concentratiekamp. Er was in de school ook een onderwijzer die collaboreerde.

Alleen organisaties die met de Duitsers meewerkten werden toegelaten. Reeds voor de Tweede Wereldoorlog waren er in België partijen en groeperingen die bewondering hadden voor het fascisme en Hitler: het Vlaams Nationaal Verbond (VNV), het Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso) en de Diets-Vlaamse arbeidsgemeenschap (DeVlag) in Vlaanderen en Rex in het Franstalige landsdeel. Anderen collaboreerden met de bezetter uit economische overwegingen – ze waren bijvoorbeeld werkloos – of verklikten personen met wie ze in ruzie lagen. In de hele samenleving ontstond er een breuklijn met als uitersten mensen die actief collaboreerden of op een welwillende manier meewerkten met de bezetter en mensen die de bezetter bestreden. Ook de Belgische overheid ging hierbij niet altijd vrijuit.

Er heerste bij een deel van de Belgische overheid een zeker fatalisme. Dat ging ervan uit dat de heerschappij van Duitsland onomkeerbaar was. Bovendien kampte de overheid met gigantische problemen op economisch vlak door de stijgende werkloosheid en de stijgende prijzen. Andere problemen waren de voedselbevoorrading en de talrijke vluchtelingen. De leidinggevende top van de Belgische overheidsdiensten en de Duitse bezetter vonden elkaar in het herstel van de economie, daarin gesteund door Belgische industriëlen. Naast economische overwegingen was er ook een politiek-ideologische factor, waarbij de parlementaire democratie in vraag werd gesteld.

In de inkomhal van het Instituut voor Kunsten en Ambachten werd een plaat aangebracht waaruit de erkentelijkheid blijkt van de Université Libre de Bruxelles (ULB) aan het instituut voor de opvang van vele van haar studenten in de periode 1942 tot 1944. Omdat de bezetter de campus van de ULB sloot, werden onder andere in de lokalen van het instituut clandestien cursussen gegeven.

De Geheimzinnige Ster

Uitgeverij *Lombard* – gesticht op 26 september 1946 door Raymond Leblanc – bevond zich oorspronkelijk in de Lombardstraat te Brussel. Raymond Leblanc heeft, volgens de plannen van architect Pierre-Auguste Vandebeginne, een gebouw van acht verdiepingen laten bouwen vlakbij het Zuidstation. Op 13 september 1958 verhuisde de uitgeverij met ongeveer 100 werknemers en het publiciteitsagentschap *Publiart* naar de Paul-Henri Spaaklaan. Vanaf 1959 werd een nieuw pand naast het eerste gebouw waar de afdeling van de tekenfilmstudio's *Belvision* werd ingericht. Vandaag zijn er buiten de uitgeverij *Lombard* en *Belvision* ook nog andere maatschappijen gevestigd die tot de Franse groep *Média Participations* behoren zoals *Dargaud Bénélux* en de uitgeverijen *Dupuis* en *Médiatoone*.

Hoewel het weekblad *Kuifje* niet meer gepubliceerd wordt sinds november 1989 staat het reusachtige reclamebord van *Kuifje* en Bobby nog altijd op het dak van de uitgeverij. De indrukwekkende constructie met de twee helden is meer dan zes meter hoog, vijf meter breed en weegt 3 750 kilogram. Het werd onthuld in juli 1958 en sindsdien verlicht het ronddraaiende reclamebord de stad. Raymond Leblanc gebruikte als model voor het bord de enorme windwijzer die boven de fabrieken van Mercedes-Benz in Stuttgart uitsteekt. In het begin van de jaren '90 werden er restauratiewerken uitgevoerd en sindsdien draait het reclamebord uit veiligheidsoverwegingen niet meer rond. Sinds 13 mei 2004 is het bord als monument beschermd, officieel geklasseerd op 1 juni 2006 en grondig gerestaureerd in 2009. *Kuifje* en Bobby zijn nu gemaakt uit een veel lichtere kunststof en omgord met een neonband.

De geestelijke vader van *Kuifje*, Georges Remi, pseudoniem Hergé, was geen onbesproken persoon. Op 20-jarige leeftijd kwam hij als tekenaar in vaste dienst bij de uitgever van onder andere het dagblad *Le Vingtième Siècle*. Deze Brusselse krant, geleid door priester Norbert Wallez, was de spreekbuis van de conservatieve, katholieke en anticommunistische burgerij. Voor de donderdagse jeugdbijlage *Le Petit Vingtième* van de krant tekende Hergé in 1929 het allereerste avontuur van *Kuifje*.

In dit jeugdbijvoegsel tekende Hergé van 10 januari 1929 tot 8 mei 1930 het verhaal van *Kuifje* in het land van de Sovjets. Hij liet zich daarvoor inspireren door het boek "Moskou zonder sluiers" van de voormalige consul van België in Rusland en anticommunist Joseph Douillet. Daarna, in 1931, tekende Hergé in opdracht van zijn uitgever het verhaal *Kuifje* in Congo waarin de Belgische kolonisatie werd verdedigd. *Kuifje* toont bewondering voor het beschavingswerk van België en dat van de missionarissen met alle clichés van toen over Congo en de Congolezen en de nodige racistische scènes. In *Kuifje* in Amerika (1932) liet hij dan weer alle clichés over het 'wilde westen' met cowboys en indianen de revue passeren. Uit dit stripverhaal is de prent 'Kuifje op de locomotief' in het groot afgebeeld in het Zuidstation. Voor de latere albums neemt Casterman de uitgave op zich.

Hergé tekende ook in Rex, het blad van Léon Degrelle. In 1936 werd Rex ook een politieke partij, die zich spiegelde aan het fascisme in Italië. Hergé was zijn loopbaan als striptekenaar begonnen in ultraconservatieve milieus en in kringen die hun bewondering voor Mussolini niet wegstaken. De stap van Hergé tijdens de Tweede Wereldoorlog naar het door de Duitsers overgenomen dagblad *Le Soir* was dan ook niet groot. In deze nazi-krant tekende Hergé tussen oktober 1941 en mei 1942 dagelijks het verhaal van *De Geheimzinnige Ster*.

De Geheimzinnige Ster beschrijft de wedren tussen twee teams die zich willen meester maken van een meteorsteen. Het ene team is het Europese, dat wordt geleid door een Duitser. Het Amerikaanse team wordt geleid door een zekere Blumenstein, een Joodse antipathieke financier. In de originele versie staan nog twee andere Joodse personages, Salomon en Isaac, met nog kwalijker eigenschappen dan de reeds walgelijke bankier. Eén van hen verheugt zich op het einde van de wereld omdat hij zijn leveranciers dan niet meer hoeft te betalen. Het is dan 11 november 1941 en het einde van de wereld is voor de Joden in België werkelijk in aantocht. Inmiddels waren de Joden al onderworpen aan allerlei verbodsbepalingen en uitsluitingsmaatregelen. Hergé was ervan op de hoogte dat Joden verwijderd waren uit de universiteiten, uit de balie en uit de pers. In 1941 hadden de Joden geen 'leveranciers' meer. Hergé drijft de spot met hen terwijl ze door de nazi's werden vervolgd. Het verhaal van Kuifje in De Geheimzinnige Ster is antisemitisch.

In de naoorlogse editie van De Geheimzinnige Ster uit 1954 werden de personages Salomon en Isaac geschrapt en werd de naam Blumenstein vervangen door Bohlwinkel, wat in het Brussels 'snoepwinkel' betekent. Hergé heeft nooit enige spijt betoond. Een gerechtelijk onderzoek werd tegen hem opgestart maar tot een proces is het nooit gekomen.

Aan de bushalte van De Lijn in de Paul-Henri Spaaklaan prijkt boven op de gebouwen van uitgeverij Lombard het reclamebord van Kuifje en Bobby.

De Joodse bevolking in Kuregem

In de 4e eeuw was er in België een beperkte aanwezigheid van Joodse handelaars in Tongeren en Doornik. Van de 10e tot de 13e eeuw woonden er Joden in Brabant en ontstond het anti-judaïsme, een religieuze vorm van anti-joodse agitatie. In de 14e en 15e eeuw verdwijnen de Joden door vervolgingen grotendeels uit onze contreien. De Joden langs de Rijn werden vanaf 1309 door de kruisvaarders uitgemoord. Het uitbreken van de zwarte pest in 1348 werd in de schoenen geschoven van Joden die bronnen zouden vergiftigd hebben. Joden werden in 1370 te Brussel beschuldigd van het doorboren van hosties, het lichaam van Christus. Ze werden gefolterd en levend verbrand. Dit gebeurde in het bijzijn van hun kinderen, die daarna werden gedoopt en in christelijke kostscholen werden opgenomen.

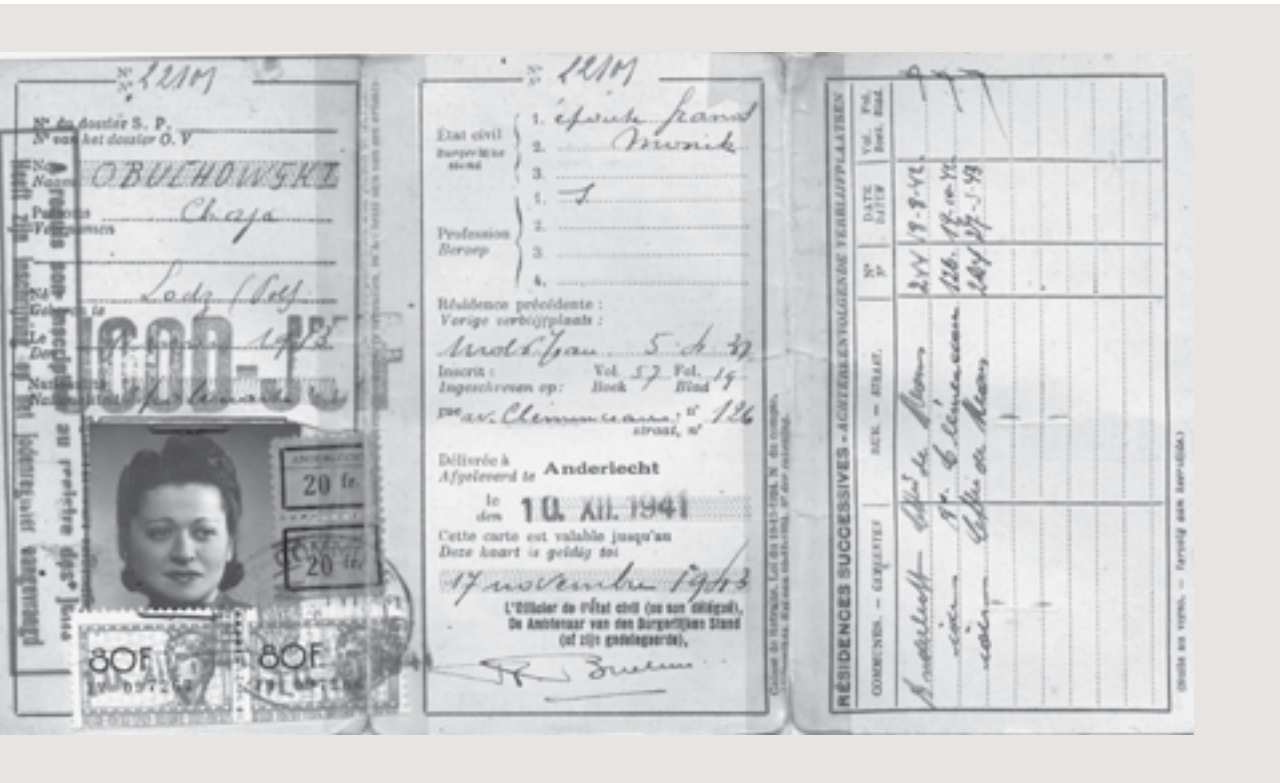
In de 16e eeuw immigreren Maranen, onder dwang tot het christendom bekeerde sefardische Joden, uit Spanje. Door de Spaanse overwinning verdwenen de Joden voor een tweede keer uit onze streken. Ze vluchtten naar Nederland. Vanaf de 17e eeuw was er iets meer tolerantie ten aanzien van Joden. Toch waren nog verschillende maatregelen tegen hen gericht zoals het betalen van hoge belastingen om te mogen verblijven. Door de Franse revolutie kregen Joden in 1789 een gelijkberechtiging. Napoleon erkende in 1808 de Israëlitische cultus. Halverwege de 19e eeuw woonden er 1000 tot 1500 Joden in België. Tot 1875 was er een zeer beperkte Joodse immigratie. Vanaf het einde van de 19e eeuw ontstond het antisemitisme, een haat gericht tegen het Joodse volk.

Een eerste grote migratiegolf naar België situeerde zich in de periode tussen 1875 en 1914. De Joden waren dan voornamelijk afkomstig uit Polen, toen verdeeld over Pruisen, Oostenrijk en Rusland, en uit Oostenrijks Galicië, wat nu deels tot Polen en deels tot Oekraïne behoort. De oorzaken van de emigratie uit Oost-Europa waren zowel economisch als ten gevolge van antisemitisme. De doorbraak van de industrialisering bracht vele Joden – hoofdzakelijk werkzaam in ambachtelijke sectoren – in de problemen. Het antisemitisme van de bevolking, hierin gesteund door de overheid in Rusland, escaleerde in pogroms, razzia's die gepaard gingen met plundering en moord. In de eerste golf van pogroms (1881-1884) waren de Joden de zondebok voor de moord op tsaar Alexander II. Een tweede golf van pogroms vond plaats in de periode 1903-1906.

Tussen 1881 en 1925 emigreerden 3 648 500 Joden uit Oost-Europa van wie 2 650 000 naar de Verenigde Staten. Vanaf 1921 komen er in de Verenigde Staten immigratiebeperkingen. In 1924 sloten de Verenigde Staten maar ook een aantal Zuid-Amerikaanse landen, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland hun grenzen. Daardoor kwamen vanaf 1925 Joden meer en meer terecht in België en Frankrijk.

Bij deze tweede en belangrijkste migratiegolf van 1925 tot het begin van de jaren '30 kwamen de Joden eveneens voornamelijk uit Oost-Europa. Ze kwamen in gezinsverband, individueel op eigen initiatief en niet met de bedoeling om terug te keren. Ze ontvluchtten de stedelijke en kleinstedelijke, achtergebleven gebieden. Het waren vooral kleinschalige ambachtsslui en handelaars. In België vestigden ze zich in de stationswijken. In Antwerpen rond het Centraalstation en in Brussel rond het Noord- en Zuidstation. Voor het eerst werd België geconfronteerd met vreemdelingen die bij elkaar woonden, een eigen taal spraken en een eigen religie en cultuur hadden.

In de zomer van 1941 werd in opdracht van de Duitse bezettingsmacht en met een schrijven van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken aan de gemeentebesturen door de gemeenten een stempel op de identiteitskaarten aangebracht met de aanduiding "Jood-Juif". Chaja Obuchowski, de moeder van Sophie Granos, werd in september 1943 met transport XXIIA gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau.

1		W I N N I K Abraham
2		rue Eloy 64 Anderlecht
3		polonaise
4		Boulogne depuis le 12 juin à Bruxelles
5		non
6		adresse ci-dessus
7		R.C. HEUX. 91089
8		fabrication d'articles de maroquinerie
9		24.000 frs
13		non
14		trois ouvriers et 7 apprentis
15		Anderlecht le 7 décembre 1940 sig A. WINNIK

Steekkaart van het lederbewerkingsbedrijf van Abraham Winnik uit de Sipo-SD-registratie van Joodse bedrijven. In het atelier werden geldbeugels vervaardigd. Bij het uitbreken van de oorlog werkte Anderlechtenaar Chil Elberg – overlevende van de kampen – samen met een tiental andere werknemers, bij Winnik. Op de fiches werden ook zorgvuldig kapitaal en eigendom genoteerd zodat de nazi's, ná deportatie van de eigenaars, alles in beslag konden nemen. (Archief Beeckmans, Soma)

De Joden werkten vooral in sectoren waar mechanisering en rationalisering moeilijk konden worden toegepast, met een lage kapitaalinvestering en vooral met een grote flexibiliteit van de arbeid. Een derde werkte als zelfstandige in kleine, familiale bedrijfjes. Deze kleinschalige, ambachtelijke bedrijfjes werden zwaar getroffen door de crisis uit de jaren '30. Sommigen zochten een vervangingsinkomen uit leurhandel maar onder druk van vooral katholieke middenstandsorganisaties verloren vanaf 1 oktober 1937 vooral Poolse Joden hun leurdervergunning (wet van 13/1/1935). Vele Joden kwamen opnieuw terecht in een uitzichtloze situatie zoals ze die vroeger kenden in Oost-Europa.

Aangezien het Jood-zijn berust op een geloofsovertuiging, staat dit niet vermeld op een identiteitskaart en is het moeilijk om het aantal Joden te bepalen. Ten gevolge van de Duitse bezetting werden er echter wel tellingen uitgevoerd waarop we ons kunnen baseren. We moeten er rekening mee houden dat geen enkele van deze tellingen volledig was. Bovendien zijn ze afkomstig uit verschillende bezettingsjaren.

Naar aanleiding van de Duitse verordening van 28 oktober 1940 werd door de Belgische gemeentediensten een Jodenregister opgesteld. Alle Joden vanaf 15 jaar moesten zich laten registreren. De Duitse verordening bepaalde wie Jood was: iedere persoon die minstens drie Joodse grootouders heeft. Van de geregistreerde Joden zijn de fiches van 42 500 personen bewaard gebleven. Dit is de meest volledige bron. Men gaat ervan uit dat hoogstens enkele duizenden Joden niet werden ingeschreven. Door extrapolatie op basis van het aantal vreemdelingen uit de bevolkingstelling van 1938 is het mogelijk om de omvang van de totale Joodse bevolking min of meer te kennen.

In navolging van de Duitse verordeningen van 25 november en 1 december 1941 werden comités opgericht van de Vereniging van Joden in België (VJB), waarvan alle Joden verplicht waren om 'lid' te zijn. De registratie door de VJB-comités vatte aan op 2 maart 1942. Per huishouden werd één formulier opgemaakt waarop ook de kinderen werden vermeld. Deze registratie is minder volledig, ook omdat in dit archief (fonds Beeckmans) gegevens van verschillende straten, vooral uit het Brusselse, ontbreken.

Een laatste indicatie van de in België verblijvende Joden dateert van juni 1942 met de invoering van de davidster. Alle Joden vanaf 6 jaar moesten ze dragen. We weten hoeveel davidsterren er door de Duitse bezetter werden voorzien en verspreid per gemeente maar enkel voor Antwerpen weten we ook hoeveel er effectief werden afgehaald. Het niet-afhalen was in Antwerpen het gevolg van vrijstelling of verhuizing, meestal naar Brussel.

Vanaf maart 1941 begon de terugkeer van naar Limburg gedeporteerde Joden uit het Antwerpse met het bevel om naar Brussel uit te wijken. Andere Joden uit Antwerpen waren reeds voordien gevlucht omwille van het sterker anti-Joods klimaat in het Antwerpse. Daardoor had in de loop van de bezetting het Brusselse de belangrijkste concentratie van Joden.

Volgens de Jodentelling van november-december 1940 woonden er in Kuregem 2 800 Joden ouder dan 15 jaar. In het totaal telde Kuregem bijna 4 000 Joden, wat 20% was van de totale Kuregemse bevolking. Van alle Anderlechtse Joden woonde minstens 95% in Kuregem. In de loop van de eerste jaren van de bezetting nam het aantal Joden in Kuregem toe. Ze kwamen vooral uit Antwerpen. Er waren er ook die Kuregem verlieten. Zij weken voornamelijk uit naar andere Brusselse gemeenten, vooral naar Brussel-Stad en Sint-Gillis. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest woonde naargelang van de periode en de bron ruim 25% van de Joden in de gemeente Brussel, tussen de 15 en 20% in Schaarbeek en Sint-Gillis, bijna 15% in Anderlecht, 8% in Elsene en ongeveer 5% in Vorst. In deze zes gemeenten woonde 90% van de Brusselse Joodse bevolking.

Ingenieur Abram Lipski en de Zuidertoren

De Zuidertoren werd gebouwd in 1966, vooral door Marokkaanse en Turkse gastarbeiders die toen door de Belgische overheid werden uitgenodigd om in ons land te komen werken. De 150 meter hoge toren was met zijn 37 verdiepingen lang de hoogste van België. Het centrum van de toren heeft een dragende betonnen structuur. Vandaar de smalle sokkel waarop de toren rust. Technisch was dit mogelijk door gebruik te maken van de preflexbalk, een stalen I-profiel omhuld met beton, in 1950 uitgevonden door de ingenieur Abram Lipski (1911-1982). Abram Icchok Lipski werd op 30 november 1911 geboren te Łódź in Polen. Hij migreerde in 1931 naar België en deed zijn ingenieursstudies in Gent. Bij de opstelling van het Jodenregister eind 1940 woonde hij in de Abdisstraat te Gent.

In 1995 bezorgde het architectenbureau Jaspers de Zuidertoren een nieuw kleedje met donkere glasplaten, een nieuw portaal en een kroon op het dak. In de toren bevinden zich de kantoren van de Rijksdienst voor Werknemerspensioenen, vandaar dat hij kortweg de 'Pensioentoren' wordt genoemd.

Einde 1940 bezat in Kuregem 63% van de Joden de Poolse nationaliteit, 16% was staatloos, 7% bezat de Belgische, 5% de Duitse, 2% de Nederlandse, eveneens 2% de Roemeense en telkens 1% de Hongaarse, Russische en Tsjechoslovaakse nationaliteit. De overige 2% had nog een andere nationaliteit.

Van de actieve Joodse bevolking werkte 60% in de textiel- en ledernijverheid (productie en handel), 20% was handelaar en nog eens 20% had een ander beroep. Van de actieven werkzaam in de textiel- en ledernijverheid oefenden 300 Joden (20%) een beroep uit in de bewerking en/of de verkoop van fijne lederwaren (*maroquiniers*), bijna 270 Joden (18%) waren kleermaker, 70 (5%) hoedenmaker en verder waren er schoenmakers, handschoenmakers, bontwerkers...

De 20% handelaars waren winkeliers, straathandelaars of rondtrekkende handelaars. 2% was werkzaam als kruidenier en 1% als bakker. Anderen in deze sector waren slager, poelier, kapper of werkzaam in een café of restaurant. Bij de overige beroepen waren de meeste Joden (2%) werkzaam in de houtnijverheid, veelal als schrijnwerker of timmerman. Anderen werkten in de bouw, metaal-, papier-, karton- of voedingsnijverheid of als chauffeur. Enkele Joden waren bedrijvig in de diamantsector of als juwelier, drukker, letterzetter, leraar, rabbijn, handenverzorger, arts, boekhouder, ingenieur, huishoudster, muzikant...

Naar aanleiding van de Duitse verordening van 28 oktober 1940 waarbij een bedrijf dat eigendom was van een Jood of waar minstens één Jood deel uitmaakte van de onderneming als vennoot of beheerder, voor al zijn rechtshandelingen toestemming nodig had van de Duitse militaire administratie, werd in december 1940 door de nazi-politie (Sipo-SD) een lijst opgemaakt van alle Joodse ondernemingen. Alhoewel niet alle werkplaatsen en ateliers in deze lijst zijn opgenomen, krijgen we toch enig idee van de aanwezige Joodse bedrijvigheid in Kuregem. De steekkaartendatabank telt 250 Joodse ondernemingen met een handelsregisternummer in Kuregem, zo goed als allemaal ateliers voor lederbewerking (65%) of voor het vervaardigen van kleding (35%). Er werden boodschappen-, reis- en damestassen, geldbeugels, riemen, handschoenen, hoeden, broeken, sokken, dassen, sjaals, gebreide linnen- en wollen kledij, pels, korsetten, bretellen, handdoeken... vervaardigd.

70% van alle geregistreerde confectie- en lederateliers waren éénmansbedrijven. In de andere werkplaatsen werkten meestal minder dan 5 werknemers. Enkele namen van éénmansateliers voor fijne lederwaren waren *Maison Cabinet* in de Onderwijsstraat, *Maroquinerie Belge* aan de Pequeursquare, *Norad* in de Otletstraat, *Samy* langs de Bergensesteenweg, riemenfabrikanten *Centura* en *La Ceinture Moderne* in de Clemenceaulaan en *Parisienne* in de Gevaertstraat. Bij *Wach* in de Brogniezstraat waren zes werknemers in dienst. *Boncuir* in de Heyvaertstraat en *Cuirimex* verhandelde huiden. Bij *Compagnie Continental*, een fabriek voor fietszadels in de Zeemtouwersstraat, waar in 1939 nog 59 werknemers werkten, bevond zich één Joodse beheerder. In de broekenfabriek van *Ajsenberg Frères* werkten een drietal mensen en in de bretellenfabriek *Bona* in de Herzieningslaan zeven. Eénmansconfectiezaken waren onder andere *Dratex*, langs de Jamarlaan, waar gordijnen werden gemaakt, *A la Coupe Viennoise* en *Maison Mayer* langs de Bergensesteenweg.

In de lente van 1941 moesten alle Joodse ondernemingen een drietalige affiche met daarop "Joodsche Onderneming" uithangen. De tekst moest ook aangebracht worden op alle uithangborden, boven elke toegangsdeur en in de etalage. Eveneens diende deze vermelding te staan op briefhoofden en stempels. In de lente van 1942 moesten Joodse bedrijven hun activiteiten stopzetten. Vele Joden trachtten dan clandestien verder te werken met de voorraden die ze nog hadden.

De synagoge op de hoek van de Kliniekstraat en de Hoedstraat. De plannen voor dit art-decogebouw werden getekend door architect Joseph De Lange.

Huidig rabbijn van de synagoge in Kuregem, Joseph Benjamin Serfaty (links op de foto), in gesprek met een rabbijn uit Antwerpen in de Beth Midrash op de eerste verdieping langs de Hoedstraat. Beiden zijn gekleed met de talith of gebedslaken.

Op 2 oktober 1904 was er te Brussel in de Van Arteveldestraat een eerste samenkomst van de orthodox-israëlitische gemeenschap, waarvan de statuten op 20 juni 1910 verschenen in het Belgisch staatsblad. In 1906 verhuisde de gemeenschap van de gehuurde locatie naar een synagoge in de De Lengentierstraat op het nummer 18, die er nog bleef bestaan tot 1959. Sinds 11 augustus 1912 droeg deze Joodse gemeenschap de naam *Shomre Das* (Bewakers van het Geloof). In 1926 kocht de gemeenschap van de firma Daman & Washer een terrein aan van 500 m², gelegen op de hoek van de Kliniekstraat (nr. 67) en de Hoedstraat (nr. 40), voor de bouw van een nieuwe synagoge. Op 26 september 1928 – twee dagen na *Yom Kippoer* (Grote Verzoendag) en drie dagen vóór *Soekkot* (Loofhuttenfeest) – vond de eerstesteenlegging plaats. Op 6 april 1933 – vijf dagen vóór het Joodse Paasfeest – gebeurde de inwijding. Onder invloed van Joden van Poolse afkomst – een groep die zeer sterk was gegroeid sinds de oprichting van de orthodox-israëlitische gemeenschap – werd de naam veranderd in *Machsike Hadas* (Vasthouders van het Geloof). Jacob Meir Segalowitsch, komende uit Danzig, werd de eerste rabbijn in Kuregem. In 1940 vluchtte hij naar de Verenigde Staten en werd opgevolgd door Joseph Gelernter. De familie Gelernter woonde langs de Bergensesteenweg. Het volledige gezin Gelernter, met uitzondering van de oudste zoon, werd vermoord in Auschwitz-Birkenau. Wanneer na de oorlog de synagoge een nieuwe start nam, werd Isaac Steinberg rabbijn.

Met de synagoge kwamen er in Kuregem, naast een rabbinaat, ook een aantal daaraan verbonden instellingen: een *Beth Din* of een arbitragehof volgens de Joodse wet, een *Beth Midrash* of een studie- en gebedsruimte, verschillende rituele baden of *Mikvah* en een *Chevra Kadisha* of een dienst voor begrafenissen volgens de Joodse ritus. Het rabbinaat, de *Beth Din* en de *Beth Midrash* bevinden zich vandaag nog in het synagogegebouw met ingang langs de Hoedstraat. Een *Mikvah* is er langs de kant van de Kliniekstraat alleen nog voor mannen en voor eetgerei. Er bevindt zich nog wel een *Mikvah* voor vrouwen te Vorst. Een *Chevra Kadisha* met de naam *Chessed Shel Emeth* (Oprechte Gunst), bevindt zich vandaag op het Baraplein nummer 4 in Kuregem.

In Kuregem waren in de jaren '30 nog andere Joodse instellingen aanwezig. *Club Vladimir Medem* was gehuisvest op het Baraplein en beschikte onder andere over een school opgericht in 1929. Ook in de Brogniezstraat bevond zich een Joodse school en in de Clemenceaulaan een Joodse arbeidersuniversiteit. De jeugdbeweging *Betar* kwam samen in een lokaal in de Clemenceaulaan, daarna verhuisden ze naar de Herzieningslaan. Naast deze revisionistische scoutsgroep waren er in Brussel ook de liberaal-progressieve *Hanoar Hatzioni* en de socialistische *Hashomer Hatzair* scoutsgroepen. In de De Fiennesstraat was de talmudkring *Chevra Shass* gelegen en in de Sergeant De Bruynestraat een talmud-torahschooltje voor godsdienstig onderricht van de kinderen. De oprichting van de Joodse Maïmonideschool dateert van na de Tweede Wereldoorlog. Op 1 september 1947 werd gestart met een kleuter- en lagere school waarvan Seligman Bär Bamberger de eerste directeur was. In 1965 beëindigden de eerste 15 leerlingen hun secundaire studies. Eén jaar eerder, op 23 juni 1964, kocht de orthodox-israëlitische gemeenschap een gebouw aan de Poincarélaan 67 om de Joodse school in onder te brengen.

Xiaofen Ye werkte eerst in het restaurant van haar ouders in Luik. Haar man Qunfeng Lin deed markten met schoenen. In 2004 startte het Chinese echtpaar met hun groothandelszaak in de Brogniezstraat. Na ongeveer tien jaar verhuisde de goed draaiende kledinghandel Nanotex naar het huidige pand in de Zelfbestuurstraat. De meeste Chinese zaken zijn gevestigd langs één kant in de Limnanderstraat en in het deel van de Brogniezstraat gelegen tussen de Limnanderstraat en de Clemenceaulaan.

Khalid begon in bijberoep met de verkoop van tassen op markten. Ruim drie jaar is Palomaris gevestigd in de Brogniezstraat aan de Pequeursquare. Khalid (midden op de foto) en zijn tweelingbroer Omar (links), van Marokkaanse origine, ontvangen samen met Waël (rechts), een man met Libanese roots, hun klanten zeer gastvrij. Met hun handelszaak willen ze ook tonen dat nieuwkomers op een positieve manier bijdragen aan de economie en de welvaart van België.

De textieldriehoek

De productie en de verkoop van leder en textiel zijn nooit weggeweest uit Kuregem. In de jaren '70 breidde deze sector zich opnieuw uit, vooral in het driehoekig huizenblok gevormd door de Lambert Crickxstraat, de Limnanderstraat en de Zelfbestuurstraat. Vrij snel werd iedere benedenverdieping van de driehoek ingenomen door een kledingzaak. Textielgroothandelaars werden steeds talrijker en de buurt evolueerde tot een belangrijke leverancier voor de Belgische kleinhandel in kleding.

Oorspronkelijk zag de gemeente Anderlecht deze ontwikkeling als wildgroei. Een hele reeks gemeentelijke voorschriften en plannen om de kledinghandel te verhuizen naar een nieuw te bouwen complex langs de Van Paepsemlaan maakte het de handelaars niet eenvoudig. Om de gemeente op andere gedachten te brengen, werd een handelsvereniging genaamd *Triangle* opgericht. Georges Goldberg nam hiertoe het initiatief en werd de eerste voorzitter. Deze handelaar, in 1928 in Parijs geboren, kwam zich in februari 1962 in Brussel vestigen. Hij vervaardigde waterdichte regenjassen en startte halverwege de jaren '70 met een groothandel in de textieldriehoek.

In 1988 keerde de houding van de gemeente. Ze besliste om tussen de Memlingstraat en de Gheudestraat een *Triangle Center* te bouwen waar plaats zou zijn voor 14 000 vierkante meter kledingwinkels. Ook dit project werd niet gerealiseerd. Het ontbrak de gemeente aan visie om alles in goede banen te leiden en uitwassen van deze ontwikkeling onder controle te houden.

Met de komst van de Pakistani vanaf de jaren '90 breidde de kledinggroothandel zich verder uit langs de Brogniezstraat. Vanaf 2005 verschenen ook de eerste Chinese handelaars. In augustus 2013 waren er in de textieldriehoek en in de Brogniezstraat ongeveer 90 kledingzaken en een 30-tal handelaars in kledingaccessoires (tassen, riemen, sieraden...) of bij de kledingzaken aanleunende handelaars (parfum, etalagebenodigdheden, geldtransfer...). Een behoorlijk aantal (winkel)panden staat leeg of te huur.

Ruim 40% van de handelaars heeft Pakistaanse en 25% Chinese roots. In telkens ongeveer 5% van de handelszaken is de ondernemer van Belgische, Joodse, Turkse of Italiaanse afkomst. Ondernemers van Italiaanse origine vinden we enkel in de driehoek. De overige handelaars – soms slechts één handelaar – hebben zeer diverse roots: Marokkaans, Armeens, Indisch, Duits, Nederlands, Frans, Portugees, Grieks, Syrisch, Iraans, Egyptisch of Benins. Starten met een eigen zaak is voor nieuwkomers vaak de enige mogelijkheid om aan de slag te kunnen. Ondernemingszin en hulp – bij Pakistani vooral van vrienden uit hun eigen gemeenschap en bij Chinezen veelal vanuit de eigen familie – zijn noodzakelijk om te slagen. Enkel de grotere handelszaken kunnen personeel in dienst nemen.

Sommige handelszaken afficheren duidelijk dat het uitsluitend om groothandel gaat. De meeste handelszaken verkopen in principe in het groot maar we merken, door de dalende omzet, een verschuiving naar kleinhandel. In de Chinese winkels kan men bijna altijd ook per stuk aankopen. De klanten zijn detailhandelaars van boetieks en marktkramers uit heel België, ook uit Nederland en soms uit Frankrijk.

De nabijheid van het Zuidstation met de Thalysverbinding zorgt voor een vlotte aanvoer van collecties uit de Parijse *Sentier* en Italië. De Chinese goederen worden rechtstreeks geïmporteerd uit China of komen ook dikwijls via Parijs. Een paar handelszaken verkopen kleding vervaardigd in een (eigen) Belgisch confectieatelier. Enkele handelszaken verkopen exclusief goederen uit één herkomstland: kledij gemaakt in Italië, Portugal of Turkije, Italiaanse tassen, Pakistaanse lederen kledij of Marokkaanse parfum.

In het midden op de foto Jean-Jacques Bouchez in het gezelschap van zijn logistieke medewerkers Khadija en Marc. Jean-Jacques volgde Jean Brack, gewezen commandant bij het Belgisch Partizanenleger, op als conservator van het Museum van de Belgische Weerstand.

De initialen "F.I." en "O.F." staan voor "le Front de l'Indépendance" en "Onafhankelijkheidsfront". Het Onafhankelijkheidsfront verenigde tal van organisaties waaronder het Belgisch Partizanenleger of de Gewapende Partizanen (GP-PA), de Patriottische Milities (PM-MP) en het Joods Verdedigingscomité (JVC).

Het verzet

Een 'museum van het verzet' in Kuregem

Verscheidene burgers waren zich uit liefde voor het vaderland, uit vrijheidszin of als overtuigd antifascist bewust van de catastrofe die België trof door de Duitse bezetting. Zo bestonden reeds vóór de Tweede Wereldoorlog of ontstonden tijdens de eerste jaren van de bezetting verschillende verzetsorganisaties met elk hun eigen politieke, confessionele of filosofische overtuiging. Ten gevolge van vaak fundamentele meningsverschillen verliep de samenwerking tussen al deze verzetsbewegingen niet altijd even vlot. Toch voelde iedereen de noodzaak aan om samen de strijd aan te binden tegen de Duitse bezetting en het nazisme. De hardheid van de bezetting, de afschaffing van de persoonlijke vrijheid, het voedseltekort, de diepe ellende en de willekeurige arrestaties hebben de overtuiging verder aangescherpt dat kleine verzetsgroepen hun krachten moesten bundelen in één sterke organisatie.

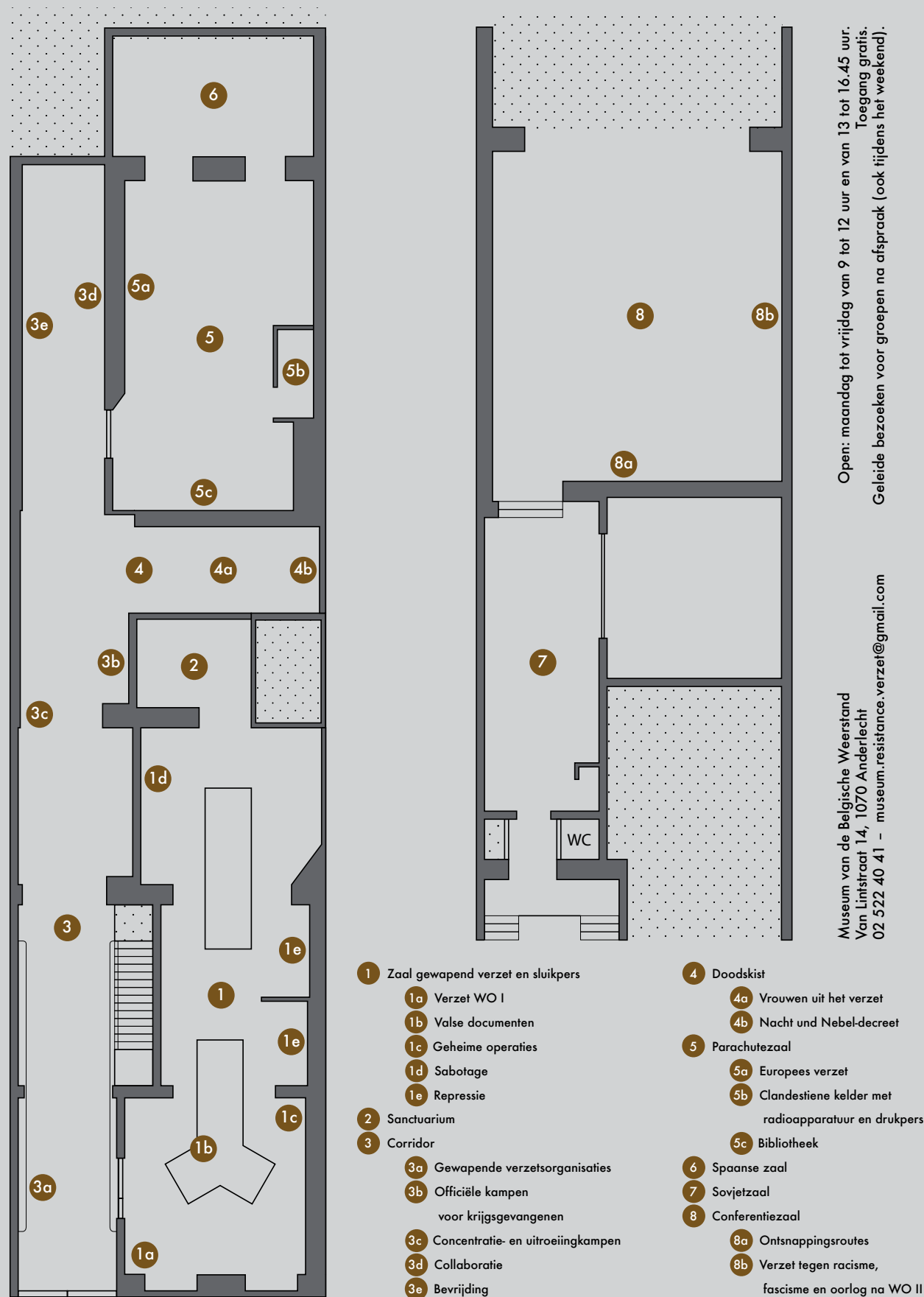
Met als doel om alle Belgische verzetslui te verenigen, ongeacht hun strekking, en om zo met alle middelen te strijden tegen de bezetter en de collaboratie werd op 15 maart 1941 door Albert Marteaux, arts en communist, de liberaal Fernand Demany en André Roland, katholiek en pastoor, het Onafhankelijkheidsfront opgericht. Gedurende de Tweede Wereldoorlog verenigde dit Onafhankelijkheidsfront tal van organisaties waaronder verschillende gewapende groeperingen, verschillende vormen van burgerlijke weerstand, tal van syndicale comités, jeugdorganisaties, politieke organisaties, het Joods Verdedigingscomité en andere ondergrondse bewegingen.

Ook na de Tweede Wereldoorlog bleef het Onafhankelijkheidsfront actief om de rechten van de oorlogsslachtoffers te verdedigen, om collaborateurs en verraders te laten vervolgen en om verder te strijden tegen het fascisme en het racisme. De archieven van de organisatie werden bewaard in een gebouw in Brussel-Stad. Doordat het Onafhankelijkheidsfront dit gebouw in de jaren '60 moest verlaten, ging het op zoek naar een nieuw pand. Het kocht een gebouw aan de Van Lintstraat in Kuregem. In dit gebouw – waar voordien een fotogravure van de familie Lauwers was gevestigd – werden tijdens de bezettingsjaren verschillende verzetskranten fotografisch op plaat gezet om ze daarna te laten drukken. Om de gravures te verbergen voor de Sipo-SD, die regelmatig langskwam, werkte de familie Lauwers met dubbele bodems.

Het Onafhankelijkheidsfront besloot om niet alleen zijn archieven naar dit gebouw te verhuizen maar ook om er een museum in te richten. Zo werd op 17 juni 1972 in de Van Lintstraat het Museum van de Belgische Weerstand opgericht. Verzetsstrijders, partizanen en gewezen krijgsgevangenen stelden een groot aantal getuigenissen, foto's, documenten en voorwerpen over de Duitse bezetting en het verzet hiertegen ter beschikking van de komende generaties. Het museum wil aanzetten tot waakzaamheid zodat fascisme en racisme effectief worden bestreden en een nieuwe ramp kan vermeden worden.

Grondplan Museum van de Belgische Weerstand

Het verzet tegen de bezetter

Om meer te vernemen over hoe het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog was georganiseerd, wie de verzetsstrijders – door de vijand ‘terroristen’ genoemd – waren en wat ze deden, brengen we best een bezoek aan het Museum van de Belgische Weerstand.

Er was reeds een georganiseerd verzet vóór het uitbreken van de oorlog. In het museum wordt in de zaal van het gewapend verzet en de sluikpers in een hoek aandacht geschonken aan het verzet tijdens de Eerste Wereldoorlog.

De overheid hield niet veel rekening met de mogelijkheid van een bezetting van België door het nazi-regime. Toch waren er geruime tijd signalen dat antifascisten zich reeds organiseerden. Er waren ook de oud-strijders van de Internationale Brigade van de Spaanse oorlog in 1936. Zij waren georganiseerd in vriendenkringen tegen het fascisme en waren ideologisch klaar om het nazisme te bestrijden. Vandaar dat er in het Museum van de Belgische Weerstand een Spaanse zaal werd ingericht die hieraan aandacht besteedt.

Door de onrechtvaardigheden en gruwelen van de bezetter, die velen aan den lijve ondervonden, waren er steeds meer mensen die de Duitse inval en bezetting niet aanvaardden en werden steeds meer mensen zich bewust van hun plicht om in opstand te komen tegen de meedogenloze repressie. Daarom werden ook meer verzetslieden overtuigde antifascisten.

Inlichtingennetwerken

Weerstanders uit de oorlog 1914-1918 hadden netwerken van inlichtingen op punt gesteld die vanaf de zomer van 1940 al konden gebruikt worden. Jeanne Van Hamme-Souweine, die in de Barastraat en daarna in Sint-Gillis woonde, behoorde tot het inlichtingennetwerk van Beaver-Baton. Henri Marcel Beurtels verzamelde in opdracht van *Insoumis* – wat betekent: legt zich niet neer – inlichtingen voor het Engelse leger. Hij woonde samen met zijn vrouw Elisa in de Eloystraat. Raoul Fossoul, kapitein bij de Anderlechtse brandweer, was eveneens actief bij de inlichtingendienst van *Insoumis*. Hij maakte met recuperatiemateriaal zendapparatuur. Het zendapparaat werd verborgen gehouden op de zolder van de brandweerkazerne, nu een bijgebouw van het gemeentehuis (Van Lintstraat 4). Dit apparaat verstuurde van juni 1942 tot mei 1944 in het totaal 167 berichten voor de geallieerden. Sommige van deze oproepen verschenen in *La Belgique Indépendante*, een Belgische krant uitgegeven in Londen.

Op het Instituut voor Kunsten en Ambachten – waar ook een radioschool was – vestigden en ontwikkelden zich verschillende groepen om inlichtingen uit te wisselen. Verscheidene leerkrachten van de school van radiotelegrafie en -telefonie, onder wie François Landrain en Sylvain Watrain, maar ook andere personeelsleden en leerkrachten uit andere afdelingen zoals Marcel Van Hemelrijck, Louis Vandenbemden en Edmond Goor – hoofd van de technische diensten van het instituut – waren betrokken bij de bouw van zendapparatuur en het tot stand brengen van radioverbindingen om onder andere inlichtingen in te winnen over bewegingen van het Duitse leger en zijn militaire installaties.

Links: Foto van Henri Beurtels (midden) samen met zijn neef Marcel Claeys en zijn moeder Emma Claeys. De foto is genomen omstreeks 1938 op het terras van het appartement van Emma en Jean Beurtels-Claeys in de Georges Moreaustraat. Henri en Marcel, die ongeveer dezelfde leeftijd hadden, waren toen samen in het leger. Marcel is de vader van Kries Claeys, huidig voorzitter van de raad van bestuur van het lokaal dienstencentrum Cosmos. Rechts: Aandenken aan Henri-Marcel Beurtels. "Hij is de marteldood voor het Vaderland gestorven. En met de H. Paulus mag hij getuigen: "Ik heb de goeden strijd gestreden"."

In het Museum van de Belgische Weerstand wordt een exemplaar bewaard van de valse Le Soir. De valse Le Soir had alle uiterlijke kenmerken van de echte maar gaf nieuws van het verzet en bevatte artikels die de draak staken met de bezetter.

Sluikpers

In het Museum van de Belgische Weerstand bevindt zich een grote verzameling kranten en pamfletten van het verzet. Ruim 12 000 redacteuren, drukkers en verdelers zorgden voor het clandestien uitgeven en verspreiden ervan. De sluikpers gaf reeds vanaf het begin van de oorlog informatie die niet werd gecontroleerd door de bezetter en bracht nieuws dat niet verscheen in collaborerende kranten. Ze betekende een zeer grote morele steun voor de bevolking.

Ongeveer 700 verzetskranten – zowel in het Frans als in het Nederlands – waren er in België. Alle bestaande sociale groepen – vakbonden, spoorarbeiders, metaalarbeiders, mijnwerkers, ambtenaren uit de openbare diensten, onderwijzend personeel, geneesheren, kunstenaars, sportlui... – hadden hun eigen sluikblad. Andere bladen waren stads- of streekgebonden of droegen symbolische namen zoals *La Libre Belgique*, *La Voix des Belges*, *Libération* en *L'Indépendance*, alle ook in Kuregem verspreid. Ook organisaties van het gewapend verzet en verboden politieke partijen hadden hun eigen sluikpers. In Kuregem werden ook *L'Insoumis*, *Front* en *Le Drapeau Rouge* verdeeld.

In het Instituut voor Kunsten en Ambachten circuleerden talrijke clandestiene blaadjes zoals *Bec et Ongle* en *L'Etudiant J.G.S. (Jeunes Gardes Socialistes)*, dat werd uitgegeven door de afdeling van Jonge Verenigde Socialistische Wachten van Molenbeek. Onder impuls van Charles Overputte – een leerling uit de afdeling mechanica en elektriciteit – werd in 1942 een groep van deze Jonge Wachten opgericht in het instituut. Charles Overputte werd in april 1944 gearresteerd door de Duitsers en op 7 mei 1945 door het Russische leger bevrijd uit het kamp van Freiburg.

Een student uit het avondonderwijs die in de Georges Moreaustraat woonde, nam op een avond zijn exemplaren van *Bec et Ongle* in zijn boekentas mee naar huis om ze te verspreiden. Op de Bergensesteenweg werd hij tegengehouden door Duitsers en gefouilleerd. Als de Duitsers zijn tas openden en vroegen wat die papieren waren, antwoordde hij onmiddellijk dat het zijn syllabus van de avondles was. De Duitsers geloofden hem en lieten hem gaan. De naam van het clandestien blad *Bec et Ongle* (Snavel en Nagel) verwees naar de Waalse haan en de Vlaamse leeuw.

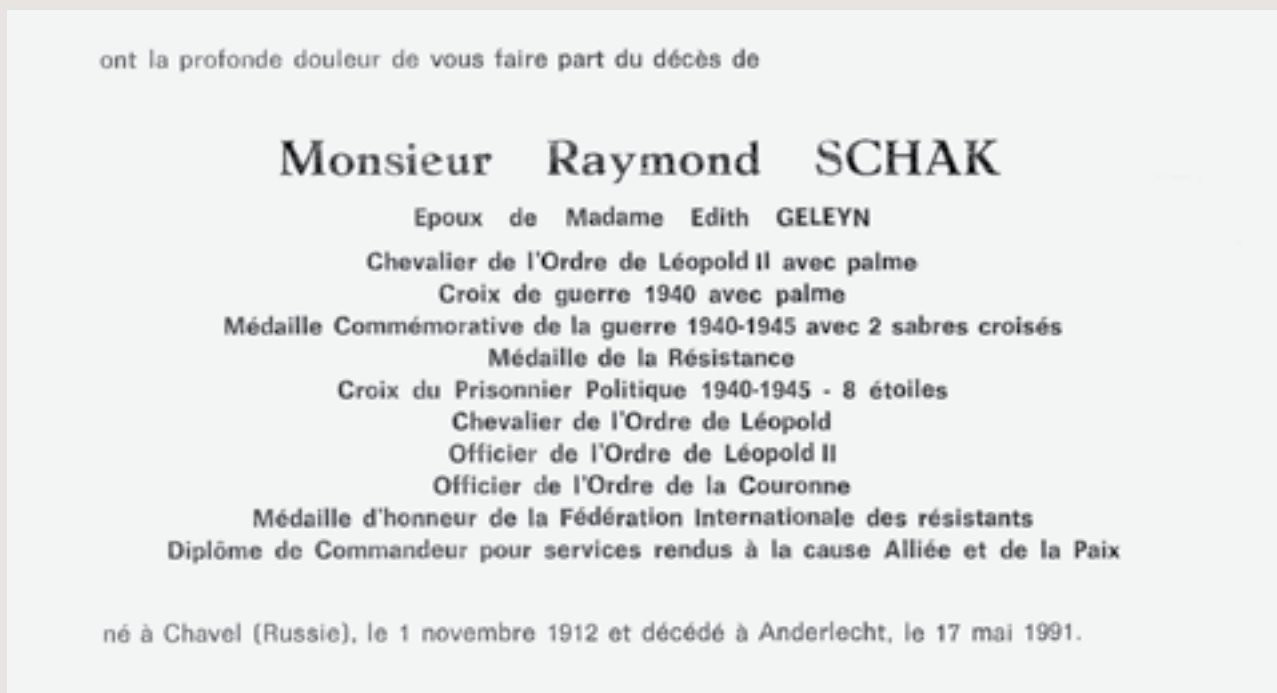
Henri Beurtels verdeelde van einde 1942 tot aan zijn arrestatie begin 1944 maandelijks een goede dertig verzetskranten – waaronder *L'Insoumis*, *Front* en *La Libre Belgique* – die werden afgehaald in Sint-Lambrechts-Woluwe. Hij werd in januari 1944, samen met 21 andere weerstanders onder wie Emmanuel Megens en Alphonse Vanderweyen – werkmakker van Henri bij de Regie van Telegraaf en Telefoon –, beiden uit Anderlecht, opgepakt door de Sipo-SD en naar de gevangenis van Sint-Gillis gebracht. De familie Megens werkte mee aan de verspreiding van onder andere *La Libre Belgique*, *La Voix des Belges* en de valse *Le Soir*.

Op 9 november 1943 – bij de 25e verjaardag van het einde van de Eerste Wereldoorlog – werd, vooraleer de avondeditie was geleverd van de echte *Le Soir*, die was overgenomen door de Duitse bezetter, een valse *Le Soir* door koeriers van het Onafhankelijkheidsfront naar de krantenkiosken gebracht. Tussen de 5 000 en 10 000 exemplaren werden verkocht voordat de Duitsers het te weten kwamen. In de kortst mogelijke tijd was het bekend over het hele land. De krant werd doorgegeven en doorverkocht. De weerklank was enorm. Helaas werden alle verantwoordelijken door de bezetter gearresteerd. De initiatiefnemers waren twee weerstanders, Marc Aubrion en René Noël, van het Onafhankelijkheidsfront. De valse *Le Soir* werd gedrukt door Ferdinand Wellens, ook lid van het Onafhankelijkheidsfront, in gebouwen aan de Zavel waar zich vandaag het Henriette Dachsbecklyceum bevindt. Ferdinand Wellens stierf op 28 februari 1945 in een concentratiekamp.

Links: Trouwfoto van Woulphe Schak en Edith Geleyn (in het midden) omringd door ouders en getuigen op het gemeentehuis van Anderlecht, poserend op de tweede verdieping voor het glasraam van Henri Dobbelaere.
Rechts: Jean Snick en Emma Schak in 1976 in het appartement van hun dochter Liliane te Molenbeek.

Uittreksel uit het overlijdensbericht van Woulphe Schak, beter gekend als Raymond, met vermelding van zijn eretitels voor zijn strijd in het verzet tegen de Duitse bezetting.

Gewapend verzet

Vanaf juli 1941, wanneer communisten massaal onderdoken, vormde zich een meer gestructureerd gewapend verzet. *Les Affranchis* werd reeds in 1940 in Anderlecht opgericht. In de *Corridor* van het museum zijn de kentekens van de zestien officieel erkende gewapende verzetsorganisaties in België aangebracht. Naast *Les Affranchis* waren in Kuregem ook het Belgisch Partizanenleger, *Insoumis* en het Geheim Leger actief.

Jean Brack stichtte in 1941, samen met twee vrienden, de weerstandsorganisatie “Nationale Garde”, die 537 leden telde. In maart 1941 trad hij toe tot het Onafhankelijkheidsfront, nam deel aan sabotageacties en schakelde verscheidene verklikkers uit die werkten voor de nazi's. Brack was een van de belangrijkste contactpunten voor koerierster Anna Megens, zus van Emmanuel. Om veiligheidsredenen verhuisde Jean Brack naar de Ardennen om daar het verzetswerk verder te zetten. Als commandant van de eerste mobiele colonne van het Belgisch Partizanenleger heeft hij deelgenomen aan de bevrijding. Door een granaat die gegooid werd op 25 november 1944 tijdens een manifestatie van het Onafhankelijkheidsfront tegen de regering Pierlot – die terugkwam uit ballingschap – werd Jean Brack gewond aan de benen. Eind 1944 zet hij in Frankrijk, samen met andere gewapende partizanen, de strijd verder. Bij het einde van de oorlog keerde hij huiswaarts en werd nadien voorzitter-conservator van het Museum van de Belgische Weerstand. Tussendoor vond hij nog tijd om zijn functie als directeur administratie aan de gemeente Anderlecht uit te oefenen.

Woulphe Schak werd door Charles De Munter, die in de Transvaalstraat woonde, in februari 1941 aangeworven voor het Partizanenleger. Woulphe – beter gekend als Raymond – was in 1912 geboren in Litouwen maar was staatloos en een overtuigde communist. Hij was samen met zijn ouders, die op de vlucht waren voor het bewind van de Russische tsaar, in Brussel terechtgekomen. Zijn vader, Hirsch Schak kwam als vluchteling naar België om zijn gevangenschap in Siberië te vermijden. Hij was aanhanger van de Sovjets. Woulphe Schak verhuisde vele malen in Brussel. Bij het uitbreken van de oorlog woonde hij vlakbij de Anderlechtsepoort in de Kuregemstraat. Binnen het Onafhankelijkheidsfront bestond zijn taak erin om leden te werven in het vooruitzicht van de samenstelling van een comité om de vakbondsstrijd te voeren en vooral voor de verspreiding van clandestiene pamfletten om de bevolking op te roepen tot burgerlijke en gewapende weerstand tegen de nazi-bezetting. De aangeworven weerstanders werkten in groepjes van drie personen, die de basis van de organisatie vormden. Samenkomsten werden clandestien belegd in de woning van Alphonse Verlinde in de Joseph Stevensstraat vlakbij de Kapellekerk. Verscheidene van de gevormde groepen werden snel omgevormd tot gewapende groepen. Woulphe transporteerde wapens en munitie om strafexpedities tegen collaborerende fascistische groepen te organiseren.

Bij deze wapentransporten was ook zijn schoonbroer Jean Snick betrokken. Jean was de man van Woulphes tweede zus Emma. Zij werkte tijdens de oorlog als verkoopster in een kristal- en porseleinwinkel. Wanneer haar man door de nazi's werd opgepakt en verscheidene maanden in de gevangenis doorbracht, heeft ze hem via het Rode Kruis wel een pakje kunnen bezorgen. Na de oorlog hadden Emma Schak en Jean Snick tot aan hun pensioenleeftijd een meubelwinkel, waarvan de laatste en langste periode langs de Bergensesteenweg in Kuregem. Tot aan haar verblijf in een rusthuis in 2012 woonde Emma in het appartementsblok aan de Pottengoedstraat en was ze vaste bezoeker van het lokaal dienstencentrum Cosmos.

De zaal waar documenten, foto's en voorwerpen van het gewapend verzet en de sluikpers worden tentoongesteld bevindt zich gelijkvloers in het museum.

Voor de gebouwen van de vroegere Danckaertfabriek vertelt Oscar Mestdag hoe hij Duitse wapens saboteerde. Bij het monteren van de revolver werd de veer van de slagpin eerst gloeiend verwarmd, vervolgens in koude olie afgekoeld en ten slotte opnieuw een beetje verwarmd tot de veer een blauwrode kleur vertoonde zodat deze broos werd. Na een vijftal keer de revolver te gebruiken – meer dan voldoende om na herstelling een test te doorstaan – brak de veer.

Woulphe Schak organiseerde en nam deel aan verscheidene gewapende aanvallen tegen Rex en VNV, onder andere op een bijeenkomst van Rexleden in het Koninklijk Circus, in de Lombardstraat, de Hoogstraat, aan de basiliek van Koekelberg en op het Fontainasplein te Brussel. Op de vaderlandslievende manifestatie van 21 juli 1941 was hij eveneens betrokken bij een aanval op een groep tegenmanifestanten van Rex. Wellicht een van zijn laatste gewapende acties – de actie aan het Monument van de Onbekende Soldaat op 11 november 1941 niet meegerekend – vond plaats in oktober 1941 op het Jamarplein en de Bergensesteenweg in Kuregem. Deze gewapende aanval op rexisten werd uitgevoerd samen met Alphonse Verlinde en Charles De Munter. Woulphe Schak werd verklikt en op 14 november 1941 om zes uur 's morgens werd hij, samen met Charles De Munter, door de Sipo-SD aangehouden.

Het Belgisch Partizanenleger telde in zijn rangen verscheidene Joodse leden onder wie David Lachman, Szlama Engielszer en Sarah Goldberg. Szlama Engielszer woonde bij het begin van de oorlog in de Eloystraat in Kuregem. David Lachman en Sarah Goldberg – oud-leerling van de Marius Renardschool – woonden in Sint-Gillis. Voor het gewapend verzet moesten uiteraard ook wapens, munitie en bevoorrading worden aangevoerd. Wapens en munitie werden vaak gedropt. Het droppen werd gecodeerd aangekondigd via radioverbindingen. Het gewapend verzet overviel gemeentehuizen om zo in het bezit te komen van rantsoenbonnen en ook blanco identiteitskaarten en stempels voor de aanmaak van valse identiteitspapieren.

Sabotage

Oscar Mestdag woonde tijdens de oorlog in de Georges Moreaustraat. Op aanraden van een vriend die bij het verzet was, ging hij als elektromechanicus werken bij Danckaert om wapens te saboteren. Toen hij in februari 1942 in contact kwam met deze vriend-weerstander vertelde Oscar over zijn wens om, samen met een vriend uit het atheneum, naar Engeland te gaan. Zijn vriend-weerstander overtuigde hem dat zijn plaats niet in Engeland was maar hier bij het verzet. De fabriek Danckaert in de Veeartsenstraat was ingenomen door de Duitsers voor de herstelling van hun wapentuig. Op de benedenverdieping werden de grotere wapens zoals kanonnen hersteld en op de bovenverdiepingen de kleine wapens. Oscar deed de sabotage in opdracht van de verzetsorganisatie *Les Affranchis*, waarvan hij dan lid werd. De grootste vrees van Oscar was om aangehouden te worden. Gelukkig is hij nooit betrapt of verraden.

Anders is het afgelopen met Pierre De Tollenaere. Hij werd opgehangen aan de galg. Een rondpunt in Anderlecht is naar hem genoemd. Hij werd op 22 juli 1941 gearresteerd en belandde, na foltering in Breendonk, in het concentratiekamp van Neuengamme. Pierre was lasser en moest dwangarbeid verrichten in een fabriek waar onderdelen werden vervaardigd voor onderzeeërs. Hij saboteerde sommige stukken. Vrienden raadden hem aan voorzichtig te zijn. Door verraad en vanuit onderzoek van de Duitsers dat naar hem leidde, werd hij betrapt. Hij werd mishandeld en wekenlang opgesloten in een bunker en belandde uiteindelijk aan de galg.

Sabotagedaden werden gepleegd tegen spoorweginstallaties van het Weststation en het goederenstation Klein Eiland en tegen de wapenopslagplaats van het Duitse leger in de Pottengoedstraat en de Dauwstraat. Op 3 september 1944 bracht de Duitse bezetter de gevangenen van Sint-Gillis naar het station Klein Eiland. Ze werden in beestenwagens naar Mechelen gevoerd. Vandaar vertrok de trein richting Duitsland maar aangezien de sporen richting Luik geblokkeerd waren, keerde de trein terug naar het station Klein Eiland. Het Rode Kruis besprak de situatie met de Duitsers met de bedoeling om water te kunnen uitdelen aan de gevangenen. De wagons werden opengemaakt en 145 gevangenen, onder wie de vader van Joséphine Stein, konden ontsnappen met de hulp van weerstanders en spoorarbeiders.

Ontsnappingsroutes

Om geallieerde soldaten uit handen van de Duitsers te houden boden heel wat mensen een schuilplaats aan met het oog op hun latere repatriëring. Zij vormden ook ontsnappingsroutes zodat de militairen zich opnieuw bij hun eenheid konden voegen. Anderlecht, gelegen bij het Zuidstation, was zo'n plaats waar geallieerden zich hergroepeerden. Vanuit Brussel liepen de ontsnappingsroutes via Wallonië en Frankrijk naar Spanje en soms ook Portugal om zo de overtocht naar Engeland te maken. Men vertrok ook met de tram naar het station van Leuven – dat minder goed werd bewaakt – om van daaruit te vertrekken.

Voor deze ontsnappingsroutes werden roemrijke namen bedacht.

In het Museum van de Belgische Weerstand vinden we in de Conferentiezaal panelen terug over Lijn Zero – waarvan de Anderlechtenaar Emile Van Hove lid was – en EVA, dat vooral in Schaarbeek leden telde. Ook het ontsnappingsnetwerk *Comète* duikt op verschillende plaatsen in het museum op. Niet het minst met de foto van Andrée De Jongh, die samen met een vriend, Arnaud Deppé, de ontsnappingsroute *Comète* uitbouwde. Andrée De Jongh werkte als verpleegster in een ziekenhuis waar ze de eerste contacten legde met gewonde Britse militairen. Arnaud Deppé groeide op in Baskenland en bezat daar de nodige relaties om een ontsnappingsroute uit te bouwen.

Andrée De Jongh ging via de Pyreneeën op bezoek bij de Engelse consul in Bilbao.

De consul kon ervoor zorgen dat de geallieerden vanuit Spanje terug naar Engeland werden gebracht. *Comète* moest ervoor zorgen om ze tot Spanje te krijgen. Hiervoor moest men stopplaatsen en begeleiders vinden, valse papieren maken en geld inzamelen.

Comète was een autonoom netwerk zonder inmenging van de Belgische of Britse regering. Dit was noodzakelijk omdat vele functionarissen onvoldoende de realiteit van de bezetting kenden.

Het was Andrée De Jongh die de leiding van het netwerk op zich nam. *Comète*, dat zich in België en Frankrijk ontwikkelde, telde bij de bevrijding 2 000 leden en kon meer dan duizend soldaten en piloten, neergehaald door de Duitsers, terug naar Engeland brengen. Het netwerk kon over heel België neergehaalde piloten recupereren en het beschikte over gidsen en logies in heel bezet Frankrijk. Marcelle en Jean Delen, die op het Rad woonden, en Andrée Dumont waren lid van het ontsnappingsnetwerk *Comète*. Andrée Dumont was iemand die soldaten begeleidde. Het overbrengen van soldaten was vooral een taak van meisjes. Een meisje met haar vriend, dat viel immers minder op dan twee mannen.

Voor Andrée De Jongh duurde het tot januari 1943. Op haar 33e reis, na 125 piloten te hebben begeleid, werd ze aangehouden. Ze werd gedeporteerd naar Duitsland. Ze maakte Ravensbrück mee, het transport naar Mauthausen en in maart 1945 de bevrijding. Tijdens haar arrestatie nam haar vader, gewezen schooldirecteur, de functie van hoofd van het netwerk waar. Hij werd op zijn beurt aangehouden en gefusilleerd op de Mont Valérien nabij Parijs.

Robert Megens, vader van Emmanuel en Anna, die sinds 1906 les gaf in het gemeentelijk onderwijs als leraar Engels in de vierde graad van de gemeenteschool in de Ropsy-Chaudronstraat, ging Engelse soldaten afhalen aan het Zuidstation. Ook twee priester-leraars van het Instituut *Notre-Dame* hielpen geallieerde soldaten. De vader van Joséphine Stein bood hulp aan Amerikaanse, Canadese en Engelse piloten om te vluchten. Hij werd aangehouden door de Duitse geheime politie in maart 1944 en kwam terecht in de gevangenis van Sint-Gillis, waar hij gefolterd werd.

Het Joods Verdedigingscomité

Tot in de zomer van 1942 was de toekomst van de Joden niet zo duidelijk. Daarom bleven de meeste Joden angstig in de pas lopen en volgden de bevelen en verordeningen op. Het is echter een mythe dat de Joden een gedwee volk waren dat zich als schapen naar de slachtbank liet leiden. Joden maakten deel uit van het verzet in België. Bovendien speelde het Joods Verdedigingscomité (JVC), dat in 1942 werd opgericht, een belangrijke rol.

Vele gewone Joden in België waren revolutionair. In Oost-Europa – van waar de meeste Joden afkomstig waren – viel de etnische verdrukking van de Joden samen met een klassenverdrukking. Bovendien had de Oktoberrevolutie van 1917 in Rusland op velen van hen een grote indruk nagelaten. De crisis van de jaren '30 zorgde voor een verarming van de Joodse bevolking en dreef hen naar de communisten, veel minder naar de katholieke of socialistische vakbeweging. Deze zagen de Joden eerder als een bedreiging omdat die bijvoorbeeld werkten tegen lagere lonen.

In de oprichting en de verdere uitbouw van het JVC heeft het echtpaar Jospa een belangrijke rol gespeeld. Hava Groisman, geboren op 3 februari 1910 in Bessarabië (Moldavië), ontvluchtte haar land in de jaren '20 om zich in Brussel te vestigen, waar ze een opleiding volgde tot maatschappelijk werkster. In 1933 huwde ze met Herz Jospa, eveneens geboren in Bessarabië en ingenieur. Samen werden ze lid van de communistische partij van België en richtten mee de Belgische afdeling van de Internationale Liga tegen racisme en antisemitisme op. Vanaf 1941 leefde Herz ondergedoken. Hava werd dan Yvonne Jospa.

Herz Jospa bracht in september 1942 ten huize van Chaim Perelman ideologisch sterk verschillende organisaties samen die de basis legden van wat in 1943 het Joods Verdedigingscomité (JVC) zal genoemd worden. Chaim Perelman was uitgesloten als buitengewoon hoogleraar aan de Brusselse universiteit en bekleedde ook een functie binnen de Jodenvereniging van België (JVB). Ongeacht de uiteenlopende strekkingen verenigden Joden zich met als doel de Joodse bevolking te onttrekken aan de deportatie. Eind 1942 en begin 1943 werd het duidelijk dat de nazi's de Joodse gemeenschap in België volledig wilden uitroeien. Na heel wat tegenslagen, de talrijke arrestaties van de leiders en een reorganisatie slaagde het JVC erin heel wat diensten uit te bouwen. Infiltratie van het JVC in de JVB leverde belangrijke informatie op.

Het JVC bezorgde onderduikers vervalste identiteitskaarten en rantsoenbonnen. Overall in het land zocht het JVC schuiladressen. Zijn 'huisvestingsdienst' beschikte over 138 verschillende schuiladressen in scholen, kloosters, weeshuizen... en ongeveer 700 adressen bij particulieren. Voor het redden en huisvesten van Joodse kinderen werd, omwille van de omvangrijke opdracht, een afzonderlijke dienst opgericht. Het JVC hielp de ondergedoken Joden materieel en financieel. De meeste Joden werden door de bezetter immers van alles beroofd en waren werkloze arbeiders of ambachtslui geworden die over geen spaarcenten meer beschikten.

De afdeling Kinderen van het JVC was een belangrijke schakel tussen de Joodse en niet-Joodse bevolking. Yvonne Jospa en de jonge katholieke militante Suzanne Moons-Lepetit, genaamd 'Brigitte', zochten naar plaatsen, vooral in katholieke instellingen. Hoewel een officiële reactie van de katholieke Kerk op de anti-Joodse verordeningen uitbleef, hebben vele katholieke kringen belangrijke hulp geboden. In Kuregem waren Joodse kinderen en jongeren verborgen in het Instituut *Notre-Dame* in de De Fiennesstraat, in het klooster van de Zusters van de Allerheiligste Verlosser in de Clemenceaulaan en in een huis vlakbij de Onze-Lieve-Vrouw Onbevleete Ontvangeniskerk.

Zaal op de gelijkvloerse verdieping van het museum. Rechts op de foto de drietalige affiche met daarop “Joodsche Onderneming”. De tekst moest ook aangebracht worden op alle uithangborden, boven elke toegangsdeur en in de etalage. Eveneens diende deze vermelding te staan op briefhoofden en stempels.

Vooraan in de Corridor van het Museum van de Belgische Weerstand worden de kentekens van de officieel erkende gewapende verzetsorganisaties in België getoond.

Honderden andere Joodse kinderen die woonden in Kuregem werden verborgen bij familie of particulieren in Kuregem zelf maar veel meer, om begrijpelijke redenen, buiten Kuregem, in Anderlecht of in Brusselse instellingen of, omdat het dikwijls moeilijk was om in Brussel nog een veilige plaats te vinden, in Wallonië. Voor Claire Frydman – haar ouders hadden een lederbewerkingsatelier in de Onderwijsstraat – en Bracha Altman – haar ouders maakten in de Grisarstraat dameshoeden – was één van de vele onderduikadressen een internaat te Morlanwelz, dat een echt weerstandsnest was. Na moeilijkheden moest het internaat gesloten worden en kwamen Claire en Bracha weer op een andere plaats terecht.

Velen werden gearresteerd omdat ze hulp boden. Ondanks dit risico was de solidariteit groot. Door de onophoudelijke zoekacties en het nabuurschap van collaborateurs of betaalde verklikkers was het dikwijls noodzakelijk om van schuilplaats te wisselen. De rantsoeneringsmaatregelen vergrootten het probleem voor diegenen die onderdoken. Het JVC heeft er steeds over gewaakt dat zijn sociaal werk niet zou vervallen tot liefdadigheidswerk. Het comité was in de eerste plaats een verzetsorganisatie.

Werkweigeraars verstoppen

Tijdens de bezetting werden jongeren geboren in 1920, 1921 en 1922 opgeroepen voor verplicht werk in Duitsland. Vanaf 1942 was er eveneens een verplichte tewerkstelling van werklozen in Duitsland. Heel wat jongeren trachtten hieraan te ontsnappen. Scholen verlengden soms de studies om zo de verplichte tewerkstelling van hun leerlingen te voorkomen. Het verzet hielp werkweigeraars om onder te duiken. Dit liep dikwijls samen met de opvang van Joodse kinderen zoals in het Instituut *Notre-Dame*. In de school werden Joodse leerlingen ingeschreven onder een valse identiteit. Ook werden er Joodse kinderen opgevangen evenals werkweigeraars en jongeren die gezocht werden door de bezetter. De organisatie voor werkweigeraars van het Onafhankelijkheidsfront van Brabant, geleid door Roger Van Praag – in april 1944 gearresteerd – had een tijdlang haar kantoren aan de Poincarélaan.

De Antwerpenaar François Lambrechts reed elke dag met de trein naar Brussel om er te werken. Tegen het einde van de oorlog verscherpten de Duitse soldaten in de stations hun controles en vanaf 1 mei 1944, wanneer François zijn document voor vrij verkeer verviel, moest hij onderduiken. François Lambrechts kwam in contact met priester Goossens, toenmalig directeur van het Instituut *Notre-Dame*. De directeur ontving in zijn school – waar op dat moment geen leerlingen meer naar school gingen – jongeren zonder papieren die konden opgepakt worden door de Duitse politie. Waar men in de bioscopen in de stad toen enkel naar de door de Duitsers gecensureerde of toegelaten films kon kijken, kon men in het Instituut *Notre-Dame*, dat een gekende filmtraditie had, uitzonderlijk Amerikaanse films zien. Uiteraard in alle discretie.

In de zomer van 1944 waren er tussen de 100 000 en 150 000 verzetslieden in België. 10 tot 20% van hen waren vrouwen. Ongeveer 30 000 weerstanders werden aangehouden door de Duitsers en bijna 16 000 van hen stierven in kampen en maakten de bevrijding niet meer mee.

In haar appartement bekijkt Sophie Rechtman-Granos samen met ons de foto's die herinneren aan de vreselijke periode uit haar kindertijd.

Links: Sophie in 1934 – 5 maanden oud – met haar moeder in het Crickxpark. Sophie woonde toen met haar ouders op de Bergensesteenweg.

Midden: De zesjarige Sophie, vlak voor de oorlog, met haar vader op het Brouckèreplein in het centrum van Brussel.

Rechts: Sophie samen met Guillaume en Louise bij haar huwelijk met Max Rechtman in 1953.

Het Verborgen Kind

Bij aanvang van de oorlog was Sophie Granos zes jaar. Ze woonde samen met haar ouders op de eerste verdieping van het huis in de Clemenceaulaan nummer 126.

Gelijkvloers was er een vleeswinkel. In de gemeentelijke meisjesschool in de Hoedstraat volgde ze de lessen in het Frans. Op een dag mocht Sophie niet meer naar school gaan en moest ze een ster dragen. Om aan de vervolgingen en razzia's te ontkomen werd Sophie eerst naar haar grootouders in de Fabrieksstraat te Brussel-Stad gestuurd. De dochter van de winkelier van de vleeswinkel stelde voor om Sophie te verbergen bij een boerenfamilie in Sint-Pieters-Leeuw. Deze familie sprak geen enkel woord Frans. Na acht dagen kwam haar vader op bezoek en ging Sophie terug met hem mee.

Haar vader woonde in Ukkel en de burens wilden Sophie bij zich nemen. Guillaume en Louise werden dan haar adoptieoom en -tante. Ze kreeg een nieuwe naam: Simone Legrand. Sophie was niet meer Joods, had geen ouders meer en had een andere naam.

Guillaume en Louise hadden een zoon Charles van 21 jaar. Hij was bij het verzet. Voor Guillaume en Louise zat Charles opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis maar in werkelijkheid was hij reeds weggevoerd en overleden. Sophie kreeg de kamer van Charles. Louise weende telkens als ze Sophie in bed stopte.

In september 1943 vernam Sophie dat haar moeder was aangehouden. Die was toen 31 jaar. Er werd haar verteld dat ze naar Duitsland moest gaan om er te werken en dat ze zou terugkomen. In februari 1944 werden haar vader en haar grootouders aangehouden. Eveneens om in Duitsland te gaan 'werken'. Haar vader kwam terug met tyfus. Haar moeder en grootouders kwamen niet terug. Sophies vader begon na de oorlog een nieuw leven. Sophie vond er haar plaats niet. Ze keerde tot drie keer toe terug naar Guillaume en Louise maar bleef uiteindelijk toch bij haar vader, die zij aanbad.

Heel veel later begon voor Sophie Rechtman-Granos het avontuur van het 'Verborgen Kind'. Op een samenkomst in New York, waar meer dan 1 600 personen aanwezig waren, ontdekte ze dat ze niet alleen was. Tot dan was Sophie eerder introvert. Maar dit keerde. In 1992 ontstond de "Vereniging van het Verborgen Kind", waarvan Sophie een hele tijd voorzitter was, later erevoorzitter en nu co-voorzitter. Elkaar leren kennen, eer betuigen aan hun redders en antisemitisme bestrijden is het doel dat de vereniging zich nog steeds stelt.

Links: Het klooster van de Zusters van de Allerheiligste Verlosser had een toegang langs achter die uitgaaf op de Sergeant De Bruynestraat. Het was langs deze uitgang dat de meisjes in veiligheid werden gebracht. Op de foto vier zusters van het klooster.
Rechts: Zuster overste Marie-Aurélien en Marthe De Smet met vier van de vijf kinderen van de familie Poler, allen verborgen in het klooster behalve Abraham. De namen van de vier meisjes, van wie drie op de foto, zijn Rosette, Fanny, Jeanine en Lilia. Drie van de zussen wonen vandaag in Venezuela en de vierde zus verblijft op de Nederlandse Antillen.

Links: In mei 1943 was Bernard Fenerberg net 17 jaar.
Midden: Paul Halter is geboren te Genève op 10 oktober 1920. Op 20 september 1943 werd hij vanuit Mechelen met transport XXIIA gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau. Hij werd er in januari 1945 bevrijd door het Russische leger en terug overgebracht naar België op 5 april 1945. Hij overleed op 30 maart 2013 te Sint-Jans-Molenbeek.
Rechts: Gutki Stolmicki, die samen met haar veel jongere zusje Simone, ook verborgen werd in het klooster, zorgde mee voor de 14 andere meisjes. Vandaar dat ze de begeleidster van de groep werd genoemd.

Joodse meisjes gered uit klooster in de Clemenceaulaan

Aan de gevel van het huis Clemenceaulaan nummer 70 – waar zich nu burelen bevinden van de gemeenschap *Petits Frères de l'Evangile* – werd op initiatief van de Joodse Sociale dienst en de Vereniging van het Verborgen Kind een gedenkplaat aangebracht die hulde brengt aan zes verzetsstrijders: Floris Desmedt, Andrée Ermel, Jankiel Parancevitch, Tobie Cymberknopf, Bernard Fenerberg en Paul Halter. De gehuldigde verzetslieden hebben 14 jonge Joodse meisjes en hun begeleidster uit de handen kunnen houden van de Duitse bezetter.

In het gebouw was vroeger het klooster van de Zusters van de Allerheiligste Verlosser gehuisvest, waar zieken werden verzorgd. In 1937 vingen de zusters er reeds Baskische vluchtelingenkinderen op ten gevolge van de Spaanse burgeroorlog. Tijdens de Tweede Wereldoorlog verbleven er 14 Joodse meisjes samen met hun begeleidster Gutki. De meisjes hadden een leeftijd tussen de 20 maanden en de 12 jaar en hun begeleidster was 24.

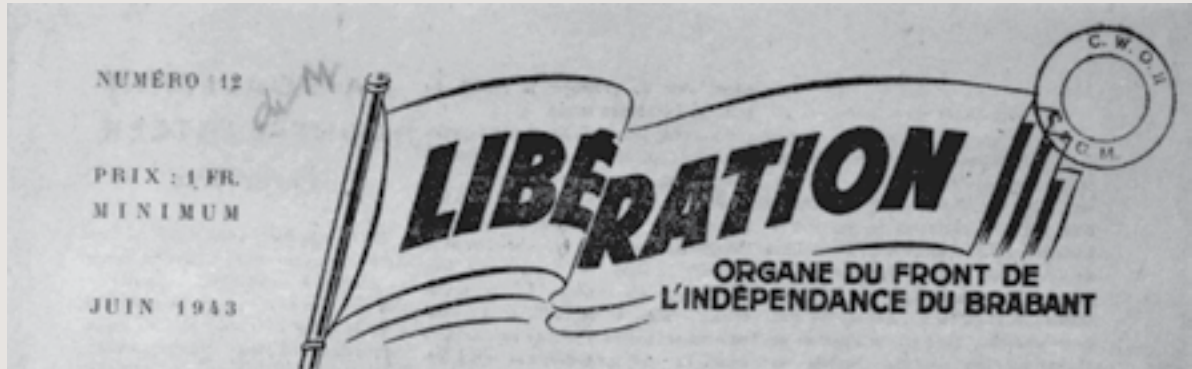
Een Joodse jongen, Bernard Fenerberg, toen 17 jaar, woonde op een kamer langs de Bergensesteenweg. Hij at in een huis in de Kliniekstraat bij Marieke die er Joodse jongens verstopte. Om zo weinig mogelijk verplaatsingen te maken – Bernard beschikte toen immers nog niet over valse papieren – ging hij enkel 's avonds eten bij Marieke in de Kliniekstraat. Hij bereidde daar dan ook zijn maaltijd om deze 's anderendaags in het bontatelier waar hij werkte op te warmen en op te eten.

Mei 1943 was uitzonderlijk zeer warm en het eten zou kunnen bederven. De negentiende van deze maand besloot Bernard, ondanks het gevaar, om ook 's middags bij Marieke te gaan eten. Op 20 mei 1943 begaf Bernard zich dus 's middags naar het huis in de Kliniekstraat en trof er Marieke wenend aan. Ze vertelde aan Bernard dat de Sipo-SD vergezeld van 'dikke Jacques', een welgekende verklikker en tevens Joods, de 15 Joodse meisjes had ontdekt in het klooster en ze wilde aanhouden. De zusters hadden van de Duitse soldaten nog één nacht uitstel verkregen om de meisjes voor te bereiden en klaar te maken voor hun vertrek. Dit wel onder de bedreiging dat de zusters zelf zouden opgepakt worden wanneer 's anderendaags de kinderen er niet voltallig aanwezig zouden zijn.

Verbeten van woede ging Bernard terug naar het bontatelier en vertelde dit aan Tobie Cymberknopf. Tobie stelde voor om zijn vriend Paul Halter op te zoeken, een commandant bij het Belgisch Partizanenleger. Na vele uren zoeken vonden ze gelukkig deze gewapende verzetsstrijder en hij zou de leiding van de reddingsoperatie op zich nemen. Ze spraken 's avonds af aan het klooster. Paul was er vergezeld van drie andere weerstanders. Bernard was er niet gerust in. Misschien was er wel iemand van de Sipo-SD binnen.

Paul Halter belde aan. Een zuster zette de deur op een kier. Paul plaatste zijn voet in de deuropening, haalde zijn revolver boven en beval de zuster om hen binnen te laten. De zusters waren bang en de kinderen, die reeds in bed lagen, weenden. De verzetslieden stelden de zusters en de begeleidster van de kinderen gerust en legden hen uit dat ze geen Duitsers waren maar de kinderen wilden redden. De kinderen werden uit bed gehaald, gekalmeerd, aangekleed en meegenomen. Opdat de zusters niet door de Sipo-SD zouden gearresteerd worden, werd een kidnapping geënceneerd. De zusters werden vastgebonden met een telefoondraad.

Résistance: toute la nation dit non à Hitler. L'ouvrier comme l'intellectuel. Dans les milieux universitaires, c'est par centaines que les étudiants refusent de répondre aux convocations de la Werbestelle. L'Université de Louvain qui abrite, on le sait, la plupart des anciens étudiants de Bruxelles, est devenue un bastion de la résistance. Les autorités académiques soutiennent ouvertement les étudiants.

La nuit, soudain, des inconnus pénétrèrent dans le couvent. Ils demandèrent aux religieuses de leur désigner les quinze fillettes juives; puis avec mille ménagements, ils ligotèrent les bonnes sœurs. Les inconnus s'en vont emportant les quinze fillettes.

Le lendemain, la Gestapo arrive à l'heure dite.

— Et les fillettes?

Le F. I., soucieux de défendre la conscience des enfants, a distribué des tracts dans les quartiers des écoles intéressées. Il s'est adressé aux parents des élèves et aux instituteurs, les uns et les autres doivent isaper l'autorité des usurpateurs. Le F. I. leur a donné des consignes précises à ce sujet.

Il appartient aux patriotes de les aider dans cette résistance. Qu'ils soutiennent les patriotes français.

In de sluikpers verschenen regelmatig berichten over de acties van het verzet. Hierboven een uittreksel uit een artikel dat verscheen in *Libération* van juni 1943 en dat verslag uitbracht over de aanval op het XXe konvooi en de redding van 15 Joodse meisjes uit het klooster in de Clemenceaulaan. (Kazerne Dossin)

Twee kinderen werden door hun moeders opgehaald. De jongste twee kinderen werden door Paul Halter en Andrée Ermel in veiligheid gebracht. Voor de 10 overige meisjes en hun begeleidster Gutki was er, ondanks het gevaar, geen andere oplossing dan ze onder te brengen in het leegstaande appartement van de ouders van Bernard in de Nieuwlandstraat. Op straat waren de mensen haastig om nog vóór de avondklok binnen te zijn. Om niet op te vallen, vormden ze groepjes van drie. Ze waren bang maar zonder moeilijkheden bereikten ze het appartement. De kinderen werden te slapen gelegd. Gutki bleef bij hen. Bernard en Tobie hielden heel de nacht de wacht. De volgende ochtend bracht de buurvrouw, mevrouw Delobel, tot verbazing van Bernard, Tobie en Gutki, een plateau gevuld met een ontbijt voor de kinderen. Daarna kwamen vrouwelijke verzetslieden van het JVC de kinderen halen om ze naar een veiliger plaats te brengen.

Wanneer de Duitse soldaten de volgende dag terugkeerden naar het klooster waren ze woedend om wat ze zagen en omdat de Joodse kinderen verdwenen waren. De zusters werden ondervraagd maar verder met rust gelaten.

In 1995, in de rand van het Congres van het Verborgene Kind, vernamen Bernard, Paul en Tobie, na 52 jaar zonder nieuws, dat alle meisjes alsook Gutki de oorlog hadden overleefd en zagen ze vijf van de meisjes terug. Het was een zeer emotionele ontmoeting waarbij er tranen rolden van vreugde. Van links naar rechts: Rachelle Frydland, Bernard Fenerberg, Paul Halter, Tobie Cymberknopf, Myriam Frydland, Simone Stelmicki, Yvette Lerner en Jeanine Poler.

Een gedenkplaat op de gevel van het huis in de Clemenceaulaan brengt hulde aan de zes verzetsstrijders die 15 Joodse meisjes hebben gered.

Bernard Fenerberg schilderde een aantal werken en hield verscheidene tentoonstellingen, soms samen met zijn vrouw Cécile Lenkowitz, die met veel talent beeldhouwt en keramiek maakt. In september 2013 schreef hij het boek "Ces enfants, ils ne les auront pas!", waarin hij zijn leven als jonge Joodse verzetsstrijder tijdens de oorlogsjaren vertelt. Het schilderij achter Bernard op de foto vormde het uitgangspunt van het ontwerp van de cover van dit boek.

Bernard Fenerberg

Bernard Fenerberg is geboren op 14 april 1926 in Parijs. Hij is met zijn ouders op eenjarige leeftijd naar België gemigreerd. Zijn echte naam is eigenlijk Feuerberg, maar deze naam werd bij de inschrijving van zijn vader in België verkeerd genoteerd. Bernard Fenerberg woonde bij het begin van de oorlog met vader, moeder en zus Clara Fanny op een appartement in de Nieuwlandstraat. In mei 1942 werd zijn vader door de Duitsers verplicht arbeid te verrichten in Frankrijk. Hij moest nabij Pas de Calais meebouwen aan de 'Atlantische muur', waarmee de Duitsers de geallieerden wilden tegenhouden. Daarna werd hij gedeporteerd.

Bij de razzia in de nacht van 3 op 4 september 1942 waren Bernard, zijn moeder en zijn zus kunnen ontsnappen en onderduiken. De Sipo-SD had niet bij hen aangebeld maar enkel in het huis ernaast. Zijn moeder en Clara Fanny doken eerst voor een korte periode onder bij een nonkel. Bernards moeder werkte daarna in de keuken bij de kabinetschef van koning Leopold III, graaf en gravin d'Aspremont Lynden. Clara Fanny werd door het JVC overgebracht naar een klooster in Heverlee.

Bernard, toen 16 jaar, kon onderduiken in een huis in de Kliniekstraat in de wijk Kuregem. In dit huis, dat nabij de kerk stond en werd gehuurd door onderpastoor Jan Bruylandts, werden door Marieke een twaalfal Joodse jongens opgevangen. Gelijkvloers bevond zich het KAJ-lokaal, waar tijdens de oorlog ook Joodse jongens naartoe kwamen want alle Joodse verenigingen waren door de Duitse bezetter verboden. Daarna verhuisde Bernard naar een mansardekamer langs de Bergensesteenweg. Bernards grootvader woonde ook op de Bergensesteenweg, tussen de Clemenceaulaan en de Sergeant De Bruynestraat. Andere familieleden van Bernard woonden in de nabijgelegen Passerstraat. Bernard werkte vanaf zijn 14 jaar als leerling-bontwerker. Vanaf mei 1942 werkte hij, met toestemming van zijn baas, clandestien verder als bontwerker in een atelier in de Fermerijstraat nabij de Begijnhofkerk.

Hij was enkele keren aan de deportatie ontsnapt. Een keer in de Marollenwijk, waar hij een kruidenierszaak binnenliep en, met de hulp van de verkoopster, zich twee uur verschulde in het struikgewas van de tuin van een leegstaand huis naast de kruidenierswinkel. Een andere keer op de Bergensesteenweg bij een controle door een Belgische SS-er. Hij was samen met een KAJ-vriend de geallieerde vliegtuigen die overvlogen aan het tellen. Deze stoutmoedigheid stond de SS-er niet aan. Gelukkig beschikte Bernard toen over een vals paspoort. Bernard zei dat zijn moeder ongerust zou zijn als hij niet terugkwam en daarom werd hij niet aangehouden.

Door het initiatief te nemen van een geslaagde reddingsoperatie van Joodse kinderen had Bernard zich op 17-jarige leeftijd – normaal moest men daarvoor 18 jaar zijn – en op voordracht van Paul Halter aangesloten bij het Belgisch Partizanenleger. Hij kreeg onder andere de opdracht om een koolzaadveld in Ruisbroek in brand te steken, Duitse officieren te ontdoen van hun wapens, die de weerstand nodig had, en verklikkers neer te schieten. Na de oorlog heeft hij zijn moeder en zus teruggevonden. Bernards vader overleed, zoals vele andere familieleden, in Auschwitz-Birkenau.

Op pensioenleeftijd studeerde hij schilderkunst aan de Academie voor Schone Kunsten te Sint-Gillis en Anderlecht. Als overtuigd humanist vertelt hij aan zijn twee kinderen, twee kleinkinderen en vier achterkleinkinderen over de Joodse gemeenschap en geeft hen zijn fundamentele waarden mee om steeds weerstand te bieden aan iedere vorm van onrechtvaardigheid.

“In tegenstelling tot misdaad wordt actie altijd beloond”

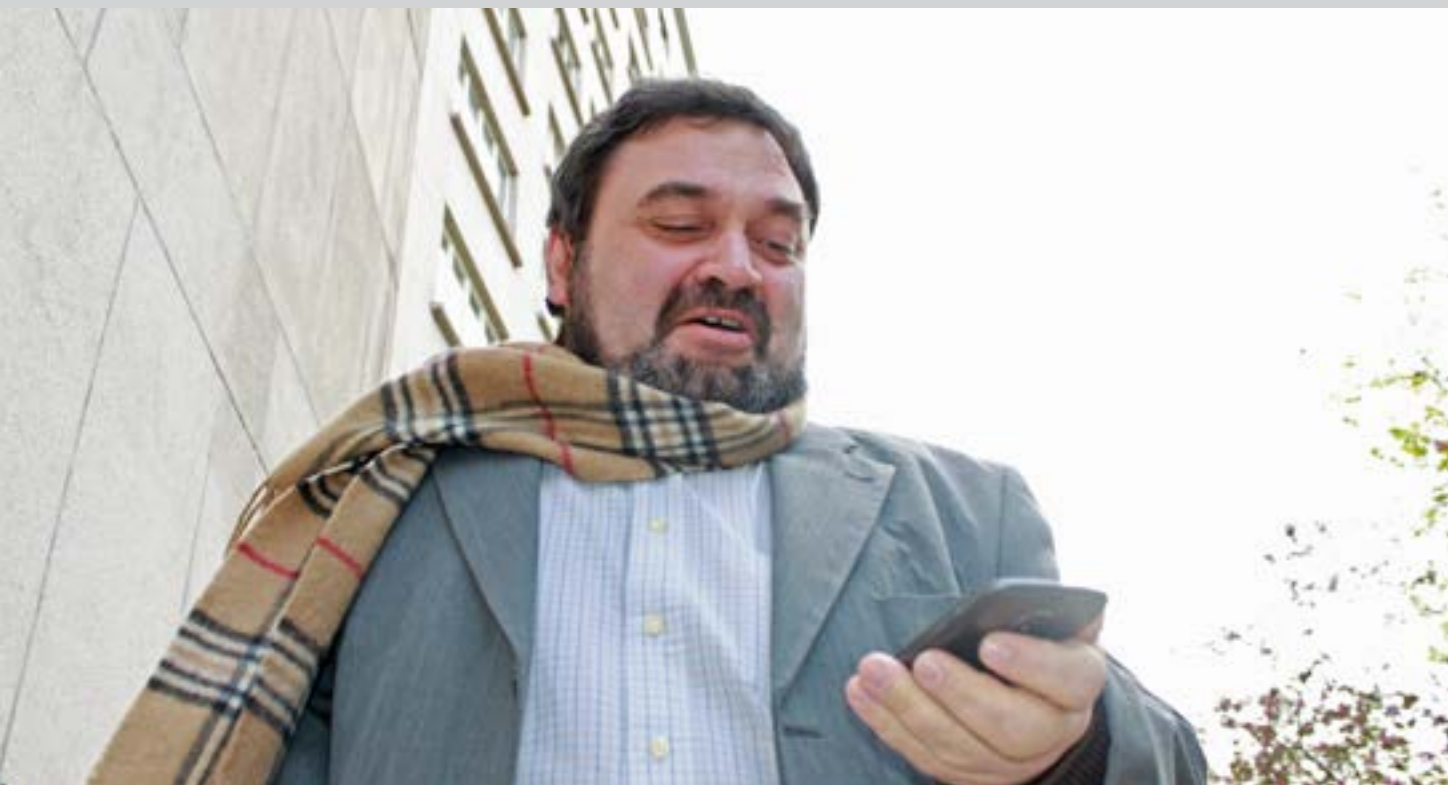
Op de benedenverdieping van een van de woonblokken aan de Albert I-square hebben we een gesprek met José García, de secretaris-generaal van de Huurdersbond, over verzet in zijn leven en werk.

Halverwege de jaren '60 kwam José met zijn ouders naar Brussel. Hij was toen 7 jaar maar toch heeft hij nog steeds een haarscherpe herinnering aan de treinreis vanuit het zuiden van Spanje naar Brussel. Die duurde drie dagen en drie nachten en eindigde met een vermoeide aankomst in het Zuidstation onder een staalgrijze hemel. Het gezin kwam terecht in de Marollen, een oude volksbuurt gelegen aan de voet van het Justitiepaleis en aan de andere zijde van het Zuidstation dan Kuregem. Het Vossenplein is het hart van deze wijk, die in de jaren '60 nog aanvoelde als een dorp. Nieuwkomers waren er welkom en mensen bejegenden elkaar met respect.

Zijn jeugd werd getekend door een belangrijke gebeurtenis in de Marollenwijk. In 1969 werd de wijk in haar bestaan bedreigd; een groot deel zou plaats moeten maken voor een uitbreiding van het Justitiepaleis. Maar de *Marolliens* waren vastberaden. Ze vormden een comité, dat bij de verschillende ministeries actie voerde. Die periode is bekend onder de naam *Bataille de la Marolle*. De bewoners wonnen de strijd met een pilootproject voor de renovatie van de Marollen als resultaat.

Wat is je visie op de wereld?

De afgelopen decennia werden in het Westen getekend door een falende politiek. Onder invloed van de Amerikaanse president Ronald Reagan en de Britse premier Margaret Thatcher begin de jaren '80, ging bijna iedereen geloven dat het nastreven van het individuele eigenbelang uiteindelijk de samenleving als geheel ten goede zou komen.

Bij deze filosofie hoorde ook een nieuwe klassenverdeling: de winnaars en de verliezers van de geglobaliseerde economie. Terwijl de winnaar een miljoenenbonus kreeg om de omzet van bedrijven en banken tot het uiterste te drijven, zag de verliezer toe hoe zijn baan uit winstoogmerk naar een lagelonenland werd verhuisd. Terwijl de winnaar zijn villa optrok, bleef de verliezer achter met nieuwe burens, nieuwkomers die zonder al te veel succes mee wilden delen in de economische beloftes. Met de bagage die ik had verworven via mijn studies kon ik de keuze maken om mij te scharen aan de kant van de 'winnaars' maar ik koos ervoor om noch mijn achtergrond, noch mijn ervaringen en nog veel minder mijn overtuigingen te verloochenen.

Ik ben en blijf een volkskind. Mijn ouders waren boeren die er alles voor gedaan hebben om ons zoveel mogelijk kansen te geven ondanks hun bescheiden situatie. Ze voedden ons op met waarden die ze zelf ook belichaamden. We hadden niet veel maar dat was geen reden om een ander tekort te doen.

Hoe heeft je maatschappelijke betrokkenheid, zeg maar verzet, bij jou vorm gekregen?

Het militante kader van eind van de jaren '60 en begin van de jaren '70 vormde een inspiratie en leerschool. De strijd baseerde zich op maatschappijkritiek, het eenheidsdenken werd aan de kaak gesteld. Begin de jaren '70 zorgden de stijgende olieprijs voor een wereldwijde aardstok, die een grote invloed op de economie had. Naast alle maatregelen om te besparen en om de economie weer op te krikken, werd de hoge factuur voor de verwarming ook doorgeschoven naar de huurders. Dit was de aanleiding voor de oprichting van de Huurdersbond in 1974. Samen met een aantal vrienden en sociale werkers stond ik mee aan de basis van deze organisatie die opkomt voor het recht op wonen.

In 1976 protesteerden we met de Huurdersbond met een huurbetaalstaking tegen het feit dat huurders die de huur niet konden betalen meteen op straat werden gezet, enkel aan de hand van een aangetekende brief zonder motivatie. Dit was niet zonder het risico om allemaal op straat te belanden maar het gebeurde niet omdat men onze kracht inzag en ook het belang om onderhandelingen aan te gaan. Ik ervoer dat het loonde om actie te voeren en ben nooit meer gestopt.

Welke parallellen zie je vandaag met de periode van de Tweede Wereldoorlog op het vlak van verzet?

Economische en andere onzekerheden zetten een democratie onder druk. De crisis van de jaren dertig leidde onder andere tot de opkomst van het fascisme, de huidige crisis is naast economisch dus zeker ook een crisis van de democratie. De representatieve democratie stoot op haar grenzen, politici hebben hun macht overgedragen aan de economie. Er is een grote kloof tussen bestuurders en diegenen die bestuurd worden, we zijn getuigen van de afbrokkeling van bekomen rechten...

Vandaag de dag leven we in een oorlogsvrije periode, maar dat wil niet zeggen dat we alle onrechtvaardigheden uit onze maatschappij hebben gebannen. In oorlogstijden is het natuurlijk veel duidelijker wie de vijand is, maar in tijden van vrede zijn er ook vijanden, zoals armoede, onrechtvaardigheid, discriminatie en andere vormen van uitsluiting. De strijd voor sociale gelijkheid en menselijke waardigheid is dan gelijk aan verzet.

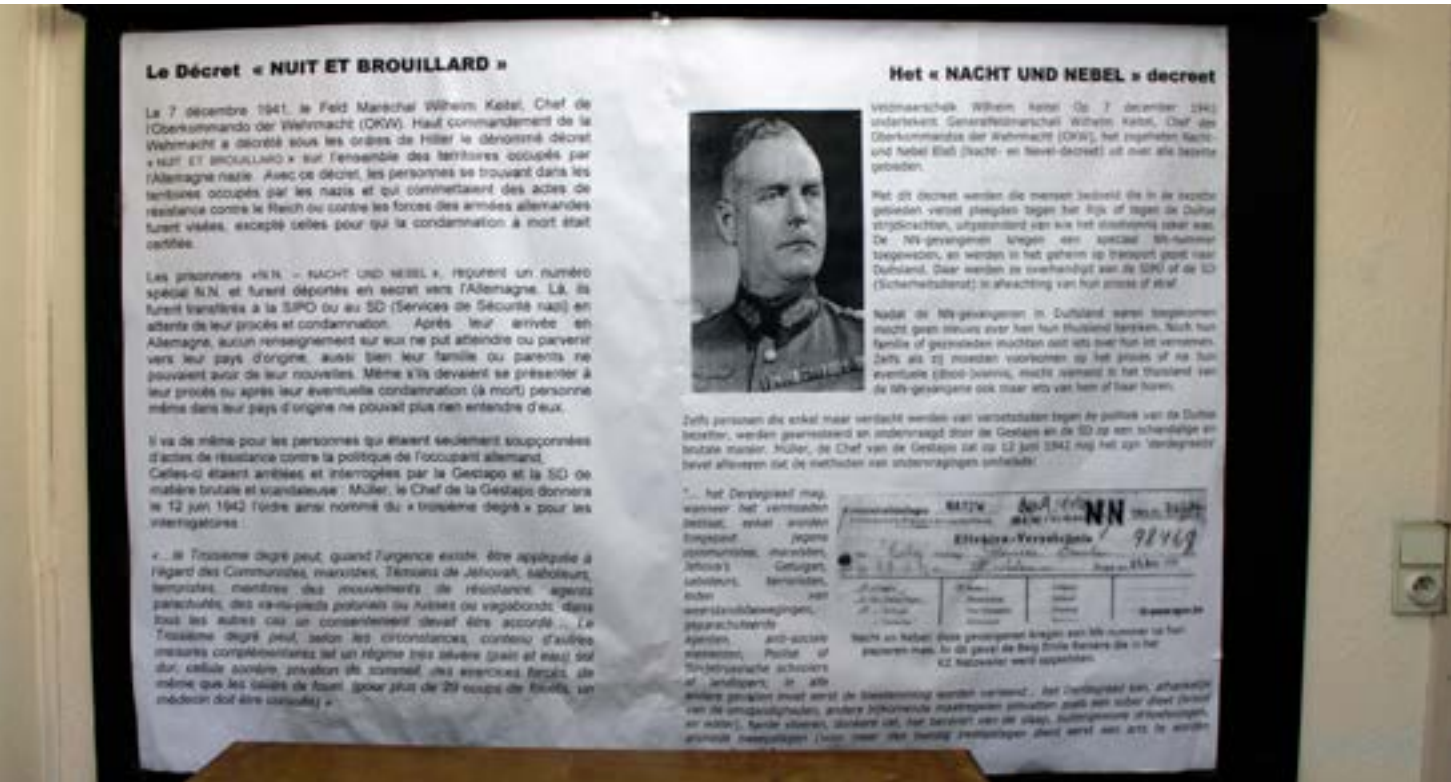
Er zijn voldoende statistieken, dossiers met bewijzen, informatie... over discriminatie- en uitsluitingspraktijken beschikbaar – zowel voor het domein huisvesting als voor andere levensdomeinen – om ermee aan de slag te gaan. Te veel nadenken en rekening houden met alle realiteiten vooraleer je in actie schiet, kan verlamdend werken. Zich verzetten tegenover onrechtvaardigheid betekent ook risico's durven nemen!

Jammer genoeg worden mensen niet per definitie meer solidair omdat het moeilijk gaat. Integendeel, in tijden van crisis stijgen extremen. Tijdens moeilijke perioden gaan mensen ook op zoek naar een zwart schaap voor de problemen. Vandaag zijn dat niet meer de Joden maar onder andere moslims. Het onderscheid met de anderen is fysiek zichtbaar, er is dus zelfs geen Jodenster meer nodig om mensen te stigmatiseren.

Verschillende panelen in het Museum van de Belgische Weerstand brengen de barbaarsheid van het Duitse naziregime in gevangenissen, concentratie- en uitroeingskampen in beeld. Op de foto een vitrine die aandacht vraagt voor de officiële Duitse straffampen voor militaire krijgsgevangenen.

NN stond voor Nacht und Nebel, een Duits decreet van 7 december 1941 dat de bedoeling had om verzetsmensen spoorloos te laten verdwijnen. Zij mochten geen brieven schrijven en familieleden werden over niets ingelicht. Het hield ook in dat, na executie, het dossier moest vernietigd worden.

De deportatie

Deportatie naar de kampen

Wie zich verzette tegen het fascisme werd gezocht, soms opgepakt, mishandeld, urenlang verhoord en belandde dan vaak in de gevangenis of een concentratiekamp. De eerste kampen dateren van vlak na Hitlers machtsovername in maart 1933. Weerstanders die in Kuregem of elders in Brussel werden gearresteerd, bracht de nazi-politie met een bestelwagen naar het fort van Breendonk of voor enige tijd naar de gevangenis van Sint-Gillis. Vanuit Breendonk vertrokken een aantal konvooien naar kampen in Duitsland. Velen onder hen werden naar het gebouw van de Sipo-SD aan de Louizalaan gebracht om daar verhoord en gemarteld te worden. Diegenen die geluk hadden konden na de ondervragingen terug huiswaarts keren. Anderen werden langer opgesloten, verschenen voor een Duits tribunaal en werden ter dood veroordeeld of gedeporteerd om te gaan werken in een straffkamp. Executies werden uitgevoerd op de Nationale Schietbaan te Schaarbeek of in Breendonk.

Het Duitse nazi-regime deporteerde 10 500 000 mensen – onder wie 6 000 000 Joden, 600 000 zigeuners – Roma en Sinti – en 3 600 000 politieke gevangenen – naar 4 000 kampen en gevangenissen. In de kampen kregen de gevangenen een nummer en werden in één of andere categorie ingedeeld zoals politiek tegenstander, homo, jehova, zigeuner, Jood, crimineel of asociaal. In de kampen werden de gevangenen verplicht arbeid te verrichten in onmenselijke omstandigheden. Politieke gevangenen moesten als slaven werken in Duitse fabrieken of in de kampen en Joodse gevangenen moesten in de uitroeingscentra lijken versjouwen of as uit de verbrandingsovens halen. Ondanks de zware arbeid moesten de gevangenen leven op brood, water en dagelijks een kom soep of wat daarvoor moest doorgaan. Velen stierven van uitputting.

Raoul Fossoul, kapitein bij de Anderlechtse brandweer, overleed op 5 maart 1945 in het Oost-Duitse Buchenwald, waar 56 000 politieke gevangenen de dood werden ingegaagd. Een straatnaam in Anderlecht – de Kapitein Fossoullaan – is naar deze omgekomen verzetsman genoemd. Pierre De Tollenaere stierf aan de galg op 10 december 1944 in het kamp van Neuengamme, gelegen in de buurt van Hamburg, met de trieste balans van 82 000 doden.

Emmanuel Megens overleed op 19 februari 1945 en Henri Beurtels op 23 februari 1945, beiden in Flossenburg, een concentratiekamp gelegen in Duitsland aan de Tsjechische grens, dat 73 000 doden telde. Henri Beurtels kreeg bij aankomst op 17 augustus 1944 in het kamp van Ebrach – waar hij vanuit Sint-Gillis werd naartoe gebracht – de letters NN toegewezen voor zijn stamnummer. Op 29 januari 1945 werd hij gedeporteerd naar Flossenburg. NN stond voor *Nacht und Nebel*, een Duits decreet van 7 december 1941 dat de bedoeling had om verzetsmensen spoorloos te laten verdwijnen. Zij mochten geen brieven schrijven en familieleden werden over niets ingelicht. Het hield ook in dat, na executie, het dossier moest vernietigd worden.

Verscheidene personeelsleden en leerlingen van het Instituut voor Kunsten en Ambachten werden gedeporteerd. Mede onder impuls van directeur Charles Vander Putten hadden zowel personeel als leerlingen op verschillende manieren een zware bijdrage geleverd aan het verzet tegen de bezetter, zoals de medewerking in inlichtingsdiensten, sabotage, het verspreiden van clandestiene kranten, het verstoppert van dienstweigeraars en Joden, het maken van valse documenten en het clandestien lesgeven.

In het gedenkboek, uitgegeven naar aanleiding van het jubileum van het instituut, staan 23 personeelsleden vermeld die lid waren van een verzetsgroepering. Van hen zijn er tien terechtgekomen in een concentratiekamp. Vijf van hen zijn er overleden: Georges De Gueldre (Brandenburg, 20 maart 1943), Marcel De Keyzer (waarschijnlijk Dora-Nordhausen, eind april 1945), Roger Jenet (Dora-Nordhausen, 1 april 1945), Georges Rouchaux (Breendonk, januari 1943) en Marcel Van Hemelrijck (Dachau, 13 of 14 april 1945). Ook vijftien leerlingen van het instituut kwamen om in een kamp of werden gefusilleerd.

Jeanne Souweine, een onderwijzeres in de gemeenteschool in de Hoedstraat, werd opgepakt op 2 juli 1942 en opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis tot 31 juli 1943. Daarna werd ze naar Duitsland gebracht, eerst naar de gevangenis van Zweibrücken en vervolgens naar het vrouwenkamp van Ravensbrück – gelegen ten noorden van Berlijn, waar 92 000 mensen omkwamen – waar ze eind januari 1945 overleed. Rond Ravensbrück vestigde Siemens twintig fabrieken waar vrouwen dwangarbeid deden en het bedrijf beschikte ook over eigen barakken voor gevangenen. Andrée De Jongh, die de ontsnappingsroute *Comète* uitbouwde, en Anna Megens, zus van Emmanuel, overleefden Ravensbrück. Anna was na de oorlog onderwijzeres in gemeenteschool nummer 17 en nadien directrice van gemeenteschool nummer 7 in Anderlecht. Vandaag is ze 90 jaar en woont ze, samen met haar man, in Moortebeek. Ze is ondervoorzitster van de Nationale Confederatie van Politieke gevangenen en Rechthebbenden.

Woulphe Schak overleefde Dachau, een kamp ten noorden van München, waar meer dan 30 000 mensen omkwamen. Vooraleer Woulphe in Dachau terecht kwam werd hij opgesloten in de gevangnissen van Sint-Gillis en Leuven. Na een ontsnappingspoging uit de gevangenis van Leuven werd hij naar Breendonk gebracht en daarna naar de kampen van Mauthausen, Gusen en Natzweiler-Struthof. Bij zijn bevrijding op 17 mei 1945 door de Amerikanen weigerde hij hun richtlijnen te volgen en kwam, samen met een groep andere overlevenden op eigen kracht terug naar België. zBij zijn thuiskomst werd hij opgevangen door zijn zus Emma. Na zijn terugkomst behaalde Woulphe Schak een diploma maatschappelijk werk aan de *Ecole Ouvrière Sociale*, gelegen in de Brogniezstraat. Zijn linkse overtuiging maakte het hem onmogelijk werk te vinden met dit diploma. Hij kon zich uiteindelijk opwerken van lijmer van regenjassen tot een accountant-avant-la-lettre, die voor verscheidene pelshandelaars de belastingaangifte in orde bracht.

Emile Van Hove, die deel uitmaakte van Lijn Zero, was overlevende van Sachsenhausen, een kamp ten noorden van Berlijn, dat 100 000 doden telde. Hij was van 1957 tot 1977 schepen in de gemeente Anderlecht. Sarah Goldberg, David Lachman en Chil Elberg werden vanuit de Dossinkazerne gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau in Polen. Hier kwamen 1,3 miljoen mensen om het leven. Chil Elberg verrichtte tussen september 1942 en maart 1945 in tien verschillende werkkampen arbeid in barbaarse toestanden. Emile Van Hove, Sarah Goldberg en Chil Elberg namen op het einde van de oorlog – na de ontruiming van de kampen door de Duitsers omwille van de oprukkende geallieerden of Russische troepen – deel aan de ‘dodenmars’. De nazi’s wilden kort voor de bevrijding van de kampen vooral nog zo veel mogelijk mensen vermoorden en met de dodenmarsen de sporen van de concentratie- en uitroeiingskampen uitwissen. Wie wilde vluchten tijdens zo’n dodenmars, werd zonder genade neergeschoten.

Vanuit het bezette België werden 41 257 politieke gevangenen gedeporteerd van wie er 13 958 overleden. Daarnaast werden ook 25 492 Joden en 352 Roma gedeporteerd met de trieste balans van respectievelijk 24 129 en 320 doden.

Uitsluiting, deportatie en uitroeiing van de Joden

De nazi’s maakten het leven van de Duitse Joden zo zuur in de hoop dat ze zouden emigreren. Dit werkte niet. Zeker omdat andere landen hun grenzen sloten voor vluchtende Joden. Ook de Belgische vreemdelingenwet werd in september 1939 strenger. De nazi’s overwogen dan om de Joden te deporteren naar onherbergzame streken maar uiteindelijk besloten ze – anderhalf jaar na de massamoord op mensen met een handicap – om de Europese Joden uit te roeien. Vanaf 1934 bestond in Duitsland reeds de verplichte sterilisatie van gehandicapten. Hiervoor werd een Amerikaanse sterilisatiewet overgenomen. In 1939 startten de nazi’s – onder de codenaam *Aktion T4* – met de eugenetische euthanasie van gehandicapten. De eerste experimenten van vergassing – een goedkopere en minder arbeidsintensieve manier van uitroeien – werden toegepast op gehandicapten. De uitroeiing van de Joden en Roma – ‘raciaal gehandicapten’ – lag in dezelfde lijn als de uitroeiing van mentaal gehandicapten. De meeste nazi’s betrokken bij *Aktion T4* waren ook actief in de latere uitroeiingskampen.

Tijdens de bezetting van België zorgden Duitse verordeningen voor uitsluiting en discriminatie van Joden. De verordeningen hadden de bedoeling Joden te identificeren, te weren uit het economisch leven en ze sociaal te isoleren om zo hun banden met de rest van de bevolking te verbreken. Identificatie gebeurde door het opstellen van een Jodenregister en door het verplichte lidmaatschap van de door de Duitse autoriteiten gecontroleerde Vereniging van Joden in België (VJB).

Joden waren uit de economie gebeurde met verschillende verordeningen. Sinds november 1940 mochten Joden niet meer werken in openbare diensten, voor de radio, in het onderwijs en aan advocatenbalies. Later mochten ook Joodse dokters, tandartsen en gelijkgestelde beroepen hun vak niet meer uitoefenen. Joodse bedrijven, winkels, hotels... werden verplicht een affiche uit te hangen met daarop de tekst “Joodsche Onderneming”. Joodse bedrijven moesten voor alle rechtshandelingen de toestemming vragen aan de militaire administratie, moesten hun onroerende goederen aangeven en werden uiteindelijk in de lente van 1942 verplicht om hun activiteiten te staken. Joden kregen geen vergoeding meer in geval van ziekte, konden willekeurig ontslagen worden, moesten alle banen aanvaarden en werden verplicht tewerkgesteld in steenkoolmijnen, de Duitse oorlogsindustrie en de bouw van de verdedigingslinies.

Een derde reeks verordeningen had de bedoeling de Joodse bevolking sociaal te isoleren en communicatiekanalen af te sluiten. Ze moesten hun radio's inleveren en mochten geen duiven houden. Een avondklok werd ingesteld waardoor Joden niet mochten buitenkomen tussen 20 uur 's avonds en 7 uur 's morgens. Ze mochten enkel nog verhuizen naar vier steden, namelijk Antwerpen, Brussel, Charleroi en Luik. Joodse kinderen mochten niet meer naar niet-Joodse scholen gaan. Alle Joden ouder dan zes waren verplicht een gele davidster te dragen. Stigmatisering leidde tot uitsluiting.

Straten met meer dan 50 gedeporteerde Joden ouder dan 15 jaar	
Straat	Aantal
Auguste Gevaertstraat	90
Barastraat	75
Bergensesteenweg	97
Brogniezstraat	141
Clemenceaulaan	57
Eloystraat	87
Herzieningslaan	69
Kliniekstraat	50
Onderwijsstraat	116
Overige straten	573
Totaal	1355

Transporten met meer dan 50 gedeporteerde Joden ouder dan 15 jaar vanuit Kuregem		
Transport	Datum	Aantal
I	4/8/42	126
II	11/8/42	56
III	15/8/42	77
V	25/8/42	75
XI	26/9/42	221
XX	19/4/43	109
XXI	31/7/43	134
XXIII	15/1/44	54
XXIV	4/4/44	53
Overige transporten		450
Totaal		1355

In alle 27 konvooien van Joden die vanuit de Dossinkazerne tussen 4 augustus 1942 en 31 juli 1944 vertrokken waren er Joden uit Kuregem.

Van de zestienjarige Hélène Zylberszac werd er een foto bewaard omdat de Tiense politie, die haar identiteit niet kende, vóór de anonieme begrafenis het opgebaarde lichaam fotografeerde. (Kazerne Dossin)

De deportatie van de Joden in functie van hun uitroeiing – vanuit België hoofdzakelijk naar Auschwitz-Birkenau – werd uitgevoerd door de *Judenabteilung* van de Sipo-SD, soms met een grote gewilligheid van nationale en gemeentelijke autoriteiten. De Brusselse gezagsdragers verzetten zich tegen het collectief arresteren van mensen maar niet tegen het arresteren van individuen. In tegenstelling tot Antwerpen konden in Brussel de Duitsers niet rekenen op de medewerking van de politie bij een razzia. Voor de enige razzia in Brussel rekenden de nazi's op 150 Belgische politiemannen. De Brusselse burgemeesters weigerden met het argument dat dit niet kon volgens de Belgische wet. In de nacht van 3 op 4 september 1942 werd de jacht op Joden in de omgeving van het Zuidstation dan maar gehouden zonder deelname van de Brusselse politie. Iets meer dan 700 Joden – de meesten uit Sint-Gillis maar ook uit de Marollen en Kuregem – werden gearresteerd en naar de Dossinkazerne in Mechelen gebracht voor deportatie.

Van de Joden ingeschreven in het Jodenregister met als laatst gekend en officieel adres te Kuregem werden er 1 355 gedeporteerd van de 2 904. Aangezien enkel Joden vanaf 15 jaar in het Jodenregister werden opgenomen, zitten in de vermelde cijfers geen kinderen onder de 15 jaar. Dus het werkelijke aantal gedeporteerde Joden uit Kuregem ligt een stuk hoger, vermoedelijk rond de 1 700 personen. Ongeveer 45% van de Kuregemse Joden werd gedeporteerd. Dit is in verhouding meer dan in het gehele Brusselse gewest maar veel minder dan in Antwerpen, waar ongeveer 65% van alle Joden werd gedeporteerd. In Antwerpen was niet alleen de medewerking van de gezagsdragers veel groter; er waren ook meer handlangers. Brussel was niet meer pro-Joods dan Antwerpen maar wel meer patriottisch en anti-Duits.

33 Kuregemse gedeporteerde Joden konden tijdens een van de transporten – waarvan 16 tijdens het XXe – ontsnappen. Enkel van hen werden neergeschoten en 12 werden later opnieuw opgepakt en gedeporteerd. Hélène Zylberszac woonde in de Barastraat. Op het ogenblik van haar arrestatie verbleef ze in een home in Linkebeek. Ze vertrok met het XXe konvooi vanuit Mechelen en sprong in Tienen uit de trein. De zestienjarige Hélène Zylberszac werd neergeschoten.

Op 19 april 1943 werd het XXe transport te Boortmeerbeek met een lichtsignaal tot stilstand gebracht. Georges Livschitz nam met een revolver de Duitse bewakers onder vuur terwijl Robert Maistriau onder een regen van kogels erin slaagde een wagon te openen. Enkele gedeporteerden konden ontsnappen. Tijdens het verdere traject sprongen nog regelmatig mensen uit de wagons via openingen gemaakt met uit Mechelen meegebrachte werktuigen. In het totaal ontsnapten 236 gedeporteerden van wie er 26 om het leven kwamen, meestal neergeschoten door de bewakers, en van wie er 90 later opnieuw opgepakt werden. 120 gedeporteerde Joden konden definitief ontsnappen.

Georges Livschitz, een Brusselse geneesheer, werd samen met zijn broer Alexander, een ingenieur, opgepakt. Ze werden allebei gefusilleerd op de Nationale Schietbaan, respectievelijk op 17 en 23 februari 1944. Robert Maistriau en ook Jean Franklemon, twee oud-klasgenoten van Georges, werden voor hun aandeel in de actie tegen het XXe transport eveneens opgepakt en gedeporteerd naar een concentratiekamp, respectievelijk Bergen-Belsen en Sachsenhausen. Beiden werden bevrijd in april en mei 1945.

Twee derde van de Joden werd bij aankomst in Auschwitz-Birkenau meteen vergast. Van de gedeporteerde Joden uit Kuregem ouder dan 15 jaar overleefden 85 Auschwitz-Birkenau. De meesten onder hen waren fysisch en psychisch erg toegetakeld. Sommigen hebben niet lang meer geleefd ten gevolge van uitputting, ziekte of door zelfmoord. Nog anderen probeerden hun leven weer op te nemen via de kunst of door van deze barbaarsheid te getuigen.

Jeannine Burny is voorzitter van de Stichting Maurice Carême en conservator van het Anderlechtse museum gewijd aan de internationaal bekende dichter Maurice Carême.

In de ruimte van het museum genaamd Doodskist hangt een schilderij dat Ravensbrück weergeeft naast foto's van bekende vrouwen uit het verzet. Rond Ravensbrück vestigde Siemens twintig fabrieken waar vrouwen dwangarbeid deden en het bedrijf beschikte ook over eigen barakken voor gevangenen.

Ooggetuige Jeannine Burny

De moeder van Jeannine Burny, geboren te Brussel, had de Franse nationaliteit. Haar grootvader was Fransman. Haar grootmoeder langs moeders zijde, eveneens geboren te Brussel, had de Duitse nationaliteit. Haar overgrootvader was een Berlijner en had het Duitsland van Bismarck verlaten uit antimilitarisme. Nooit hoorde ze in haar familie één woord antisemitisme of vreemdelingenhaat. Ze was vijftien jaar toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Ze ging naar de technische gemeenteschool in de Transvaalstraat, waar ze snit en naad volgde om lerares te worden. In 1943 verhuisde de school omwille van veiligheidsredenen ten gevolge van bombardementen door de geallieerde strijdkrachten naar de Georges Moreaustraat.

Toen ze op een dag naar school ging, zag ze hoe de Duitsers het huizenblok gelegen tussen de Georges Moreaustraat, de Eloystraat en de Veeartsenstraat volledig hadden afgesloten. Er stonden soldaten op de rand van de stoep met de wapens gericht naar de huizen. Voor elke deur stond een Duitse soldaat met een mitraillette en een andere soldaat dreef de mensen naar buiten met behulp van een geweerkolf. De mannen waren lijkleek, de vrouwen weenden en de kinderen krijsten. Men stopte hen in vrachtwagens alsof het vee was. Wanneer ze deze brutaliteit hoorden, konden ze moeilijk geloven dat de Joden in Polen tulpen moesten gaan plukken zoals de nazi-propaganda en hun handlangers wilden doen geloven. Jeannine had het voorgevoel dat een tragisch lot hen wachtte.

Tijdens een bombardement in 1943 waren Jeannine en de andere leerlingen verzameld in de kelders van de school. Iemand kwam hen verbijsterd zeggen dat de Duitsers door middel van de uitlaatgassen van een vrachtwagen de Joodse kinderen uit de vlakbij gelegen Barastraat hadden verstikt. Het woord “ongelooflijk” kwam op bij Jeannine en haar klasgenoten. De indruk van deze verschrikkelijke waarheid tekende hen voor altijd.

Acht jaar was Jeannine reeds bevriend met Léa Vichnevetski, die in de Adolf Prinsstraat in Anderlecht woonde. Toen ze zeventien jaar was kreeg ze het bevel om naar de Dossinkazerne in Mechelen te gaan. Elisabeth Jansens, een andere van haar klasgenoten, zei haar met aandrang om niet te gaan. “Ik zal je verstoppen”, zei ze. Elisabeths ouders waren bij het verzet. Maar Léa weigerde, beweerend dat ze het leven van haar andere familieleden niet in gevaar wilde brengen. Elisabeth drong nog aan: “We verstoppen je hele familie”, maar Léa vertrok.

Na de oorlog was Jeannine vele vriendinnen onder wie Léa kwijt. De meeste Joodse meisjes werden zoals Léa vergast in Auschwitz-Birkenau. Jeannine heeft Anna Megens, die twee jaar ouder was dan zij, op 8 mei 1945 terug thuis zien komen uit het concentratiekamp van Ravensbrück. Anna was een skelet vol met wonden aan haar benen. Op 25 januari 1944 was ze gearresteerd. Ze werd zes maanden opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis en daarna naar een kamp voor vrouwen in Duitsland gebracht. Ze had het overleefd. Maar vele anderen zijn gestorven.

Sinds 1989 wordt de bronzen gedenkplaat opgedragen aan Jeanne Van Hamme-Souweine bewaard in het museum in de Van Lintstraat. In 1947 werd de gedenkplaat aangebracht op de gevel van de inmiddels afgebroken gemeenteschool in de Hoedstraat. Op 14 december 1949 werd Jeanne Souweine erkend als politieke gevangene.

Om Jeanne Souweine in Kuregem niet te vergeten werden de sportterreinen aan de Leonardo da Vincischool in de Grondelsstraat naar haar genoemd. Op 5 juni 1993 werd de plaat "Complexe Sportif Jeanne Vanhamme-Souweine" door burgemeester Christian d'Hoogh onthuld.

Gedenkplaten voor overledenen

Gemeentelijke meisjesschool nummer 5 in de Hoedstraat

De eerste jaren na de oorlog werden onder andere in enkele Kuregemse scholen een aantal gedenkplaten en -stenen opgericht voor overleden oud-leerlingen of personeelsleden. Scholen waren vaak een haard van verzet. Op 6 juni 1947 kreeg het Anderlechtse schepencollege melding van een nota van de dienst Openbaar Onderwijs. Leden van het gemeentelijk onderwijzend personeel hadden een comité opgericht voor het organiseren van een herdenking aan alle overleden collega-weerstanders, in het bijzonder voor Jeanne Van Hamme-Souweine.

Jeanne Souweine werd geboren op 2 september 1897 te Elsene en woonde eerst in de Barastraat en daarna met haar echtgenoot, Richard Van Hamme, in Sint-Gillis. Op 9 juli 1918 trad ze in dienst als onderwijzeres in de gemeentelijke meisjesschool. Op 2 juli 1942 werd ze door de Duitse militaire politie aangehouden en opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis. Op 31 juli 1943 werd ze via Zweibrücken overgebracht naar het kamp van Ravensbrück, waar ze eind januari 1945 overleed. Ze behoorde tot het inlichtingennetwerk van de Beaver-Batongroep die in december 1941 werd opgericht en midden februari 1942 werd ontmanteld.

De herdenking die het onderwijzend personeel hield, bestond in het aanbrengen van een bronzen gedenkplaat op de voorgevel van de lagere gemeenteschool nummer 5 in de Hoedstraat, vlak naast de synagoge. De lokale afdeling van het Rode Kruis, waar Jeanne Van Hamme-Souweine actief was, werd ook bij de herdenking betrokken. Om de bronzen plaat te laten maken, werd door het comité een som van 28 000 frank ingezameld. Het resterende bedrag, nog 7 000 frank, werd bijgelegd door de gemeente, die ook de herdenking op zaterdag 5 juli 1947 organiseerde. Het comité schonk de plaat aan de gemeente. In 1989, wanneer de gemeenteschool in de Hoedstraat werd afgebroken, schonk de gemeente op haar buurt de bronzen plaat aan het Museum van de Belgische Weerstand waar ze nu nog steeds prijkt in de *Corridor*. Een nieuwe gedenkplaat werd voor haar geplaatst aan de Leonardo da Vincischool in de Grondelsstraat.

De tekening op de bronzen plaat, een werk van beeldhouwer Firmin Vandewoude, beschrijft Jeanne Van Hamme-Souweine als "Heldin van de weerstand in de nazikampen gefolterd en gestorven". Het toont een hakenkruis dat met een hamer wordt vernield met daarrond een reeks meisjesgezichten. De bronzen plaat werd in 1947 door de Brusselse gieterij Verbeyst gegoten. Firmin Vandewoude was een actief kunstenaar in Anderlecht. Hij vervaardigde ook de bas-reliëfs in de Moliërezaal van het Cultureel Centrum en aan de gevels van de toegangsgebouwen van de Vogelenzangbegraafplaats. Op deze begraafplaats hebben twee adjunct-commissarissen van de Anderlechtse politie, Maurice Josée en Jean Van Lierde, alsook politieagent Joseph De Vries – allen lid van het Onafhankelijkheidsfront en omgekomen in concentratiekampen – een aandenken gekregen.

De Curo-Hall in de Ropsy-Chaudronstraat herbergt vandaag het Huis voor de Sociale Cohesie maar omwille van het scholentekort in Kuregem zal dit voormalig schoolgebouw over enkele jaren opnieuw een school worden. Het Huis voor de Sociale Cohesie verhuist dan naar een nieuw gebouw in de Scheikundigestraat.

Halverwege de monumentale trap die naar de eerste verdieping leidt, bevindt zich een gedenkplaat voor de oud-leerlingen van de vroegere lagere gemeenteschool die omkwamen tijdens de oorlog 1940-1945.

Gemeentelijke jongensschool nummer 3 en middelbare school Joseph Bracops in de Ropsy-Chaudronstraat

In 1877 was er een gemeentelijke jongensschool en meisjesschool gevestigd in de Jorezstraat. Door de sterke bevolkingstoename in de tweede helft van de 19e eeuw moest het scholennet aanzienlijk worden uitgebreid. In 1880 kreeg de gemeentelijke meisjesschool nummer 5 een nieuw schoolgebouw in de Hoedstraat. Op 24 september 1888 werd het nieuwe schoolgebouw in de Ropsy-Chaudronstraat officieel in gebruik genomen en dat gaf vanaf dan onderdak aan de gemeentelijke jongensschool nummer 3. De bouw van de school was geïnspireerd op de Modelschool van de *Ligue de L'Enseignement*. Aan de straatkant bevonden zich de administratieve lokalen, de conciërgewoning en de ontvangstkamers. Haaks achter deze voorbouw lagen de klaslokalen rond een overdekte speelplaats onder een glazen dak met een metalen gebinte. De plannen werden getekend door architect Georges Hansotte.

De eerste verdieping bereikt men langs een monumentale trap. Halverwege de trap werd in 1948 een gedenkplaat aangebracht. Deze keer ging de vraag tot steun voor het plaatsen van een gedenkplaat uit van de Vriendenkring van oud-leerlingen. Een nota van 15 juni 1948 van de Dienst Onderwijs vermeldde dat de Vriendenkring een gedenkplaat wilde aanbrengen en een plechtigheid houden. Op 5 oktober 1948 besliste het college van burgemeester en schepenen zijn medewerking te verlenen door decoratie van de overdekte speelplaats, het plaatsen van geluidsversterkers en 400 stoelen. De onthulling van de gedenkplaat vond plaats op 17 oktober 1948 in aanwezigheid van burgemeester Joseph Bracops, de schoolprefect Bruynseels, beiden ex-gedeporteerden, en alle leerlingen van de school, die het Partizanenlied zongen.

De herdenkingsplaat vermeldt 24 namen van oud-leerlingen die omkwamen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bij de namen Henri Beurtels en een tiental Joden die werden gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau, onder wie Israel Zelek Zajderman (Pasteurstraat) met het eerste transport, Aron Lejb (De Fiennesstraat) met het tweede, Leib Fuks (Pasteurstraat) met het derde, Maurice Presburg met het twaalfde, Martin Egri (De Fiennesstraat) met het vijftiende en Sylvain Bles met het zesentwintigste.

Na de Tweede Wereldoorlog gaf het schoolgebouw in de Ropsy-Chaudronstraat tot 1971 onderdak aan de middelbare school Joseph Bracops. In maart 1941 werd Joseph Bracops een eerste keer aangehouden door de Sipo-SD en met een verwittiging weer vrijgelaten. Op 18 november 1942 werd hij opnieuw aangehouden en weggevoerd naar Breendonk, Buchenwald, Majdanek (Lublin), Auschwitz, Mauthausen, Melk an der Donau en Ebensee. Op 6 mei 1945 werd hij bevrijd. Na de oorlog bouwde Bracops een politieke carrière uit. Hij werd volksvertegenwoordiger en werd in november als lijsttrekker voor de socialistes verkozen voor de Anderlechtse gemeenteraad. Op 20 januari 1947 legde hij de eed af als burgemeester en hij bleef dit tot aan zijn dood op 30 mei 1966.

Achter de lange vleugel met zeven hoge vensters aan de Georges Moreaustraart bevindt zich de overdekte speelplaats. Het gebouw ernaast, met de toegang tot de Marius Renardschool, herbergt ook de administratie en de leslokalen.

Binnenzicht op de overdekte speelplaats – waar bij de bouw contrasterende materialen werden gebruikt – die nu dienst doet als turn- en sportzaal. Het is in deze sport- en feestruimte dat in 1998 een gedenkplaat werd aangebracht.

Instituut Marius Renard in de Georges Moreaustraart

Vanaf 1971 huisvestte het schoolgebouw in de Ropsy-Chaudronstraat de Nederlandstalige afdeling van het Technisch Instituut Marius Renard. In 1996 sloot de technische school haar deuren. De Franstalige afdeling van *Institut d'Enseignement Technique Marius Renard* – de naam die de school kreeg in de loop van het schooljaar 1964-1965 – bestaat nog tot op de dag van vandaag.

Marius Renard werd geboren op 6 oktober 1869 in Hornu. In 1905 verliet hij het mijnwerkersdorp in de Borinage en vestigde zich in Kuregem, eerst in de Rossinistraat, daarna in de Auguste Gevaertstraat. Marius Renard werd in 1908 provincieraadslid voor Brabant en in 1912 gemeenteraadslid. Naast politicus was hij ook schrijver, journalist, tekenaar en pottenbakker. Op voorstel van Marius Renard besliste de gemeenteraad in 1917 om een beroepsschool voor kleding voor meisjes – met zowel dag- als avondonderwijs – op te richten in Kuregem, een wijk waar deze beroepssector sterk aanwezig was. De Marius Renardschool – de naam werd gebruikt vanaf 1919 – startte in de Emile Carpentierstraat maar verhuisde al snel naar de Transvaalstraat en in 1946 kwam ze op haar huidige locatie in de Georges Moreaustraart terecht. Het schoolgebouw in de Georges Moreaustraart was reeds vanaf september 1914 in gebruik voor de gemeentelijke meisjesschool nummer 10.

Vanaf 1932 zetelde Marius Renard in de senaat en vanaf 1939 was hij burgemeester van Anderlecht. Marius Renard werd op 1 juli 1941 door de Duitsers uit zijn functie als burgemeester onttrokken. Hij werd aangehouden voor sabotage van maatregelen die werden genomen door de Duitse bezetter en op 15 augustus 1941 door de krijgsraad veroordeeld tot drie maanden gevangenis. Hij werd opgesloten in Sint-Gillis. Daarna werd hij onder toezicht van de Sipo-SD geplaatst tot het einde van de oorlog maar op 1 september 1944 werd hij opnieuw aangehouden en gedeporteerd naar de kampen Godesberg, Brauerbei en Plansee. In april 1945 werd hij bevrijd. Na de oorlog herneemt hij voor een korte periode zijn functie als burgemeester. Op 14 januari 1947 werd hij in deze functie opgevolgd door Joseph Bracops. Marius Renard overleed in Knokke op 19 juli 1948.

In het Instituut Marius Renard werd een gedenkplaat aangebracht voor 61 Joodse meisjes, oud-leerlingen van de school, die tussen 1942 en 1944 gedeporteerd werden naar Auschwitz-Birkenau. De feestelijkheden voor de onthulling van de gedenkplaat waren gepland voor 24 november 1997 tijdens een multicultureel feest en in aanwezigheid van Sarah Goldberg, één van de tien overlevenden. Omwille van de rellen in de wijk eind 1997 besliste de gemeente om de feestelijkheden uit te stellen. Ondanks deze beslissing was de toenmalige directeur van de school, Bernard Dandois, de mening toegedaan dat de feestelijkheden toch moesten plaats vinden op de voorziene datum en dit uit respect voor Sarah Goldberg en voor het werk van de leerkrachten met hun leerlingen rond de voorbereiding van de plechtigheid en het thema van de weerstand. Het feest mocht niet afgeschaft worden en nog veel minder de hulde aan Sarah Goldberg. Het werd een warm multicultureel feest die dag in de Marius Renardschool met rai, rap, traditionele muziek, dans en een keuken uit alle hoeken van de wereld. Tijdens het feest werd Sarah Goldberg uitgeroepen tot ere-oud-leerling van de school. Het aanbrengen van de gedenkplaat door het gemeentebestuur gebeurde op een latere datum, namelijk op 6 mei 1998, wanneer de rust in Kuregem was weergekeerd.

De gedenkplaat in de Marius Renardschool herinnert ons aan de vele Joodse meisjes die er voor en tijdens de oorlogsperiode schoolliepen en van wie velen tussen 1942 en 1944 naar Auschwitz-Birkenau werden gedeporteerd en daar werden vermoord.

Portret van de jonge Sarah Goldberg in het Museum van de Belgische Weerstand.

Sarah Goldberg

Sarah Goldberg – geboren op 1 januari 1921 te Warta – was weerstandster met als oorlogsnaam Lilly. Haar ouders ontvluchtten in 1929-1930 Polen voor de miserie en het antisemitisme en kwamen in de Veeartsenstraat wonen. Sarah ging naar de lagere gemeenteschool nummer 10 in de Georges Moreaustraat, de huidige Marius Renardschool. Als Sarah 15 jaar was, barstte de burgeroorlog in Spanje los. Ze steunde de republikeinen door op de Marius Renardschool – waar Sarah haar middelbare studies deed – en op andere plaatsen kentekens en voorwerpen te verkopen ten voordele van de republikeinse strijders.

Ten gevolge van de Oostenrijkse inlijving bij Duitsland ontvluchtten vele antifascistische studenten hun land en heel wat van hen kwamen in België in een onthaalgezin terecht. Door de Kristalnacht op 9 november 1938 in Duitsland groeide het besef van het hitleriaanse gevaar. Wanneer op 10 mei 1940 de invasie van de Duitsers een feit was, vluchtte Sarah naar het zuiden van Frankrijk. Ze kon er gaan werken als bediende in een politieprefectuur. Daar kon Sarah de namen bemachtigen van de republikeinse oud-strijders die uit de kampen van Saint-Cyprien en Gurs ontsnapt waren en die gezocht werden door de Franse politie, om ze te bezorgen aan het verzet. Dit liet de oud-strijders toe onder te duiken.

Enkele maanden na de exodus kwam Sarah illegaal terug naar België en sloot ze zich aan bij de verzetsbeweging *Jeunes Gardes Socialistes Unifiés*. Ze verspreidde pamfletten en clandestiene kranten en plakte affiches na de avondklok. In 1941 werd ze opgenomen in de inlichtingendienst van het Rode Orkest – de bijnaam door de Sipo-SD gegeven van een in nazi-Duitsland opgerichte communistische spionagegroep die een web uitbouwde over heel bezet Europa – om gecodeerde berichten te verzenden. Zo werd ze ‘pianiste’ onder de schuilnaam ‘Lilly’. Ze werd opgeleid voor het verzenden van gecodeerde berichten met het morsesysteem door een officier van het Russisch leger. Vele vrienden van het netwerk werden uitgeschakeld door de nazi's. Sarah was één van de zeldzame overlevende agenten van de groep.

In 1942 sloot Sarah zich aan bij het Belgisch Partizanenleger van het Onafhankelijkheidsfront. Ze hield zich bezig met inlichtingen, was koerierster en nam deel aan acties om verraders en collaborateurs uit te schakelen en gevangengenomen kameraden te redden. Op 4 juni 1943 werd ze aangehouden door de Sipo-SD en zonder succes ondervraagd. Ze werd gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau met transport XXI van 31 juli 1943. Op haar linkerarm werd het nummer 51825 voor het leven gemerkt. Ze onderging alle mogelijke fysische pijnen en vernederingen. Ze nam deel aan de dodenmars en werd uiteindelijk op 27 april 1945 bevrijd door het Russisch leger.

Sarah zal na deze lange jaren van pijnlijke strijd zich verder blijven engageren als actieve militante voor humanitaire zaken. Haar leven was een lange strijd voor respect en waardigheid van ieder individu, voor het recht op vrijheid en tegen racisme en antisemitisme. Ze overleed op 10 juni 2003 te Brussel.

Deze gedenkplaten bevinden zich in de gang die naar de speelplaats leidt, achter de toegangsdeur voor de leerlingen van de secundaire school van het Instituut Notre-Dame in de De Fiennesstraat.

Monumentale art-decogevel van het Instituut voor Kunsten en Ambachten aan de Slachthuislaan. Naast enkele gedenkplaten die in het instituut werden aangebracht, werd er in de inkomhal ook een beeld opgericht voor alle slachtoffers van de twee wereldoorlogen.

Instituut Notre-Dame in de De Fiennesstraat

In het Instituut *Notre-Dame* werd er voor alle overleden oud-leerlingen, zowel die van de Eerste als de Tweede Wereldoorlog, een gedenkplaat aangebracht. De Eerste Wereldoorlog sleurde 50 oud-leerlingen in de legerrangen. Zeven onder hen offerden hun leven voor het vaderland. Ze staan met hun namen vermeld op de middelste gedenkplaat met onderaan de tekst “De doden spreken nog”, verwijzend naar een tekst uit de brief aan de Hebreeënen. De gedenkplaat links daarvan vermeldt de namen van zestien militairen die tijdens de Tweede Wereldoorlog stierven op het slagveld. Op de gedenkplaat rechts lezen we, naast twee burgerslachtoffers, de namen van tien oud-leerlingen die omwille van hun activiteiten in het verzet overleden in kampen of gevangenissen. De namen van deze tien burgerlijke weerstanders zijn Pierre Charlier, Albert Collignon, Albert De Staercke, priester Jean Heymans, Victor Michiels, Maurice Neefs, René Swaelus, Guy Tack, Charles Van Nylen en Jean Wautrequin.

Instituut voor Kunsten en Ambachten in de Slachthuislaan

Het Instituut voor Kunsten en Ambachten werd tussen 1927 en 1932 opgetrokken op de terreinen van het vroegere Brusselse slachthuis. Op 19 maart 1933 vond de officiële opening plaats in aanwezigheid van koning Albert I. Het ontwerp van dit art-decogebouw is van de architecten Eugène François en Alexis Dumont. Het heeft een asymmetrische monumentale gevel. Achter de uitspringende rotonde van de hoofdingang bevindt zich een grote cirkelvormige hal. Links daarvan bevindt zich, achter de ingang voor de leerlingen, een lange gang waarrond de verschillende klaslokalen liggen. In 1984-1985 werd een nieuwe gevel toegevoegd en kort daarna volgde nog een tweede uitbreiding. Deze uitbreidingen werden ontworpen door architect Jacques Wybauw. In de inkomhal van het Instituut voor Kunsten en Ambachten werd een plaat aangebracht waaruit de herkenbaarheid blijkt van de *Université Libre de Bruxelles* (ULB) aan het instituut voor de opvang van vele van haar studenten in de periode 1942 tot 1944. Omdat de bezetter de campus van de ULB sloot, werden onder andere in de lokalen van het instituut clandestien cursussen gegeven.

In het gedenkboek, uitgegeven naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van het instituut, staan de oud-leerlingen vermeld die omkwamen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Achttien oud-leerlingen van het instituut kwamen om het leven als militair tijdens de Achttiendaagse Veldtocht in 1940. Vijf oud-leerlingen stierven gedurende de veldslagen voor de bevrijding en dertien oud-leerlingen overleden in een concentratiekamp of werden gefusilleerd. Op de tweede verdieping van het Instituut voor Kunsten en Ambachten hebben oud-leerlingen voor een omgekomen klasgenoot en vriend, Auguste Frerotte, een beeldhouwde gedenkplaat laten aanbrengen.

Auguste Antoine Désiré Frerotte werd op 27 mei 1893 te Brussel geboren. Hij studeerde aan de nijverheidsschool van het instituut. Hij huwde met een onderwijzeres en vestigde zich in Luik waar hij als ingenieur de functie van fabrieksdirecteur uitoefende in de werkplaatsen van L.M.S. te Jupille. Hij had samen met zijn vrouw Claire Marie vier kinderen. Vanaf 1940 was hij lid van de Belgische Nationale Beweging en leidde als luitenant-kolonel de activiteiten van deze weerstandsorganisatie in de provincie Luik. Auguste Frerotte zorgde in Luik en omstreken onder andere voor de verspreiding van *La Voix des Belges*. Na zijn aanhouding verdeelde zijn echtgenote verder deze clandestiene krant alsook *La Voix des Liègeois*. Op 9 mei 1942 werd Auguste Frerotte thuis gearresteerd door de Sipo-SD. Hij werd eerst enkele dagen opgesloten in de gevangenis van Saint-Lunaux en vervolgens verscheidene maanden in de gevangenissen van Sint-Gillis en Leuven. Via een passage langs de gevangenis van Aachen werd hij naar Natzweiler-Struthof gebracht waar hij op 5 maart 1943 overleed.

De mooie beeldhouwde gedenkplaat voor oud-leerling Auguste Frerotte op de tweede verdieping van het instituut.

Twee gedenkplaten voor Charles Vander Putten werden aangebracht. De eerste bevindt zich op de eerste verdieping van het instituut boven de ingang van het groot auditorium en de tweede bevindt zich op de buitengevel van de huidige sportzaal van het Vander Puttenstadion.

In december 1947 werd in het Instituut voor Kunsten en Ambachten een gedenkplaat ter ere van Charles Vander Putten onthuld en twee jaar later werd achter het schoolgebouw het stadion Vander Putten opgetrokken. Charles Vander Putten was professor Industriële Fysica aan de ULB. In oktober 1939 werd hij aangesteld als algemeen directeur van het instituut. Op 1 september 1939 werd hij gemobiliseerd. Als reserveluitenant leidde hij een eenheid van transmissietroepen tijdens de achttien dagen durende oorlog. Op 28 mei 1940 werd hij door de Duitsers gearresteerd en hij kwam op 13 augustus weer vrij.

Charles Claser, die het Belgisch Legioen tot stand bracht, vroeg Charles Vander Putten om een inlichtingendienst te organiseren. Heel vlug slaagde Vander Putten erin om een kern samen te stellen bij wie verscheidene personeelsleden van het instituut waar hij directeur was. Na de Belgische capitulatie kon reservekolonel Robert Lentz verschillende eenheden van het Belgisch Leger hergroeperen. Vanaf april 1941, wanneer het tot een fusie kwam van wat er overbleef van het Belgisch Leger met het Belgisch Legioen, nam Charles Vander Putten mee de leiding op zich van deze verzetsgroep. Het Belgisch Legioen werd vanaf eind 1942 het Belgisch Leger genoemd en vanaf 1944 het Geheim Leger.

Door de standpunten die Charles Vander Putten bij de sluiting van de ULB innam, kwam zijn veiligheid in gevaar. Zijn vertrek naar Londen werd verscheidene keren uitgesteld. Hij werd samen met Robert Lentz aangehouden op 8 mei 1942. Na zes maanden gevangenschap in Sint-Gillis en zelfs een mislukte poging tot ontsnappen, werd Charles Vander Putten toch vrijgelaten. Door de vrijlating hoopten de Duitsers andere belangrijke arrestaties te realiseren. Inderdaad, op 3 maart 1943 werd Charles Vander Putten, dit keer samen met André Boereboom, opnieuw opgepakt. Na het vertrek van Charles Claser naar Londen in maart 1942 bestond de leiding van het Belgisch Leger/Geheim Leger uit Robert Lentz, André Boereboom en Charles Vander Putten.

Charles Vander Putten werd door de krijgsraad veroordeeld tot een gevangenisstraf van elf maanden. Door medeplichtigheid van de directeur van de gevangenis van Merksplas bleef hij in contact met de weerstand. Edmond Goor – personeelslid van het Instituut voor Kunsten en Ambachten en behorende tot de stafleiding van de groep radio van het Geheim Leger – kon zelfs twee keer Charles Vander Putten bezoeken. Vermits Vander Putten door de bezetter als een gevaarlijke vijand werd beschouwd, werd hij na elf maanden niet vrijgelaten. Via de gevangenen van Sint-Gillis en Huy werd hij naar Vught in Nederland gebracht. Het strenge regime tastte zijn reeds slechte gezondheid – door een onverzorgde longontsteking tijdens de mobilisatie – nog verder aan.

In augustus 1944 werd Charles Vander Putten – nog steeds samen met André Boereboom – overgebracht naar Oranienburg-Sachsenhausen en werd hij aangewezen om er in de door Hitler overgenomen Heinkelfabriek te gaan werken. In de werkplaatsen van deze vliegtuigbouwer, waar 6 000 à 7 000 kampgevangenen werkten, kwamen de twee Robert Lentz tegen. Charles Vander Putten slaagde erin zich te laten aanwijzen als controleur van een verbrandingsoven met de bedoeling deze te saboteren. Wanneer half april 1945 de geallieerden in opmars waren, weigerde de kampcommandant zich over te geven en begon voor de meer dan 30 000 gevangenen van Oranienburg-Sachsenhausen de dodenmars. Op 4 mei 1945 was er de overgave en het einde van de hel. Op 20 mei 1945 werd Charles Vander Putten in slechte gezondheid gerepatriëerd. In plaats van zich te laten opnemen in een ziekenhuis en een noodzakelijke herstel- en rustperiode in acht te nemen, hernam hij zijn belangrijkste activiteiten. Op 30 september 1946 werd hij dodelijk getroffen door een longontsteking. Op zijn begrafenisplechtigheid waren vele leerlingen van het Instituut voor Kunsten en Ambachten aanwezig.

Boven de gedenkplaat voor Auguste Frerotte bevond zich nog een andere. Bij werkzaamheden in het gebouw was deze plaat van de muur gevallen. De scherven van deze stenen plaat zijn blijkbaar niet meer terug te vinden. Ook zou er, bij afbraak van de elektriciteitscentrale in de school, een bronzen gedenkplaat voor twee personeelsleden die omwille van problemen met de bezetter zelfmoord pleegden, verdwenen zijn.

Links: Foto van Joseph Gelernter.

Rechts: Foto van de familie Gelernter omstreeks 1923. Achteraan van links naar rechts: Chaim Boruch (geboren in april 1911) – enige overlevende, die na de Tweede Wereldoorlog rabbijn was te Gent –, Rachla Rubinstein (1891) – vrouw van de rabbijn – en Arje Lejbus (5 januari 1915). Vooraan: Zeev Wolf (12 februari 1919) en David (9 juni 1922). Maier Joshue (18 juli 1925) en Sarah Gitla (9 juli 1931) waren nog niet geboren toen de foto werd gemaakt. (ARA. Individueel vreemdelingendossier van Joseph Gelernter)

De gedenksteen voor alle gedode Joden behorende tot de orthodox-israëlitische gemeenschap bevindt zich achteraan in de synagoge.

Synagoge in de Hoedstraat

De gedenksteen die in de synagoge eerbetoont brengt aan de slachtoffers van het nazi-regime werd gemaakt door J. Raffeld. De gedenksteen vermeldt de mensen “die tot de gemeenschap *Machsike Hadas* behoorden en door de Duitse moordenaars, tijdens de oorlogsjaren 1940-1945 vermoord en verbrand werden, enkel en alleen omdat ze Jood waren”. Als eerste vermeldt de lijst met namen de opperrabbijn Joseph Gelernter en zijn familie. Dan volgen in twee kolommen de andere 47 namen. Deze namen vermelden soms ook nog andere familieleden of de vermelding “en familie” wat het totaal aantal gedeporteerde en gedode Joden die op deze gedenksteen vermeld staan op 80 à 90 brengt. Allen behoorden ze tot de orthodox-israëlitische gemeenschap, van wie de meesten in Kuregem woonden. Enkele van de op de gedenksteen vernoemde vermoorde Joden woonden in Sint-Gillis, Jette, Schaarbeek en Sint-Joost-ten-Node.

De rabbijn van de synagoge, Joseph Gelernter, werd aangespoord om onder te duiken maar hij wou dit niet omdat hij zijn Israëlitische gemeenschap niet in de steek wilde laten. Wanneer de Sipo-SD Joseph Gelernter – die met zijn gezin Bergensesteenweg 297 woonde – kwam halen, gingen vier van zijn zoons mee om zo hun vader te redden. Lejbus (27 jaar), Wolf (23 jaar), David (20 jaar) en Joshue (17 jaar) werden met het eerste transport – respectievelijk met de nummers 962, 961, 963 en 964 – naar Auschwitz-Birkenau gedeporteerd. Enkel de oudste zoon Boruch (31 jaar), die op dat ogenblik niet thuis was, overleefde de oorlog. Enkele weken later werden door twee mannen van de Sipo-SD ook Joseph Gelernter, zijn vrouw Ruchla Rubinstein en hun jongste kind en enige dochter Gitla (11 jaar) opgepakt. Ze werden naar Mechelen gebracht en kwamen met het achtste transport – respectievelijk de nummers 454, 455 en 456 – in Auschwitz-Birkenau terecht.

Monument voor de foorreizigers op de Luchtvaartsquare

Het monument van ‘de heldhaftige *Pierrot*’ – met in zijn linkerhand een zwaard en in zijn rechterhand een masker – is in België het enige monument ter ere van omgekomen foorreizigers. Het werd opgericht en gefinancierd door de gemeenschap van foorreizigers. In verschillende nummers van hun ledenblad “Vereniging der Belgische foorreizigers” werd een oproep gedaan om zich in te schrijven, ieder volgens zijn eigen middelen, om een gedenkbeeld ter ere van de foorreizigers, gesneuveld voor het vaderland, op te richten. Vanuit de provincie Brabant werd een subsidie gegeven van 5 000 frank. De foorvereniging organiseerde een wedstrijd en het project van beeldhouwer Victor Voets werd gekozen. Op 27 januari 1924 werd het monument onthuld door koning Albert I.

De *Pierrot* – verwijzend naar Pedrolino, één van de personages uit de *commedia dell'arte* – doet zijn masker af want voor de kermisgemeenschap eindigt de komedie met aanvang van de oorlog. Op de basis van de sokkel kan men, in gouden letters geschreven, de namen lezen van gesneuvelde foorreizigers tijdens de twee oorlogen. De lijst met 30 namen uit de Eerste Wereldoorlog werd samengesteld door de inschrijving. Na de Tweede Wereldoorlog voegde het *Syndicat l'Union Foraine Belge* er een tweede reeks van 30 namen aan toe, allen gesneuvelde foorkramers uit de Tweede Wereldoorlog.

De laatste conservator van het monument was Pierre Roels. In 1998, kort na het overlijden van Roels, werd een comité opgericht voor herwaardering en behoud van het monument. Op tal van foren in België hield het comité geldinzamelingen. In 1998 werden door Frans Rorive, een foorkramer, alle namen en geschriften op het monument opnieuw verguld. In 1999 schafte het comité een vlag aan die bij herdenkingen wordt gebruikt. Tweemaal per jaar vindt aan het monument een herdenking plaats en/of worden er bloemen neergelegd: een eerste keer bij de officiële opening van de Brusselse foor en een tweede keer naar aanleiding van 11 november.

In 2003 werd het monument gerestaureerd waarbij het marmeren standbeeld, met zwaard en masker in brons, volledig werd vernieuwd. Het geld daarvoor kwam van het Brussels gewest. Vroeg in de morgen van zaterdag 22 november 2003 werd de 'nieuwe *Pierrot*' op zijn sokkel geplaatst. Een plechtigheid, in aanwezigheid van een minister van het Brussels gewest en van de Anderlechtse burgemeester, mocht daarbij niet ontbreken.

Het monument kijkt ieder jaar gedurende vijf weken – van half juli tot half augustus – uit op de Zuidfoor. Deze grote Brusselse foer is ontstaan in 1880 door de samenvoeging van de kermis op de Grote Markt, het Martelarenplein en de Nieuwe Graanmarkt. De Zuidfoor telt 125 attracties en strekt zich uit over een lengte van anderhalve kilometer van de Hallepoort tot de Anderlechtsepoort. Het decor achter het monument voor de fooreizigers wordt gevormd door het gebouw van de Sociale Voorzorg.

Plechtigheid aan de Pierrot op 18 november 2013 naar aanleiding van de jaarlijkse herdenking van 11 november welke wordt gehouden op de eerste maandag na het einde van de Luikse foer.

Stolpersteine

S*tolpersteine* zijn gedenktekens aangebracht in de stoep voor de toegang tot huizen van mensen – Joden, zigeuners, politieke gevangenen, homo's... – die door de nazi's verdreven, gedeporteerd en/of vermoord zijn. '*Stolperstein*' betekent letterlijk vertaald 'struikelsteen'. Je struikelt over de stenen met je geweten en je hart, en je buigt om de tekst te kunnen lezen. Het project is van de Duitse kunstenaar Gunter Demnig en het ontstond in het begin van de jaren '90. In 1996 en 1997 werden de eerste struikelstenen aangebracht in Duitsland en Oostenrijk. In 2000 nam het project een officiële start.

Bella Swiatlowski, wonende te Ukkel, ontdekte bij een bezoek aan Berlijn in 2006 deze gedenktekens. In Berlijn liggen er trouwens meer dan 2 000 *Stolpersteine*. In België werden in het Brussels gewest de eerste stenen aangebracht in mei 2009 waaronder twee stenen in de Jorezstraat op het nummer 47 te Kuregem, waar de ouders van Bella destijds woonden. Berek Swiatlowski en Pesa Rywka Koronczyk werden op 3 september 1942 opgepakt door de Duitsers in de omgeving van het Zuidstation. Bella – enig kind van Berek en Pesa – werd na de razzia toevertrouwd aan Marie-Louise en Pierre Verbist, wonende in de Jules Broerenstraat nummer 64 te Anderlecht. Pierre Verbist was de zoon van de drukker die naast de familie Swiatlowski op het nummer 49 in de Jorezstraat woonde.

De Vereniging voor de Herinnering aan de Shoah coördineert de aanleg van de *Stolpersteine* voor België. Bella Swiatlowski werkt er als vrijwilligster. Families of vrienden die wensen de herinnering aan hun geliefden, vermoord door de nazi's, levendig te houden, kunnen daarvoor een vraag richten tot de Vereniging voor de Herinnering aan de Shoah. De financiering die de initiatiefnemers op zich zullen nemen dient om de kunstenaar te vergoeden die de gedenksteen gegraveerd en geplaatst heeft en zal ook ten goede komen aan de vereniging die het administratieve gedeelte en de officiële plechtigheid verzorgt.

De betonnen stenen, met een verankerd messing plaatje, zijn 10 bij 10 cm. In het messing plaatje zijn de naam, het geboortejaar, de deportatiedatum en plaats en datum van het vermoorden gestanst. De meeste stenen zijn door de kunstenaar Gunter Demnig zelf geplaatst.

In heel België zijn er nu bijna 80 van deze struikelblokken. In het Brussels gewest liggen er in de gemeenten Anderlecht, Brussel, Elsene, Schaarbeek, Sint-Gillis, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Joost-ten-Node, Ukkel en Vorst. Struikelstenen werden ook aangebracht in Luik, Charleroi, Eupen, Mechelen en Sint-Truiden. Er is ook toelating gevraagd om zes stenen te leggen in Antwerpen, waarvoor tot op heden het Antwerpse gemeentebestuur geen toestemming heeft willen verlenen. In Antwerpen is de Joodse gemeenschap tegen dit project gekant. Het Forum der Joodse Organisaties vindt het ongepast om deze gedenkstenen op de grond te plaatsen omdat dit weinig respect inboezemt. Ook de ligging in wijken waar nu geen Joodse families meer wonen en waar de huidige bewoners weinig gevoelig zouden zijn aan de herdenking van de slachtoffers van de Shoah, haalt de Joodse lobby in Antwerpen als argument aan.

In heel Europa zijn er reeds meer dan 45 000 stenen ingemetst. We treffen ze aan in ongeveer 750 steden en gemeenten in Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Hongarije, Italië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Roemenië en Tsjechië. Er bevinden zich nog geen dergelijke stenen in Estland, Griekenland, Letland, Litouwen en het vroegere Joegoslavië. In al deze landen werden onder het nazi-regime zes miljoen Joden vermoord.

Gunter Demnig legt een Stolperstein in de Ruysdaelstraat ter nagedachtenis van Berek Zalberg. Gunter Demnig is geboren te Berlijn in 1947 en studeerde kunstpedagogie, industrieel design en Planung, Bauleitung und -ausführung in der Denkmalsanierung. Van 1980 tot 1985 was hij wetenschappelijk medewerker aan de universiteit van Kassel. Vanaf 1985 werkte Gunter Demnig in zijn atelier te Keulen aan verscheidene kunstprojecten. Zijn bekendste project is ongetwijfeld dit van de Stolpersteine.

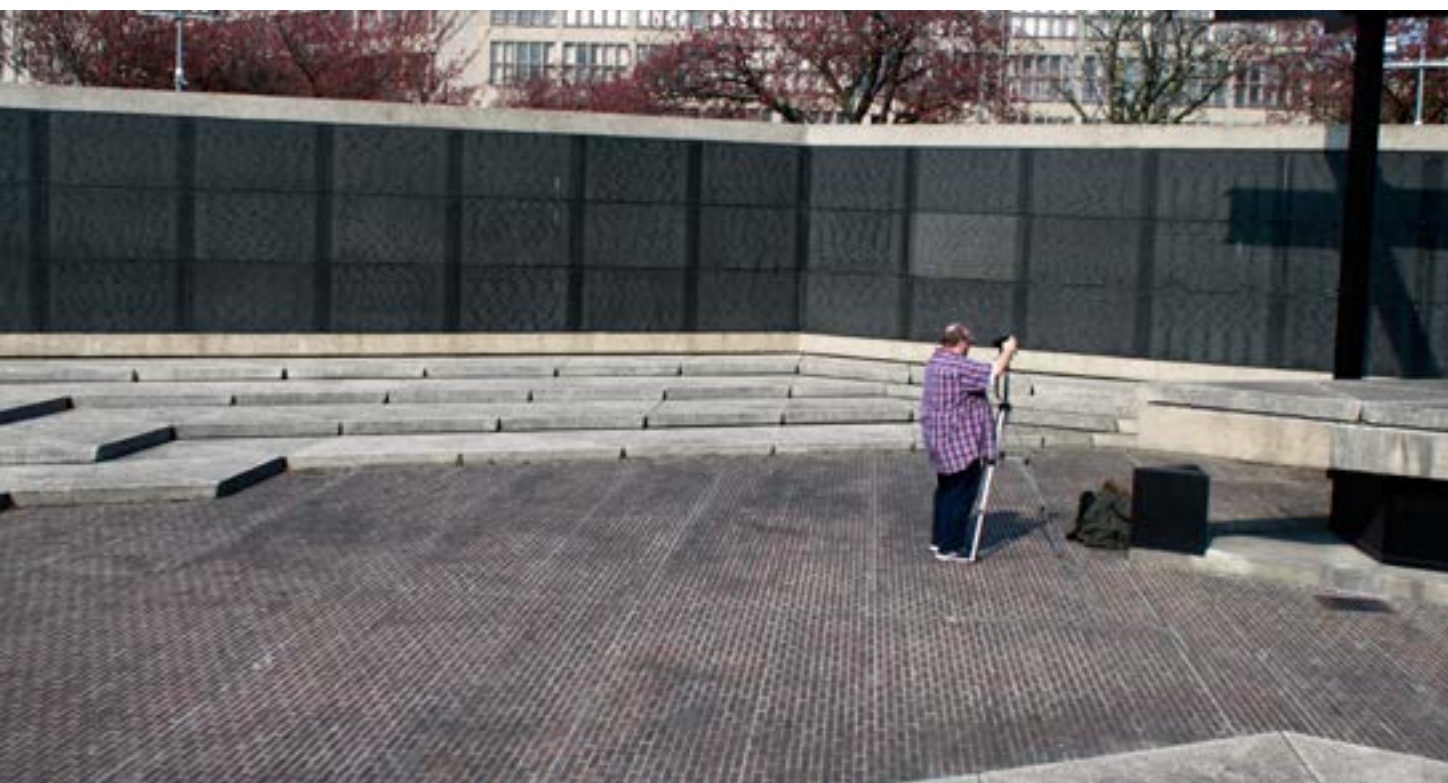

Op de foto de familie Swierczynski bij het leggen van de Stolperstein voor hun vader en grootvader Wolf in de Herzieningslaan op 23 oktober 2013. Van links naar rechts: Sacha (28 jaar), Daniel (42 jaar), Nuzen, "Noël" (73 jaar) en David (44 jaar). De plechtigheid werd bijgewoond door vele mensen.

In augustus 2014 bevonden er zich in Kuregem 13 Stolpersteine: twee in de Brogniezstraat (huisnr. 114), drie in de Clemenceaulaan (huisnr. 93 en 96), één in de Herzieningslaan (huisnr. 28), drie in de Jorezstraat (metro-ingang Clemenceau en huisnr. 47), twee in de Memlingstraat (huisnr. 39), één in de Ruysdaelstraat (huisnr. 17, niet op de foto hierboven) en één in de Sergeant De Bruynestraat (huisnr. 55). Op vraag van de Vereniging voor de Herinnering aan de Shoah komt kunstenaar Gunter Demnig ieder jaar, meestal in oktober, naar België om nog Stolpersteine te plaatsen.

De namen van alle Joden die vanuit België naar Auschwitz-Birkenau zijn gedeporteerd en niet zijn teruggekeerd staan gebeiteld in de indrukwekkende herdenkingsplaten in zwarte graniet van het Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren van België.

Op de muur boven de crypte werden stalen kettingen aangebracht in de vorm van een menora. De zevenarmige kandelaar heeft hier slechts zes armen, die verwijzen naar de zes miljoen Joodse slachtoffers van de Holocaust. Voor de crypte stond lange tijd een urne waarin as uit Auschwitz-Birkenau werd bewaard.

Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren van België

Het initiatief voor de oprichting van een memoriaal voor de Joodse slachtoffers ging uit van de Unie van Joodse Gedeporteerden in België. Het eerste idee was om dit onder te brengen in de Dossinkazerne te Mechelen. Deze kazerne was immers de verzamelplaats voor de transporten naar Auschwitz-Birkenau en enkele kleinere kampen. De aankoop van de Dossinkazerne bleek te duur te zijn alhoewel het gebouw toen eigendom was van de Belgische overheid.

Van de Belgische staat hoefden de slachtoffers kort na de Tweede Wereldoorlog nauwelijks iets te verwachten. De meeste Joden hadden immers een buitenlandse nationaliteit en die hadden niet dezelfde rechten als de Belgische oorlogsslachtoffers. Wel stonden de overheden klaar om achterstallige belastingen voor de periode 1942-1944 in te vorderen. Vele slachtoffers moesten procederen om hun bezittingen terug te krijgen. Kortom, het klimaat opdat de Belgische overheid de herinnering aan de Jodenvervolgving levendig zou houden was niet bepaald gunstig, laat staan dat bij de overheid het idee bestond om de Dossinkazerne om te vormen tot een memoriaal en museum. In 1984 nam de Mechelse gemeenteraad, die enkele jaren eerder het gebouw had aangekocht, de beslissing om de kazerne om te bouwen tot een appartementencomplex. In 1989 namen de eerste bewoners hun intrek. Pas in 1995 werd in het voorste gedeelte van de Dossinkazerne het Joods Museum van Deportatie en Verzet plechtig geopend.

Joseph Bracops, burgemeester van de gemeente Anderlecht van 1947 tot 1966 en zelf een overlevende van de concentratiekampen, stelde grond ter beschikking in Kuregem, een wijk die vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke Joodse gemeenschap herbergde. Het is daar dat men besloot het Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren van België te bouwen.

Na de Tweede Wereldoorlog maakte de gemeente Anderlecht onder burgemeester Joseph Bracops werk van een structuurplan avant-la-lettre. Voor Kuregem betekende dit grotendeels het behoud van de bestaande toestand met zones voor industrie, ambachten en bewoning. Het plan weerde wel ongezonde bedrijven in de wijk door afbraak van enkele mens- en milieubelastende bedrijven zoals de loodwitfabriek Debbaudt. Het is op de plaats waar deze fabriek stond dat in 1968 werd gestart met de bouw van het gedenkteken.

Architect André Godart uit Bergen won in 1964 de uitgeschreven wedstrijd voor de bouw van het memoriaal. De bouw werd uitgevoerd in staal en gewapend beton door samenwerking met architect Odon Dupire en de studiebureaus Jacques Lewin en Louis Cantor. Het nodige geld werd, naast een toelage van de Belgische staat, vooral bijeengebracht door donoren uit de Joodse gemeenschap. Op 19 april 1970 werd in aanwezigheid van de hoogste autoriteiten van het land het Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren van België plechtig in gebruik genomen.

Op 6 mei 1979, bijna 10 jaar na de oprichting van het memoriaal, is er op een van de betonnen platen aan de buitenkant een element toegevoegd ter herdenking van de Joodse oud-strijders van 1940-1945. Dit gedenkteken brengt hulde aan de 244 Joden van België die omgekomen zijn in het verzet tegen de nazi-bezetter.

De jaarlijkse herdenking Yom Hashoah in het Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren bestaat uit toespraken, muziek en het aansteken van de kaarsen, zoals hier op de foto van de herdenking op 8 april 2013. Op de voorafgaande dag wordt er reeds gestart met de lezing van alle namen van de Belgische Joodse gedeporteerden en verzetsstrijders.

De drie meter hoge betonnen platen vormen een zeshoek – symbool van een gebroken gemeenschap – met aan de binnenkant de granietplaten met daarin gebeiteld de namen van alle Joden die tussen 4 augustus 1942 en 31 juli 1944 vanuit de Dossinkazerne naar Auschwitz-Birkenau zijn gedeporteerd en niet zijn teruggekeerd. Het memoriaal kan worden gebruikt als openluchtsynagoge. Achteraan op het podium bevindt zich een muurmotief in stalen kettingen die er als een menorah uitzielt en de zes miljoen slachtoffers symboliseert. In de ruimte eronder, met lichtinval via laterale vensters, bevindt zich een crypte. De metalen structuur, aangebracht boven het podium, verwijst naar de sporen waarlangs de gedeporteerden naar de kampen werden gebracht en vormt samen met het verhoog een davidster. Inscripties zijn aangebracht in vier talen: Hebreeuws, Nederlands, Frans en Jiddisch.

Op 9 oktober 2002 werd een procedure opgestart voor bescherming van het monument door Monumenten en Landschappen, wat op 23 oktober 2003 resulteerde in een officiële klassering van het gedenkteken aan de Joodse Martelarensquare.

Voor een restauratie van het memoriaal begin 2013 sloegen het Joods Museum van Brussel, de Stichting voor het Jodendom in België, de Stichting voor het Monument van de Joodse Martelaren, de Unie van de Joodse Gedeporteerden en de Vereniging van het Verborgene Kind de handen in elkaar. Bezieler en architect was Isidore Zielonka, Origin het betrokken studiebureau en Rebeton voerde de werken uit. De restauratie omvatte het reinigen van de granieten platen, een behandeling van het beton tegen corrosie, het zandstralen en herschilderen van de metalen structuur, aanleg van een waterdrainagesysteem onder het monument en het opnieuw waterdicht maken van de crypte.

De initiatiefnemers van de restauratie hopen nog een didactische ruimte in de crypte in te richten en een geautomatiseerde bewaking en toegang te realiseren. De restauratie kostte 300 000 euro, deels gedragen door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en deels door de Stichting voor het Monument.

Mostalgie.

Herinneringen levend houden

Een gesprek met Sem Bucman over herinneringen, gedwongen verplaatsing en leven in de diaspora. We ontmoetten deze jonge dertiger in de gebouwen van de Kuregemse sociaal-artistieke organisatie Beeldenstorm.

Sem is geboren in Mostar, een stad gelegen in het land dat nu is gekend als Bosnië-Herzegovina maar dat vroeger deel uitmaakte van Joegoslavië. In de jaren '40 slaagden de Joegoslavische partizanen erin om op eigen krachten hun land van de fascistische bezetters te bevrijden. Josip Broz Tito, die van 1953 tot 1980 president was van Joegoslavië, genoot veel aanzien bij de bevolking. Tot zijn elfde woonde Sem Bucman in dit land en ging er naar school. De laatste Balkanoorlog uit de jaren '90 maakte daar een einde aan. Sems ouders hadden de mogelijkheid om hun land te ontvluchten. Zo kwam Sem in België terecht. In 2007 behaalde hij het diploma van regisseur aan Sint-Lukas in Brussel en in 2008 ging hij aan de slag bij Beeldenstorm.

Van waar je passie voor het maken van beelden?

Ik mis visuele referenties. Herinneringen aan de tijd vóór de oorlog zijn bij mij erg vaag. Al mijn foto's en andere persoonlijke gedenkwaardigheden zijn, samen met het huis waarin we woonden, verbrand. Het huis waar ik mijn jeugd doorbracht, is nu nog slechts puin. Enkel de funderingen zijn nog zichtbaar. Een gevoel van leegte en verlies overvalt me telkens als ik er kom en me begeef op de ruimte waar ik twintig jaar geleden leefde. Mijn grote interesse voor film valt wellicht te verklaren door het ontbreken van beelden uit mijn leven. Toevallig zag ik op facebook in maart 2012 een foto van mezelf. Een klasfoto waarop ik sta afgebeeld samen met de andere kinderen van mijn vroegere klas. De foto werd geüpload door een voormalige schoolvriend van me.

Was dit het begin van je zoektocht naar wat je achterliet in Mostar?

Vanaf dan ben ik me steeds meer en meer beginnen te verdiepen in mijn roots. Vóór het zien van die foto op facebook deed ik dat eigenlijk niet. Ik vermeed zelfs alle sporen en gesprekken die naar mijn verleden zouden leiden. Na het zien van de klasfoto las ik alles wat ik kon vinden over mijn geboortestad. Er ontstond een verlangen in mij om terug te keren. In augustus 2012 was het dan zover. Ik trok samen met een cameraman naar Mostar. Terug in België verknipten we alle opnames tot een 25 minuten durende film "Mostalgie: de klas van '91", die werd uitgezonden op de VRT.

Je had in je geboortestad onder andere een afspraak met de directeur van je vroegere school.

De school zag er nog steeds hetzelfde uit zoals ik ze me kon herinneren. Wat veranderd was, was de naam van de school. Vroeger heette ze "Salko Pezo", zo genoemd naar een volksheld uit Tito's tijd. Nu draagt de school de naam van een oud-burgemeester van de stad. De directeur sprak vlot Servo-Kroatisch, om jaloers op te zijn. Het is mijn moedertaal maar na de laatste oorlog is de taal officieel opgehouden te bestaan.

De directeur vertelde me dat er in het vroegere Joegoslavië één onderwijssysteem bestond en dat de leerlingen in alle gebieden van het land dezelfde leerstof kregen. Vandaag is het land verdeeld en heeft ieder deel ook zijn eigen leerprogramma. Zelfs binnen de federatie van Bosnië en Herzegovina is het onderwijs nog eens verschillend voor Kroaten of voor moslims. Alles wordt bekeken uit de drie nationalistische standpunten: Servisch, Kroatisch of Bosnisch. De oorlogsperiode van 1991 tot 1995 wordt zelfs helemaal niet onderwezen.

Hoe ervaar je Mostar vandaag?

Mostar is vandaag, in tegenstelling tot vroeger, een verdeelde stad. In het Kroatische deel, West-Mostar, wonen voornamelijk Bosnische Kroaten terwijl in het Bosnische deel, Oost-Mostar, vooral moslims wonen. Voor mensen die vroeger in Mostar woonden maakte dat geen verschil uit. Zij komen overal, zonder de scheiding te maken tussen de twee delen van de stad. Een groot deel van het probleem zit bij de jongere generatie, de generatie die geboren is tijdens of na de oorlog. Die jongeren hebben totaal geen idee van wat er zich heeft afgespeeld. Ze leren het niet op school en bijgevolg worden ze vaak aangetrokken tot de etnische groep waartoe ze behoren of denken te behoren. Ze weten niet dat Mostar altijd al een stad is geweest met zeer veel gemengde huwelijken, dat er geen sprake was van uitsluiting en dat de nationaliteitskwesties er nooit iets toe deden.

De coöperatieve verzekeringsmaatschappij de Sociale Voorzorg werd opgericht op 25 september 1907 onder de vleugels van de Belgische Werkliedenpartij. In 1911 krijgt Richard Pringiers de opdracht om voor de socialistische verzekeringscoöperatieve een nieuw gebouw uit te tekenen. De gevels van het late art-nouveaugedouw werden opgetrokken in lichte Silezische baksteen en in blauwe steen en vermelden de verschillende soorten dienstverlening. De plannen voor de verbouwingen van het hoekgebouw in 1931 werden getekend door Fernand en Maxime Brunfaut.

Door de ruimte op de benedenverdieping en de tussenverdieping in de vorm van een hoefijzer uit te werken, werd de trapeziumvorm van het terrein weggewerkt. Talrijke verchroomde elementen werden aangebracht. Op de benedenverdieping bevinden zich de onthaalbalies van de Dienst voor de Oorlogsslachtoffers en het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) met daarboven de leeszaal.

Uitgeleide

Aan de Luchtvaartsquare, op de hoek van de Zelfbestuurstraat en de Lambert Crickxstraat, staat het prachtige gebouw waar de Sociale Voorzorg haar kantoren had van 1913 tot 1957. Twee federale instellingen met een complementaire opdracht delen vandaag het gebouw. De Dienst voor de Oorlogsslachtoffers – die bestaat sinds 1957 – heeft zijn burelen op de bovenste drie verdiepingen. Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) bevindt zich op de eerste vier verdiepingen.

Het SOMA is een wetenschappelijke instelling – opgericht in 1969 – die zich in hoofdzaak bezighoudt met de studie van de Tweede Wereldoorlog. Het centrum verzamelt archieven, werken, foto's, interviews, dagbladen... over oorlogen, conflicten, bezetting en de gevolgen. Men vindt er informatie over de dekolonisatie, verzet in al zijn vormen, de Joodse kwestie, repressie en collaboratie.

Zeventig jaar na de feiten heeft de burgemeester van Brussel, Freddy Thielemans, bij het SOMA een studie besteld over de rol van de stad Brussel bij de deportatie. Hij deed een oproep tot de andere Brusselse gemeenten om zich bij het initiatief aan te sluiten zodat het hele gewest bij het onderzoek zou betrokken worden.

Reeds eerder, in 2004, werden aan het SOMA door de senaat ook de nodige financiële middelen ter beschikking gesteld om een historische studie te maken over de verantwoordelijkheid van de Belgische overheden bij de vervolging en de deportatie van de Belgische Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een team van vier historici onder leiding van Rudi Van Doorslaer, directeur van het SOMA, kreeg zo toegang tot een hele reeks privé-documenten die nooit werden onderzocht. Op 13 februari 2007 werd een lijvig rapport voorgesteld in de senaatscommissie Institutionele Aangelegenheden en vervolgens gepubliceerd onder de titel “Gewillig België”. Het onderzoek kwam tot de vaststelling dat de vervolging en de deportatie van de Joodse bevolking werd uitgevoerd door de Duitse bezetter maar dat er een grote gewilligheid was van het officiële België ten aanzien van de raciale vervolgingspolitiek.

De vaststellingen uit het onderzoek nodigen ons uit om stil te staan en waakzaam te blijven bij wat er zich vandaag in onze samenleving afspeelt. De oorlog werd bekeken als een conflict tussen naties terwijl er andere oorzaken waren. Men zag Duitsland als de vijand, niet het nazisme en zijn racistisch en fascistisch karakter. In de wet van 16 maart 1947 werd de benaming ‘politieke gevangene’ voorbehouden voor personen die wegens hun politieke of filosofische overtuiging werden gearresteerd. Joodse gedeporteerden werden daarvan uitgesloten. Er was in België de bijna permanente aanwezigheid van een vorm van xenofobie, van een onderscheid maken tussen wie behoort tot de natie en wie niet. Zijn er gelijkenissen met de uitsluiting van groepen en individuen vandaag?

Het collaboratiebeleid van de Belgische overheid werd voorgesteld als dat ‘van het minste kwaad’ en ‘in het algemeen belang’. Naast economische overwegingen – herstel van de economie – was er ook een politiek-ideologische factor. Men stelde de parlementaire democratie, tot stand gekomen na de invoering in 1919 van het algemeen enkelvoudig stemrecht, ter discussie. Men wilde ‘orde op zaken stellen’ en ‘geen onstabiel bestuur’. Een meer autoritair regime – een ‘nieuwe orde’ – zou daar een antwoord op geven. De Belgische industriëlen waren daarvoor vragende partij. Men wilde op zijn minst een versterking van de uitvoerende macht ten koste van het parlement. Zijn er ook op dit vlak gelijkenissen met vandaag?

De lagere jongensschool Saint-Pierre werd bezet door de Duitse nazi's, die er een bunker bouwden.

Aan de ingang van de basisschool Saint-Pierre kregen twee onderwijzers een gedenkplaat om hen en hun strijd tegen de nazi-bezetting niet te vergeten.

Aanvulling webversie

Lagere jongensschool Saint-Pierre langs de Bergensesteenweg

De lagere jongensschool Saint-Pierre, gelegen achter het huizenblok aan de Bergensesteenweg, werd bezet door de Duitsers. Eén klaslokaal deed dienst als slaappleats voor Duitse soldaten en een ander klaslokaal als keuken. De Duitse nazi's bouwden er ook een bunker. Twee onderwijzers – Frans Cornelis en François Vrancken, die respectievelijk een Nederlandstalige en een Franstalige klas deden – waren allebei actief in het inlichtingennetwerk van het Geheim Leger. Frans Cornelis bracht inlichtingen uit Brussel over naar Aalst, waar hij woonde. Hij nam bij het begin van de Tweede Wereldoorlog ook deel aan de Achttiendaagse Veldtocht.

Frans Cornelis was bij aanvang van de oorlog 29 jaar en gehuwd met Florentia Eylenbosch. Samen met hun driejarige dochter Ghislina woonden ze in de Posthoornstraat te Aalst. François Vrancken was in 1940 24 jaar en woonde, samen met zijn vrouw Maria Geuens, op een appartement in de Erfprinslaan te Sint-Lambrechts-Woluwe. 's Morgensvroeg op 30 april 1943 werd François in zijn appartement door de *Geheime Feldpolizei* opgepakt. Om Frans Cornelis te arresteren, kwam de *Geheime Feldpolizei* naar de Sint-Pietersschool. Aangezien Frans toen niet aanwezig was, moest hij zich aanmelden op het bureel van de *Geheime Feldpolizei* in de Dwarsstraat, waar hij op 4 november 1943 werd aangehouden. Beiden werden tot 4 februari 1944 opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis.

Op 25 januari 1944 werd de beslissing genomen om Frans Cornelis en François Vrancken, samen met nog 47 anderen, allen omwille van hulp aan de vijand, te deporteren naar Duitsland. Tot de groep behoorde ook Charles Claser, die het Belgisch Legioen – dat vanaf eind 1942 'Belgisch Leger' en vanaf 1944 'Geheim Leger' werd genoemd – oprichtte. Charles Claser vertrok naar Engeland maar was sinds 29 augustus 1942 terug in België. Via Esterwegen, gelegen in Duitsland, kort bij de Nederlandse grens, en het Poolse Gross-Strehlitz werden ze overgebracht naar Gross-Rosen, waar François Vrancken zeventien dagen later, op 16 november 1944 overleed. Frans Cornelis werd bij de evacuatie van het kamp van Gross-Rosen op 8 februari 1945 overgebracht naar Dora. Daar overleed hij op 21 april 1945 ten gevolge van een gezwel aan de rechterenkel en van totale uitputting na zijn verblijf en het zware werk in de concentratiekampen.

Tegenover de Duitse bunker, aan de ingang van de basisschool Saint-Pierre, kregen de twee onderwijzers een gedenkplaat om hen en hun strijd tegen de nazi-bezetting niet te vergeten.

De Sociale Voorzorg op de Luchtvaartsquare

Aan de Luchtvaartsquare, op de hoek van de Zelfbestuurstraat en de Lambert Crickxstraat, staat het prachtige gebouw waar de Sociale Voorzorg haar kantoren had van 1913 tot 1957. Twee federale instellingen met een complementaire opdracht delen vandaag het gebouw. De Dienst voor de Oorlogsslachtoffers – die bestaat sinds 1957 – heeft zijn burelen op de bovenste drie verdiepingen. Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) bevindt zich op de eerste vier verdiepingen.

De coöperatieve verzekeringsmaatschappij de Sociale Voorzorg werd opgericht op 25 september 1907 onder de vleugels van de Belgische Werkliedenpartij. In 1911 krijgt Richard Pringiers de opdracht om voor de socialistische verzekeringscoöperatieve een nieuw gebouw uit te tekenen op het driehoekig bouwperceel gelegen tussen de Zelfbestuurstraat, de Troonsbestijgingsstraat (nu Lambert Crickxstraat) en het Zavelzinneke. Richard Pringiers werkte verscheidene jaren als hoofdtekenaar bij Victor Horta en tekende als vertrouwensarchitect van de Belgische Werkliedenpartij verschillende plannen van gebouwen voor de socialisten in Brussel. Hij tekende onder andere het plan van het Volkshuis in Anderlecht, dat in Kuregem tussen de Bergensesteenweg en de Nijverheidskaai werd opgetrokken in 1928-1929.

Het gebouw van de Sociale Voorzorg had een uitstekende ligging en betekende voor de socialistische coöperatieve vooral een investering in onroerend goed want slechts één verdieping ervan werd ingenomen door de verzekeringsmaatschappij. Gelijkvloers bevonden zich zes winkels die alle in verbinding stonden met een appartement op een tussenverdieping. Op de tweede verdieping was er plaats voor de kantoren van de Sociale Voorzorg en bevond zich een grote polyvalente ruimte die geleidelijk aan, bij uitbreiding van de verzekeringsmaatschappij, ook deels werd ingenomen door kantoren. Op de derde en vierde verdieping bevonden zich telkens vijf appartementen waar ambtenaren en bedienden woonden. De hoogste verdieping herbergde een twintigtal mansardes. De zeshoekige toren in ijzer en glas op het dak had geen specifieke functie.

De gevels van het late art-nouveaugebouw werden opgetrokken in lichte Silezische baksteen en in blauwe steen. Ze vermelden de verschillende soorten dienstverlening: “Assurances” (verzekeringen) en “Rentes Viagères” (lijfrentes) langs de kant van de Zelfbestuurstraat en “Assurances” (verzekeringen), “Vie – Incendie” (leven – brand) en “Accidents” (ongevallen) langs de kant van de Lambert Crickxstraat. In 1927 werd er op de binnenplaats een bijgebouw met zes verdiepingen neergezet voor een garage, een conciërgewoning en bijkomende kantoorruimten. Op de voorgevel van dit gebouw in de Lambert Crickxstraat staat in sgraffito het opschrift “Prêts hypothécaires” (hypothecaire leningen).

In 1931 werd het hoekgebouw van de Sociale Voorzorg uitgebreid met twee modernistische appartementsgebouwen. Gelijkvloers komen handelsruimten en de acht verdiepingen tellen in het totaal 48 appartementen voor ambtenaren en bedienden. Enkele Joodse families huurden een appartement bij de Sociale Voorzorg. Tussen de twee appartementsgebouwen werd, om de beschikbare ruimte optimaal te benutten in de recessiejaren ‘30, nog een driehoekige toren met negen verdiepingen voor opslagplaatsen gebouwd, die toegankelijk was via een koetspoortingang gelegen aan de Lambert Crickxstraat. Zowel de plannen van de appartementsgebouwen als van de toren en de verbouwingswerken voor het hoekgebouw werden getekend door Fernand en Maxime Brunfaut.

Voor de verbouwingswerken van het hoekgebouw van de Sociale Voorzorg speelde directeur Joseph Lemaire een belangrijke rol. Het gebouw werd verhoogd met één verdieping. Daarvoor werden dezelfde materialen gebruikt en het vertrouwde silhouet aan de buitenzijde werd niet gewijzigd. Op de derde en vierde verdieping werden gietijzeren balkons toegevoegd. Het fronton kreeg een uurwerk in chroom en een nieuw opschrift. Het gehele gebouw werd voorzien van een nachtverlichting.

Door de ruimte op de benedenverdieping en de tussenverdieping in de vorm van een hoefijzer uit te werken, werd de trapeziumvorm van het terrein weggewerkt. Talrijke verchroomde elementen werden aangebracht. Op de eerste verdieping bevonden zich de vier directielokalen en de vergaderzaal voor de beheerraad. Bij twee directiekantoren werden de vensters aan de buitenkant afgerond.

In 1957 verliet de Sociale Voorzorg het gebouw aan de Luchtvaartsquare en vestigde zich in een gebouw aan de Kruidtuin, waar de ondertussen van naam veranderde verzekeringsmaatschappij P&V zich nog steeds bevindt. Het gebouw aan de Luchtvaartsquare werd eerst door de Belgische overheid gehuurd om de Dienst Oorlogsslachtoffers in onder te brengen. Later, in 1986, kocht de Regie der Gebouwen van de federale overheid het gebouw. In 1987 werden bij een eerste renovatie alle ramen vervangen. Sinds 9 september 1993 zijn de gevels, daken en gedeeltes binnenin van het hoekgebouw alsook de gevels van de twee appartementsgebouwen beschermd.

In 1998 werd gestart met een studie voor de restauratie van het gebouw waarvoor de werkzaamheden plaats vonden tussen mei 2002 en juli 2004. Er werd gekozen voor een zachte restauratie waarbij de verschillende nog bestaande onderdelen werden gereinigd en bijgewerkt. Fixatie en consolidatie zorgen voor een langere en duurzame bewaring. Verdwenen elementen werden opnieuw aangebracht zoals de volledige binnenverlichting. Aangezien de bovenste vier verdiepingen niet werden beschermd, kregen zij een eigentijdse herstructurering.

De gevels vermelden de verschillende soorten dienstverlening van de coöperatieve verzekeringsmaatschappij de Sociale Voorzorg.

Bronvermelding en bibliografie

Werken vermeld in de inleiding

- Brood in mijn hoofd. Het levensverhaal van Chil Elberg (B-10785), overlevende van 12 concentratie- en vernietigingskampen, Ivo van Hassel en vzw 'De werkgroep 10 december 2008', 2011, ASP
- Ces enfants, ils ne les auront pas! Récits de guerre et de résistant d'un ketje de Bruxelles, Bernard Fenerberg, 2013, Couleur livres
- Dubbele kijk op verhalen van verzet en vimeo.com/album/2532664, 2003-2004, MAK5
- Histoire et Mémoire des Juifs d'Anderlecht
- Histoire et Mémoire de la Résistance à Anderlecht, 2007
- Institut des Arts et Métiers de la Ville de Bruxelles 1932-1982. 50 Boulevard de l'Abattoir, Françoise Bouafif-Hoebanx, 1985

Archiefbestanden

- Jodenregister van België, Kazerne Dossin (digitale versie); origineel bewaard door het Joods Museum van België
- Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid – Dienst voor de Oorlogsslachtoffers (dossiers van Beurtels Henri, Frerotte Auguste, Schak Woulphe, Souweine Jeanne)
- Mecheln-Auschwitz, 1942-1944, deel IV (Namenlijst van de gedeporteerden), Ward Adriaens e.a., 2009, VUBPress
- Overtuigingsstukken Auditoriaat-generaal bij het Krijgshof inzake Beeckmans (steekkaarten Joodse bedrijven), SOMA (AA1314 nrs. 496 tot 498 en 452 tot 457)
- Steekkaarten lidmaatschap Vereniging van Joden in België (fonds Beeckmans), Kazerne Dossin (digitale versie); origineel bewaard door het SOMA

Boeken en brochures

- België 1914-1945. Levensverhalen van getuigen in het oog van de storm, Philippe Mesnard (red), Auschwitz in Gedachtenis vzw
- De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië, Anne Morelli (red.), 1996, EPO
- De Joden van België, Ludo Abicht, 1994, Atlas
- De Jodenvervolging in België in cijfers, Lieven Saerens, verschenen in Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis, nr. 17, 2006, SOMA
- De Prévoyance Sociale Brussel, Eric Hennaut, 2004, Archives d'Architecture Moderne
- Encyclopedie van de Joodse geschiedenis. Het Joodse volk door de eeuwen heen, Ilana Shamir en Shlomo Shavit, 1989, Uitgeversmaatschappij J.H. Kok – Kampen
- Geheime routes en netwerken. Joodse kinderen op de vlucht voor de Holocaust, Joost Loncin, 2003, Davidsfonds
- Geschiedenis van de Joden van de Lage Landen, Ludo Abicht
- Gewillig België. Belgische overheden en de Jodenvervolging, Anne Roekens, 2011, De Bezige Bij – SOMA
- Het Sovjet-Duitse niet-aanvalspact van 23 augustus 1939. Politieke zeden in het interbellum, Lieven Soete, 1989, EPO

- Instituut Marius Renard 75 jaar
- Kazerne Dossin. Holocaust & Mensenrechten, Herman Van Goethem, 2012, Die Keure
- Kedushath Joseph, Joseph Gelernter, 1954, Hadar New York
- Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, Rudi Van Doorslaer, 1996, AMSAB – Hadewijch
- Les rues d'Anderlecht, Jean Van Audenhove, 1995, Anderlechtensia
- Mémoire sans oubli, 1998, Institut Marius Renard
- Mémoire vive, Georges Goldberg, 2010, L'Edition I.D.E.A.L.E
- Nationaal Museum van de Weerstand
- Onwillig Brussel. Een verhaal over Jodenvervolging en Verzet, Lieven Saerens, 2014, Davidsfonds
- Pastoor Paul Cuyllits. Ten voeten uit, Luc Van Liedekerke, 2007
- Paul et Sophie. Témoigner entre ombre et lumière, Valentine Roels (film), 2013, Centre Communautaire Laïc Juif David Susskind
- Salomon, vous êtes juif!?, Viviane Teitelbaum, 2008, Luc Pire
- The Encyclopedia of the Righteous Among the Nations. Rescuers of Jews during the Holocaust. Belgium, Dan Michman, Yad Vashem, Jerusalem
- The Most Offending Soul Alive. Tom Harrisson and His Remarkable Life, Judith M. Heimann, 1997-1998, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data
- Uitroeijing, redding en verzet van de Joden van België, Maxime Steinberg, 1979, Huldecomité van de Joden van België aan hun Helden en Redders
- Un siècle d'histoire, 1905-2005, Institut Notre-Dame
- Van mensen en gebeurtenissen in Kuregem Anderlecht, Guido Van de Cauter, 2007, Parochies Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt en Sint-Franciscus Xaverius, Pastorale Eenheid Kuregem

Tijdschriften en dagbladen

- Brussel Deze Week
- La Libre Belgique
- Le Soir
- Solidair
- The Milwaukee Journal, 2 november 1962

Websites

- dewereldmorgen.be
- foraniturtlecollection.com
- home.base.be/vt698016
- kazernedossin.eu
- serendib.be (Kwaad waar je beter van wordt)
- stolpersteine.eu
- warvictims.fgov.be

ADIF – Infor-Femmes asbl
Clemenceaulaan 23
1070 Anderlecht
02 511 47 06
info@inforfemmes.be
www.inforfemmes.be

Het Zuiden in Zicht,
Intal-ICS Heist-op-den-Berg
en Oxfam-Wereldwinkel Hulshout vzw
Grote Baan 118
2235 Hulshout
dirkdca@gmail.com

Museum van de Belgische Weerstand
Van Lintstraat 14
1070 Anderlecht
02 522 40 41
museum.resistance.verzet@gmail.com

Tochten van Hoop Brussel vzw
Begijnhofplein 7
1000 Brussel
0496 793 624
info@tochtenvanhoop.eu
www.tochtenvanhoop.eu

Gemeente Anderlecht
Schepen Elke Roex
Vlaamse Gemeenschapsmateries
Georges Moreaustraat 5, 1070 Anderlecht
02 558 08 23
cultuur@anderlecht.irisnet.be
www.anderlecht.be

huisvandeMens Brussel
een initiatief van de Mens.nu
Saintelettesquare 17, 1000 Brussel
02 242 36 02
brussel@demens.nu
www.demens.nu

Samenlevingsopbouw Brussel vzw
Henegouwenkaai 29, 1080 Sint-Jans-Molenbeek
Wijkontwikkeling Kuregem
Programma Recht op Wonen
Georges Moreaustraat 110, 1070 Anderlecht
02 527 89 55
manu.aerden@samenvlevingsopbouw.be
www.samenvlevingsopbouwbrussel.be
www.rechtopwonenkuregem.be

Vlaamse Gemeenschapscommissie
E. Jacqumainlaan 135
1000 Brussel
02 563 03 00
info@vgc.be
www.vgc.be

Beeldenstorm vzw
Bergensesteenweg 145
1070 Anderlecht
02 523 43 50
secretariaat@beeldenstorm.be
www.beeldenstorm.be

MAKS – Media Actie Kuregem-Stad vzw
Georges Moreaustraat 110
1070 Anderlecht
02 555 09 90
maksvzw@makszw.be
www.makszw.be

Syndicat des Locataires – Huurdersbond
Albert I-square 32
1070 Anderlecht
02 522 98 69
syndicatdeslocataires@gmail.com

Abattoir NV
Ropsy-Chaudronstraat 24
1070 Anderlecht
02 521 54 19
info@abattoir.be
www.abattoir.be

Gillis NV
Plantinstraat 17
1070 Anderlecht
02 522 39 69
gillis@gillis.be
www.gillis.be

Masereelfonds
Kazernestraat 33
1000 Brussel
02 502 38 80
brussel@masereelfonds.be
www.masereelfonds.be

Stichting Auschwitz
Huidevettersstraat 65
1000 Brussel
02 512 79 98
info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

